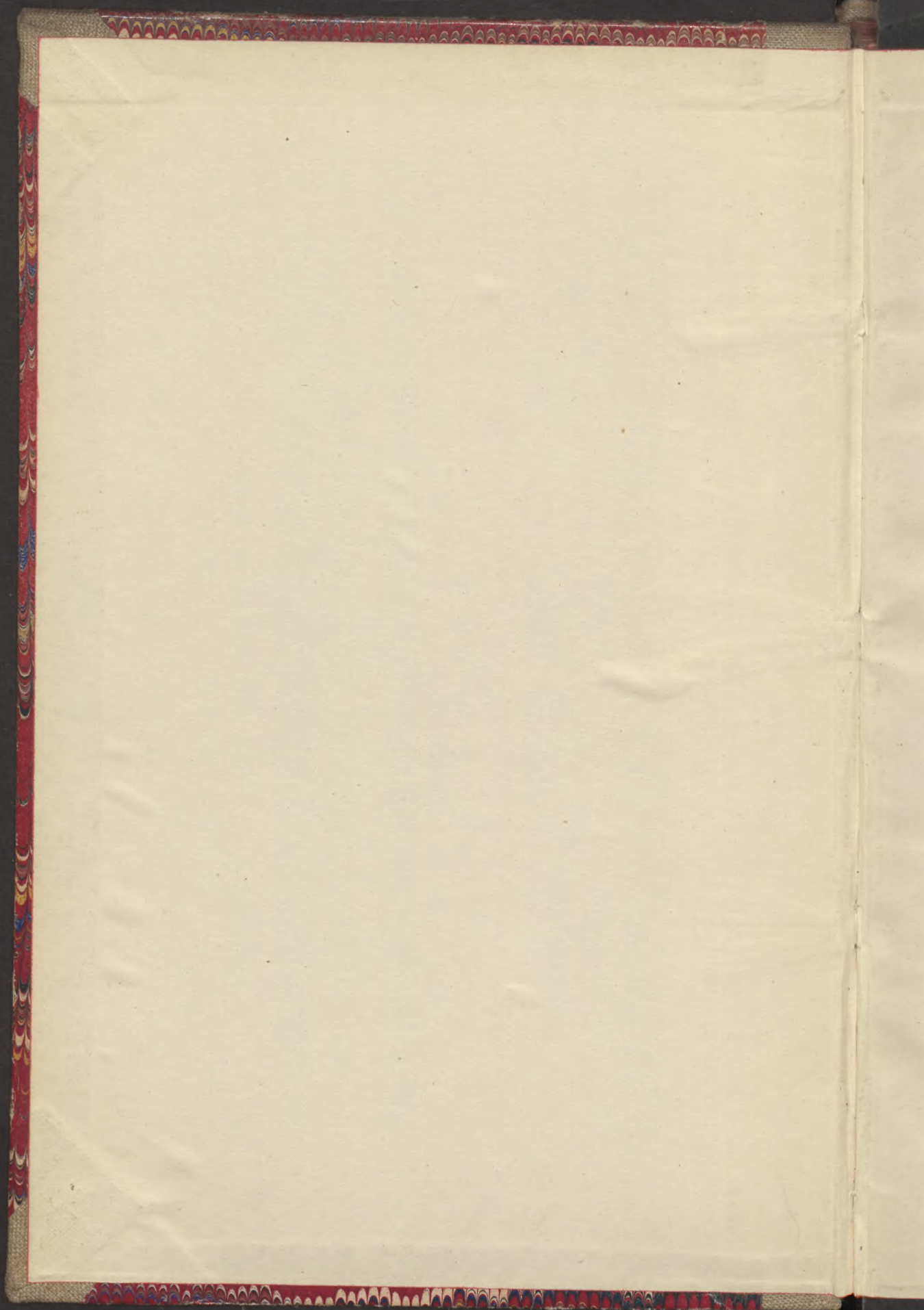
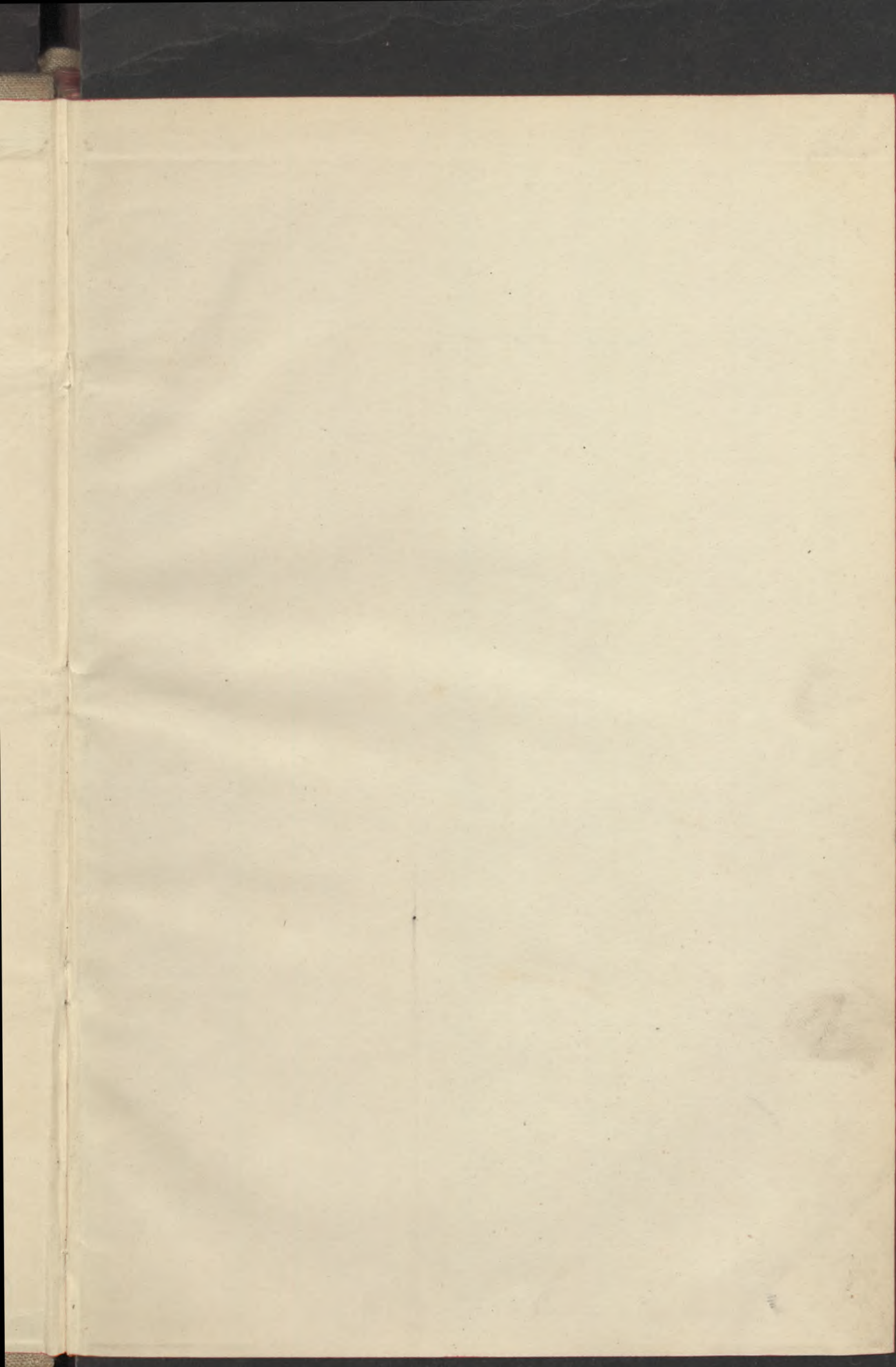
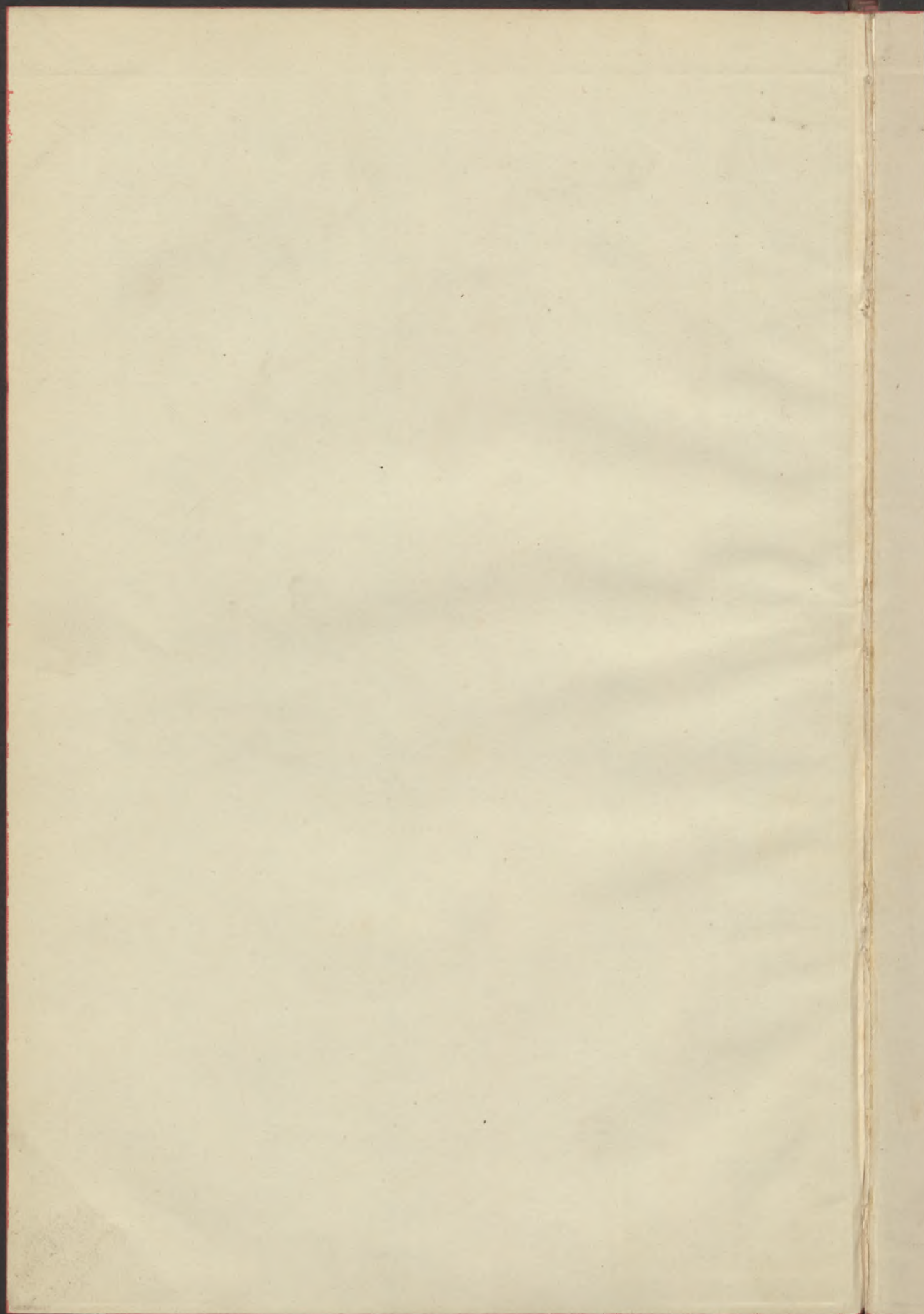

M
60.464/55

MACYAR

FOR THE FIRST TIME

THE FIRST

THE FIRST

THE FIRST

MAGYAR
TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

DR DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA

1911

1407. 140

BERZEVICZY MÁRTON

(1538—1596)

IRTA

DR VERESS ENDRE

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1911

M 60464/55

Országos Széchenyi Könyvtár

Leltári szám:

V.90-854 / 1964

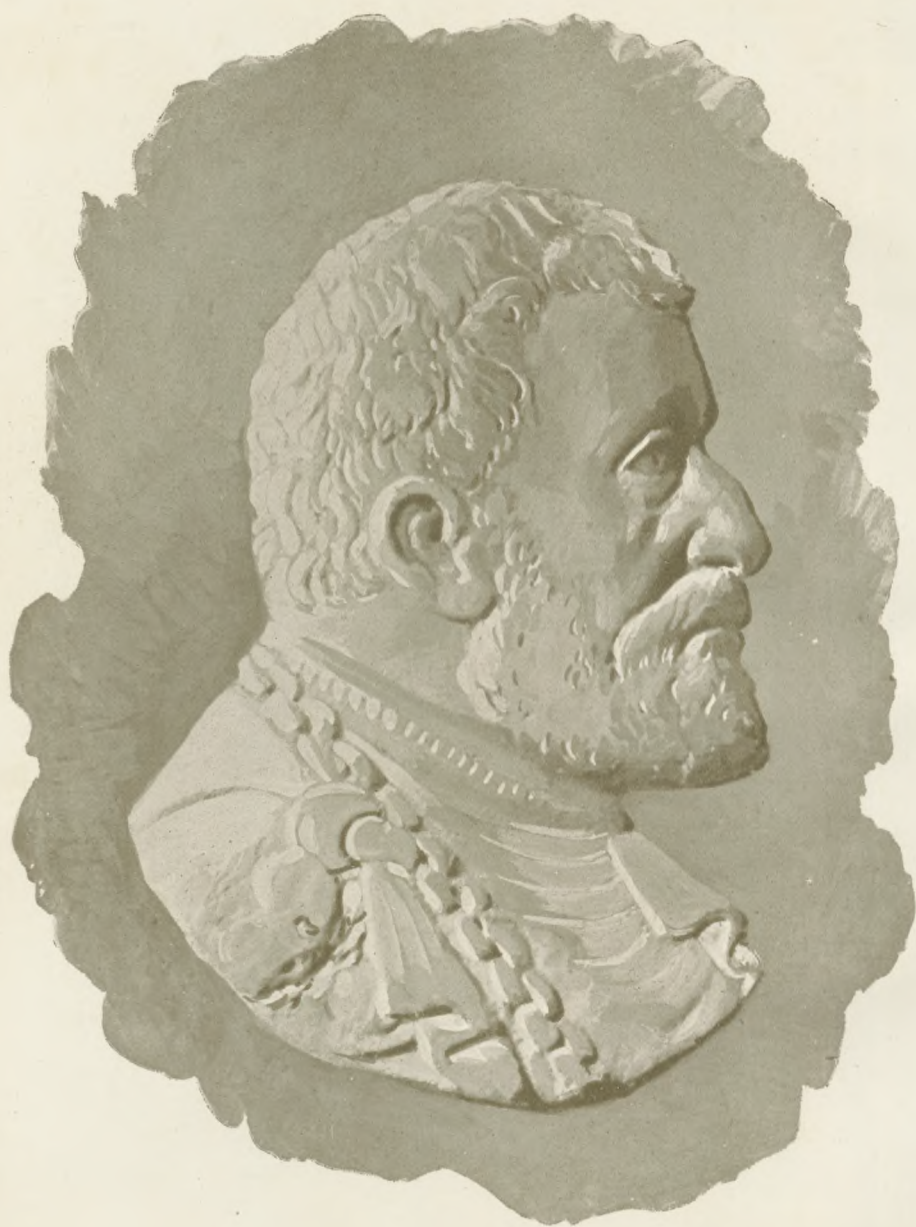

A Magyar Tört. Társulat
BÉCSI INTÉZETE

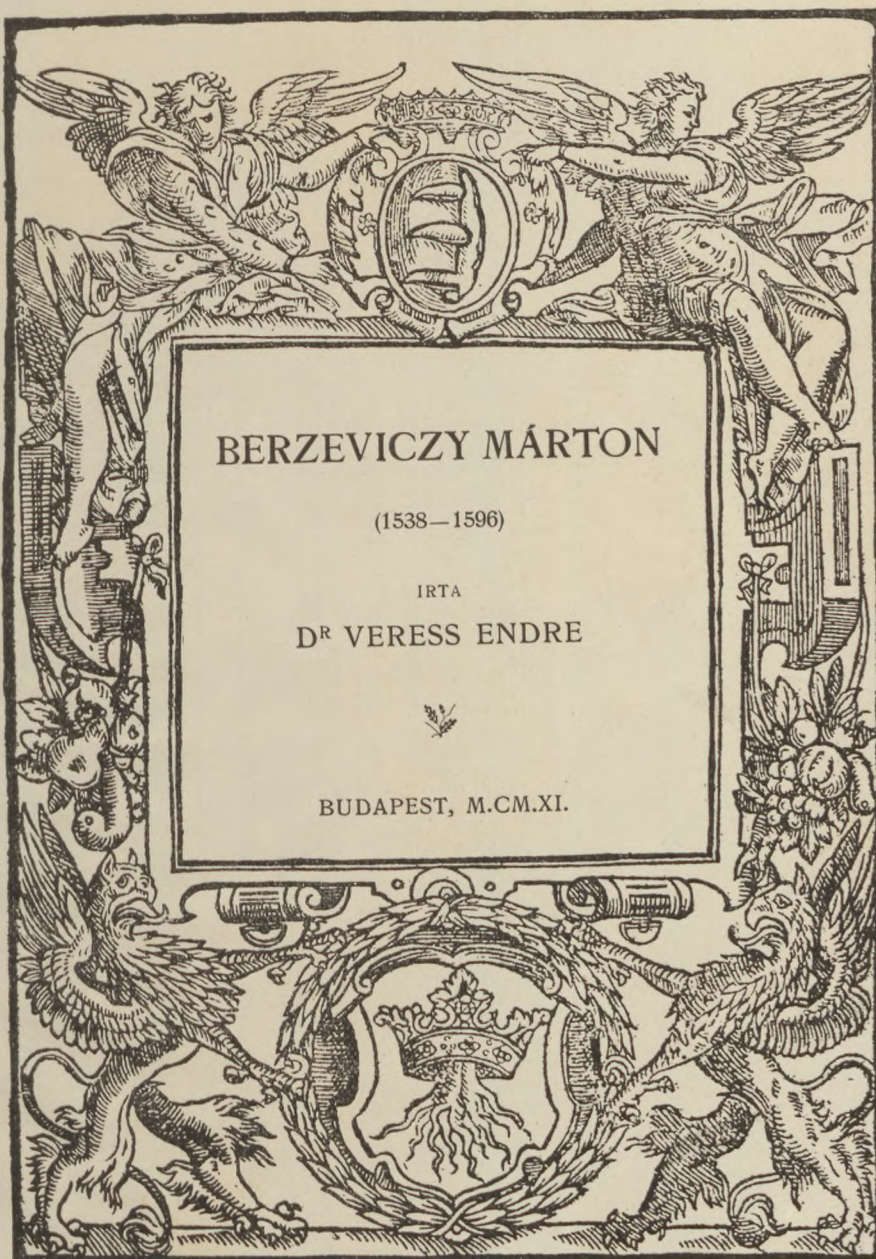

141

141

BERZEVICZY MÁRTON.

17750. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

2. FEJLÉCZ BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY 1584-IKI OKLEVELÉRŐL.

BEVEZETÉS.

ZÁZADÁNAK mozgalmas világfolyása közepette Sárosmegye egyik csendes falujából, őseitől reámaradt berzeviczei nemes udvarházából indult útjára az a pálya, melyet Berzeviczy Márton megfutott.

Családfája az Árpádokig felnyulik, a mikor elei meráni Gertruddal Tirolból beszármaztak és a Kárpátok aljában megtelepedtek. Száz esztendő alatt Szepes- és Sárosmegye első birtokosaivá küzdöttek fel magukat. A német faj minden jó tulajdonságát átörökítve magyarrá vált nemzetségükre, a Berzeviczyek Zsigmond és Mátyás király dicső századában zászlóuraságig vitték s így a főnemesség sorába emelkedtek. De azután hirtelen lehanyatlottak vagyon és tekintély dolgában, úgy hogy Márton születése korában — egy évtizeddel a mohácsi veszedelem után — már csak emléke maradt meg a család hajdani régi nagyságának. Felemelni a köznemesi sorból és újra nevezetessé tenni, neki, nagyszámú családja legifjabb tagjának jutott feladatául. Ámde feladataért nem karddal küzdött, mint porladozó száz esztendő előtti ősei, hanem tollal és kitartással, az újkor e hatalmas fegyvereivel.

Miután se nagy vagyont, sem a gazdaság folytatására való tehetséget nem örökölt, Berzeviczy Márton íródeákra adta magát. Előbb a nádori hivatalban, majd a császári udvarban dolgozott, ügyeskedett s így ifjúságától fogva idegen országokban nevelkedett.¹ Hajlama is volt reá és négy esztendőre kirekesztve, egész további életét idegenben élte le s távol hazájától fejezte is be. Ezért sokat látott, tapasztalt s korán olyan műveltséget és tudást sajátított el, a milyennel kortársai közül otthon kevesen dicsekedhettek. Levelei mutatják, hogy kitűnően írt anyanyelvén kívül latinul, németül, olaszul; nyomtatott munkája, hogy jártassága volt a görögben; erdélyi tartózkodása elején pedig törökül is megtanult; míg lengyelül könnyűség lehetett neki beszélnie, mikor gyermekkorában is hallhatta a tót nyelvet szülőföldjén s gyakorolhatta új környezetével és lengyel származású feleségével is.

Életének virágában, 25 esztendősen korában hagyta el udvari szolgálatát, hogy emésztő tudásvágytól hajtva, külföldi egyetemekre jusson. Majdnem tíz esztendeig tanul egyvégtében Német-, Franciaország és Padua egyetemein. Ez utóbbi helyen tudásával rövidesen valósággal tekintélylyé válik, a kire tisztelettel néznek és hivatkoznak tanuló társai s a ki korának legkiválóbb humanistáival levelez és tart fenn tudományos érintkezést. Hire, neve eljut egy másik tanult paduai volt deákhoz, Báthory István erdélyi fejedelemez is, a ki országába hívja s olyan ügykört biztosít neki, a milyenben ifjúságát töltötte Ferdinánd király udvarában. Itt aztán érvényesíthette úgy kancelláriai gyakorlatát, mint jogi tudását s az egyszerű titkárból röpké pár év alatt kancellár lett egy megértő, nemes, önzetlen jó uralkodó oldalán, a ki tehetségét felismerve, pártfogolta hű emberét és magával vivén Lengyelországba is, szívből örült sikerének és boldogulásának.

Fényes közpályáján Berzeviczy Márton leginkább mint *diplomata* tűnt ki. Ő ugyan ura mellett résztvett a szentpáli csatában, majd Báthory oroszországi hadjáratában, két ízben is.

¹ Saját szavai, 1591 január 17-iki levelében, a *Történelmi Tár* 1899. évf. 66. l.

Így vértbe öltözve sem volt szokatlan a katonák előtt, kiknek — tisztjénél fogva — minden anyagi ügyét gondozta. De legotthonosabban követségekben, államügyek intézésében és úton érezte magát. Bécsben, meg a római szentbirodalom területén korán megszokta a mázas beszédet, a cifra ígéretek burkoló komoly kijelentéseket, a nyájas képű rábeszélés százféle fogásait és megejtő hangját. Mindehhez megnyerő alak, lebilincselő úri megjelenés, széleskörű nyelvtudás és lekötelező fellépés járult, a mi őt külföldi küldetésekre kiválóan alkalmassá tette. Egymásután jár Londonban Erzsébet királyné udvarában, Velenczében a dogenál, Rómában a pápánál, Sztambulban a szultánnál; ismételtén az erdélyi fejedelmi s a königsbergi örgrófi udvarban. Egyformán tárgyal előkelő vatikáni főpapokkal, síma olaszokkal, virágos nyelvű török basákkal, erdélyi tanácsurakkal, garasukat féltő szász szenátorokkal, zárkózott porosz rendekkel, kicsinyes lengyel főurakkal, kalmárgondolkozású danczkai polgárokkal, ravasz császári biztosokkal a Báthoryak elavult régi kárpótlás-ügye érdekében, vagy mint lengyel sztároszta a kapitányságaihoz tartozó lakósok ügyes-bajos polgári dolgaiban.

Eleme a munka s az összekuszálódott ügyek kibogozása. Jutalma is kijárt érette, mint az ügyvédnek. A kor önző, anyagi szelleme őt is rabjává tette. Módfőlött szerette a pénzt, a vagyont, rangot. Szerzett is mindannyiból eleget. Kezdte azon, hogy családja régi, elveszett nemeslevelét megújíttatta, majd kibővítette a lengyel rendek által, kiktől indigenátust nyert, miután előzőleg római küldetéséből aransarkantyús lovagként tért haza. Utána jószágot kért hűbérjogon a brandenburgi örgróftól, hogy aztán örök időkre családjáé maradjon, a lengyel királytól pedig három-négyféle életfogytiglani kincstári jövedelmet. Kisvártatva a Keleti öbölben, Kurlandban szerez uradalmat — melynél északabbra magyar még nem birtokolt — s vele bárói méltóságot, hogy minél rangosabban járhasson a világban. A hol valami megkaparítható birtok vagy anyagi előny kínálkozott, nem nyugodott, míg övé nem lett. A történelemből

ismerte a középkori főúri dinasztákat, melyeknek a *vagyon* adott erőt. Szemei előtt is számos »kis ember« tette már családját jómódúvá és irigyeltté a mindenható *pénz* által. Fényűző korának kinövéseitől ő sem lehetett mentes! E kor alakjait első sorban a vagyonszerzés ösztönözte fokozottabb tevékenységre. Társadalma semmi szolgálatot ingyen nem kívánt; de meg is fizetett mindent. A hivatalokban a legkisebb ügyet is *ajándékkal* kellett kijárni, a mit a legnagyobb tisztviselő is elfogadott. Elfogadta Berzeviczy kanczellár is, sőt nyoma van, hogy pl. a feleségével kapott birtok közelébe eső olivai apátságra — a barátok jelöltjével szemben — érdemetlent ajánlott kinevezésre István királynak, csak azért, mert pártfogoltja jutalmul Berzeviczynek ígérte az apátság javai egy részének használatát.² Szó sincs róla, hogy az ilyen híresztelésekben mindig több a ráfogás a valóságnál s az István király alatt meggazdagodott magyarokra irigykedő lengyelek a rágalomtól sem tartózkodtak. De, ha az olivai eset nem is volt igaz, a vagyonszerzés beteges vágya majdnem háttartalan Berzeviczy Mártonban.

Ez annyival feltűnőbb, hogy literátus, tudós ember, ki boldog, ha szabad idejében olvasmányokban elmélyedhet vagy irogathat. Előszeretettel olvasta főleg Plautus műveit, ügynökökkel szerzi be német- és olasz földről az újabb munkákat és jelentős könyvtárt hagy hátra. Még maga is szívesen ír. Ferdinánd császár-királyról szóló párisi emlékbeszéde hamarosan két kiadást ért és az a része, melyben egykori urának magánéletét, evés-ivás közben ellesett sajátságait ismerteti, mind a mai napig forrásmunka-jellegű. Irálya is elűt az ily fajta alkalmi művek üres, öblöshangú, fellengős irányától. Tartalmasságra törekedett, gondolatokat vetett papirosra, még hivatalos kiadványaiban is, ámbár — korának és iskolai nevelésének hatása alatt — eszméit tulságosan cifrázza képletes kifejezésekkel és hasonlatokkal. Valóságos stílművész a czímeres levelek szövege írásában, hogy úgy-

² Bolognetti Albert bíboros, lengyelországi nunczius jelentése Varsóból, 1584

november 8-ról; a római vatikáni levéltár Nunziatura di Polonia 21. k. 496. l.

szólván díszes kiállításuknak megfelelővé tegye őket. Már saját nemeslevelében is feltűnően szép, a mint czímerének egyes képei jelentőségét kifejezi, a Gálffy Jánoséban pedig igazán költői szárnyalásuak azok a részletek, melyekben az emberi törekvések nemes forrásairól s az erény jelképeit mutató czímeralakok jelentéseiről értekezik.³

Szépek és választékosak irodalmi levelei is, melyeket paduai jó barátjaival: Kovacsóczy Farkassal, Brutus János Mihály történetíróval, Muretussal, Squarcialupi Marcell orvossal és másokkal váltott. Ez utóbbi nyomtatásban is kiadott válaszában patronusának nevezi,⁴ mint olyat, a ki bizonyára irodalmi törekvéseiben is segíté ezt a Báthory Zsigmond udvarában élő kiváló olasz férfit.

Írói tehetségéről azonban nemcsak párisi és római oratioja, meg levelei tanuskodnak, hanem tanuskodik a százszok 1583-iki törvénykönyve is, melyet ura, királya megbízásából ő nézett és vizsgált át s ezzel kicsiben olyan feladatot végzett, mely fontosságában a Werbőczyével ér fel.

Hitére nézve Berzeviczy Márton lutheránus volt és maradt végig állhatatosan, az élet minden kísértése közepette. Vallásának rendelkezéseit híven megtartotta, egyházát gyarapította, sőt védelmére egy ízben még a fegyveres kormányhatalommal is szembeszállt. Hanem azért jól megfért katolikus feleségével, kinek hitét tisztelte, miként hogy maga is haláláig kegyelettel hordta nyakában XIII. Gergely pápa arczképét, melylyel őt római követsége alkalmával kitüntette.

Családi élete külsőleg boldog volt, mert Isten három fiúgyermekkel áldotta meg s közülök kettő anyjukkal túlélte. De azért nem bensőséges, mert úgy tetszik, otthonában nem értették meg s azt az érzelmi és felfogásbeli úrt, mely a magyar és lengyel fajt egymástól elkülöníti, úgy látszik sem a megszokás,

³ Ez 1577 márczius 11-iki nemeslevél szövegét magyarra fordítva kiadta Jakab Elek, a *Századok* 1895. évf. 787—788. l.

⁴ Squarcialupi e Kolozsvárt, 1584 augusztus 1-én írt levelét ld. Kovacsóczy Far-

kas «De administratione Transylvaniae» cz. 1584 nyarán Kolozsvárt megjelent műve elején; egyetlen példánya a marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtár 1543. a/1. sz. a.

sem a szeretet, sem az idő egyengető ereje nem hidalta át. Leveleiben legalább soha sem emlegeti feleségét, a ki emlékezetével nem törődve, ura halála után újra férjhez ment egy fajtájabeli lengyel nemeshez. Így Berzeviczy kiskorú fiai is lengyelekké váltak s a mellett, hogy a magyar nyelvet elfeledték, még apjuk válását is elhagyták, sőt leistenaus templomukat is katholikussá tették, holott Berzeviczy magaköltségén építtette fel újra és állíttatott benne még életében párját ritkító diszes síremléket. Ám párját ritkító volt Berzeviczy Márton hazafiassága is, melyet a távollét sóvárgó vágyakozásának égő lángja táplált. *Minden szeretetet felülmúl a hazaszeretet!* Ez volt a mondása és hite, melyet tetteivel bizonyított. Eszével és életrevalóságával vagyont, kényelmet és rangot biztosítván magának idegenben, Magyarország ügyei iránt is élénken érdeklődött. A mikor csak tehetett, hazalátogatott, atyjafiaitól hírnél egyebet soha se kívánt és jutalom volt része mindenkinek, a ki felőle jó újsággal szolgált neki. Mikor pedig 1591-ben kitört s nem akart szünni a török-magyar háború, harmincz lovast szerelt fel s tartott félesztendeig a magáéból, hogy beküldvén őket Kassára, megsegítse szükségében azt a hazát, melytől ő rég elszakadt s melytől — élete alkonyán — már különben sem várt és remélt semmit!

Ezt a nemes, feltűnést kerülő munkás életpályát rég figyelem és szeretem, mert Berzeviczy Márton — emberi gyarlóságai mellett is — rokonszenves alakja történelmünknek. Férfias vonásai, határozottságra valló tekintete megnyerőek. Ügybuzgósága és munkás lénye vonzalmat kelt a munkásban. S már maga az, hogy tisztos életével haláláig *külföldön* szerzett dicsőséget a magyar fajnak, elismerést vált ki, mely annál nagyobb, mennél inkább tapasztaltuk, mennyire nem ismerik nemzetünket idegenben. Neve, kezevonása, levelei és aláírásai húsz esztendő óta — a mióta lelkem gyönyörűségére Isten segítségével Erdélyország történetét búvárlom — gyakran kerültek szemem elé hazai és külföldi levéltári kutatásaimban. De életrajza megírására csak akkor határozhattam el magamat, mikor a *római* vatikáni levél-

tárban ráakadtam római követsége irataira; a *paduai* egyetemi könyvtár kódexeiben ottani tanulása és szereplése jegyzőkönyveire; a *danzigi* és *königsbergi* állami levéltárakban külföldi leveleire; a *varsói* főlevéltárban a lengyelországi birtokügyeire vonatkozó hivatalos iratokra; Keleti Poroszországban, a mai *Gross-Leistenau* községben (1902 nyarán) megláthattam egykori kastélyát és lutheránus templomában lefényképezhettem síremlékét s lemásolhattam nagyszerű feliratát; az orosz birodalomhoz tartozó *mitau*i kurlandi országos levéltárból megkaptam Berzeviczy dondangeni uradalma birtokleveleit;⁵ az *Országos levéltár*ban pedig megtaláltam a Berzeviczy által dülőre juttatott szatmári ügy egész aktacsomóját.

Berzeviczy Márton leveleire bukkantam még *Lemberg*ben; a *varsói* gróf Zamoyski-levéltárban, meg a *bécsi* cs. és kir. udvari és államlevéltárban; a vármiai káptalan *frauenburgi*-s a *győri* káptalan levéltárában; a *kolozsvári* Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában; *Lőcse* és *Kassa* városok levéltáraiban; míg követségeiről *Kolozsvár*, *Besztercze*, *Brassó* és *Nagyszeben* városi levéltárainak egykorú számadáskönyveiből halásztam ki sok becses apró kortörténeti adalékot. Aránylag kevés rávonatkozó irat maradt fenn azonban a Berzeviczyek *kakaslomniczi* és *berzeviczei* levéltáraiban, melyeket — jelenlegi helyükön — a M. Nemzeti Múzeumban tanulmányoztam át. E két utóbbi levéltár szórványos adatain épült fel az a kis «életrajzi vázlat», melyet Mártonról néhai *Berzeviczy* Edmund a rokoni szeretet melegeivel írt, de — hiányait ismerve — maga is igénytelennek nevezett.⁶ Ilyen a *Berzeviczy* Egyed által hozzácsatolt oklevélkiadás is;⁷ mely két közlemény hibái, anakronizmusai és hézagai állandó czáfolatra és helyreigazításra késztettek munkaközben, habár azokra legtöbbször nem is figyelmeztettek.

⁵ Ezek másolataiért a levéltár igazgatójának, Stavenhagen Oszkár kurlandi történetírónak tartozom hálás köszönettel.

⁶ Az egész 24 lapnyi munka a *Szasa-*

dok 1898. évf. 782–805. lapján jelent meg s különlenyomatban is.

⁷ A *Történelmi Tár* 1899. évf. 34–77. lapján s a fenti különlenyomat függelékeül.

Még kevésbbé megbízhatók és kielégítők a korábbi irodalomnak Berzeviczy Mártonról szóló adalékai: báró *Mednyánszky* Alajos 1819-iki cikke;⁸ *Nagy* Iván közlése;⁹ *Potemkin* Ödön írása;¹⁰ meg a *lengyel* családtörténeti művek¹¹ és német munkák¹² adalékai.

Mindezt apróra átnézve, megrostálva és levéltári gyűjtésemet lassanként kiegészítve Berzeviczy Márton szétszórta jelent levelei adataival s mások vonatkozó adalékaival, keletkezett ez a munka, mely hű tükre igyekszik lenni élete minden mozzanatának s egyúttal annak a kornak, melyben neki élnie és szerepelnie adatott.

⁸ Névtelenül a *Tudományos Gyűjtemény* 1819-iki VIII. füzetében és németül Hormayr *Taschenbuchja* 1820. évfolyamában. Ebből készült a «Fillér-kalendárium» 1841. évf. 19. lapján olvasható kis cikk.

⁹ Magyarország családai II. k. (Pest, 1858.) 45–46. l.

¹⁰ Sáros vármegye leírása (Pest, 1863.) 82–83. l.

¹¹ A Niesiecki-féle «Herbarz Polski» 1728-iki kiadása II. k. 396. l. A Wielka Encyclo-

pedya powszechna ilustrowana VII. k. 577. l. Ostrowski Gyula: Księga herbowa rodów polskich I. k. (Varsó, 1897.) 132. l. Boniecki Ádám: Herbarz Polski I. k. (Varsó, 1899.) 173. l. és Piekosiński, a «Wiadomości archiologiczny-numismaticzny» 1901. évfolyamában.

¹² Żernicki-Szeliga Emilian: Der polnische Adel I. k. (Hamburg, 1900.) 60. l. és Siebmacher: Wappenbuch des Adels von Ungarn (Nürnberg, 1887.) 60. l.

3. ZÁRÓDÍSZ 1584-BŐL.

4. BERZEVICZY MÁRTON 1565-IKI PÁRISI ORATIOJÁNAK FEJLÉCZE.

I.

IFJUSÁGA.

IDEGENBŐL, német földről vándoroltak be a Berzeviczyek ősei is.¹ Ezek legrégibbje Rudger, a ki Gertrud meráni grófnővel jött hazánkba a XII. század végén, miután feleségül vette úgy látszik egyik udvarhölgyét.² Ez aztán itthon testvérével, Adolf szepesi préposttal, érdemei jutalmául II. András királytól — a királyné ajánlására — 1209-ben jószágot kapott³ s azt olyan vidéken kérte, a milyen bérczes kis hazájuk volt. A Szepességben, a Poprád- s a Bélavize vadregényes tájékán foglalnak szállást. Kakaslomniczon és vidékén telepednek meg, az égbenyúló Lomniczi csúcs aljában, a Kolbach vízesései által nevezetessé vált szép két völgyben; talán, hogy ez a föld is mindig az elhagyott Tirolra emlékeztesse őket; a Wipp-völgyben (Innsbrucktól délre) elterülő Matrei-ra, a honnan eleik származtak.⁴

¹ A családról szóló legrégibb történeti értekezés «A Berzeviczyek nemzetségének előideje» czímen a *Tudományos Gyűjtemény* 1819-iki VIII. k. 57–65. l. jelent meg és utána nemsokára majdnem szó szerinti német fordításban Hormayr-Mednyánszky «Taschenbuch für die vaterländische Geschichte» I. k. (Bécs, 1820.) 131–141. l.

² Rudgert Béla király 1246-iki oklevélből ismerjük; de a Mednyánszky által

idézett II. András-féle donatio csak Adolf prépostot és nővérét említi.

³ A király adománylevelének legrégibb kiadása Wagner Károly: *Analecta Scepusii* I. k. (Bécs, 1774.) 104. l.

⁴ Mednyánszky legrégibb ősüket Rutgerus de Matraynak nevezi, Matrei azonban még 1219-ben is a meráni grófok miniszteriális birtoka; Oefele Edmund: *Geschichte der Grafen von Andechs* (Innsbruck, 1877.) 65. l.

Rudger⁵ fiait: Rikolfot és Hermannt, IV. Béla király 1246 őszén erősítette meg birtoklásukban⁶ s ezentúl a Berzeviczyeket állandóan emlegetik az oklevelek. IV. László idejében, 1278-ban kapják Farkasfalvát és Pikfalvát, a mikhez a XIV. század elején Fridmant, a XV-ikben pedig Leszkován, Wagendrüssel, Erdőfalva és Jemnik községeket szerzik meg egymásután. Gazdálkodó, munkás emberek, kik pénzüket forgatják, jószágaikat zálogba vetik, hogy mikor mások rendbehozták, újra visszaváltsák. Így Lomnicza, Stepánfalva, Hundertmark, Birbron, Alsó- és Felső Erdőfalva, a Lapsz, Derencsény és Krompach határaiban fekvő birtokrészekkel együtt 1437 óta a zsegrai Pócsoknál hever zálogon; más birtokrészük meg ugyancsak e helységekben, valamint Szent Erzsébet, Hundsdorf és Durstin határán a Görgey, Detrefi, a berzeviczei Schwarz és Szinnyi családok kezén van,⁷ melyekkel össze is házasodtak, ha valami részüket nem birták visszaváltani, hogy idegen tulajdonba ne jussanak. Váruk is van kettő: *Dunajecz*, melynek kapitánya 1451-ben Berzeviczi-Schwarz János, de halála után másfél évtized múlva atyjafiára, a serkei Lórántfiakra s általuk a Szapolyaiakra száll; meg *Szepesvára*, melyet Berzeviczy Péter szerzett zálogjogon Zsigmond királytól, csak hogy Dunajeczczel majdnem egyidőben ez is a Szapolyaiak kezére jut.⁸

A Berzeviczyek azonban egyidejűleg a Szepessel határos Sárosvármegyében is megvetik lábukat. Itt először Berzeviczét szerezte meg Rikolf 1274-ben, 1288-ban pedig királyi adományul kapta a felsőtarczai jószágokat.⁹ Utána 1313-ban Komlós várát szerzi meg, de azt hat esztendő múlva fia, Kakas

⁵ Rudger nevűekkel már 1170 óta találkozunk az andechsi grófok okleveleiben (Acta Tirolensia I. k. 501. sz. és Oefele id. m. 343/a regesztájában,) de Matrei-belit — a milyennek Mednyánszky nevezi — nem sikerült találni; dr. Szekfü Gyula szíves közlése.

⁶ Wagner id. m. I. k. 105. l.

⁷ Csánki Dezső «Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában» cz. műve I. k. (Budapest, 1890.) 269—270. l. adatai alapján.

⁸ Ugyanott a 248—249. l. adatai nyomán.

⁹ A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve I. k. (Kassa, 1904.) 427. l.

mester eladta,¹⁰ hogy árán szántóföldet vehessen. Így a Berzeviczy családnak száz év alatt már birtokrészük van Láz, Csábolcz, Jerenye, Lipolcz, Langnó, Deléte, Polon, Bajorvágása, Hamburg, Darócz, Berzevicze, Feketekút, Stelbach, Balázsvágása, Estvánvágása és Szlenhau helységekben, a XV. század közepén pedig Juló, Licsért és Abos határaiban. Mátyás király alatt 1463-ban Ábrág, Ujfalu, Szent Imre, Lubolcz, Szuhadolina, Kis-Kassa, Pekelnik és Lemes községekben is földesurak s pár év múlva birtokrészeket szereznek Somos-varában, Szepesfalva, Magyar- és Ujfalu határában is. Ezekben itt-ott a Pócsokkal és Somosiakkal birtokolnak, zálogjog és atyafiság révén.¹¹ Váruk is volt *Berzeviczén*, melynek castrumát már egy 1355-iki oklevél említi, de ez később a huszita-csehek kezébe jutott s csak Mátyás király vezérei foglalták vissza.¹² Fő lakhelyük azért mégis ez a község maradt, melyben a Berzeviczyeknek 1427-ben már 58 adózó jobbágyportájuk van, a mi nagy népességre mutat, ha látjuk, hogy ugyanakkor Bajorvágásán csak 10, Lipolczon meg 27 jobbágyházuk volt.¹³

Nagy életrevalóságra vall, hogy a Berzeviczyek harmadfél század alatt ekkora — két vármegyére terjedő — birtokcsoportot tudtak maguknak szerezni és megtartani. Ám nagy részét vitézi és közéleti szereplésükért kapták, mely nemzetiségüket korán főuri rendbe emelte. Már Rudger testvére, Adolf szepesi prépost kitünt a pápánál, császárnál és más fejedelmeknél teljesített követ-ségei révén.¹⁴ Unokaöccse, Palán IV. László vitéz harczosa, ki a király ellen fellázadt Güssingeni István és társai seregét veri le. Palán bátyja, Rikolf már szepesi főispán, ennek legkisebb fia, Henrik pedig a XIV. század elején tárnokmester és Szlavónia bánja. Ő, meg leg-

5. BERZEVICZY
HENRIK
GYÜRÜPECSÉTJE.

¹⁰ Dr. Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára I. k. (Budapest, 1910.) 6. sz. regesztája.

¹¹ Csánki idézett műve 317. l. nyomán.

¹² Ugyanott, a 280. lapon.

¹³ U. o. a 290. és 302. lapon.

¹⁴ Ezekért jutalmazta meg András király; Wagner id. m. 104. l.

idősebb testvére, Kakas mester, a Görgeyeken elkövetett erőszakoskodásuk miatti bűnbánatuk érzetében betelepítik egyik jóságukra, a vadregényes Dunajecz partján, majdnem a lengyel határon fekvő Lechnicz falu közelébe a karthauziakat.¹⁵ Zárdájukat a Lipnik-patak alkotta szigeten a nép Vörös-kolostornak nevezte el és egész várszerű építmény.¹⁶

Közbülső testvérük, Lomniczi János, 1323-ban tarczafői főesperes.¹⁷ Három fia közül a legkisebbik, Mihály mester azonban

6. A KAKASLOMNICZI TEMPLOM ÉS BERZEVICZY-KASTÉLY.

Berzevicztét kapván, *Berzeviczynek* nevezte magát, mely nevet aztán a Kakaslomniczon maradt két idősebb testvér fiai is használják és általánossá teszik a család mindkét ágában. Mihály mester építette magaköltségével Berzevicze keleti felében, a Szent Quirinusnak szentelt templommal átellenben lévő dombon a berzeviczei várat, a miért két bátyja (1355 tavaszán) lemondott berzeviczei részjóságá-

¹⁵ Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon (Budapest, 1883.) 97–101. l.

¹⁶ Történetét megírta Tóth Gy. Elek

a Szepesmegyei Történelmi Társulat 1886-iki 11. Évkönyvében.

¹⁷ A kassai egyházmegye id. emlékkönyve 1. k. 428. l.

ról, úgy hogy vagyonát tisztán fia, Miklós örökölte és hagyta utódaira.¹⁸ Ezek közül kiválik Henrik-fia Péter szepesi főispán, Zsigmond királyhűséges hadvezére, aki tárnokmesteri méltóságot is kap, mikor pedig királyával Törökországban harczol s ott fogságba jut, szabadulásakor, 1425 őszén a szepesmegyei Jemniket nyeri jutalmul.¹⁹ Még öt esztendő múlva is nyoma van, halála után pedig a berzeviczei templomba temették s ott levő sírköve a család legrégebb czímeres emléke.²⁰ Egyik fia, György, nyitrai püspök,²¹ a másik János meg már Dunajecz vára örökösének nevezi magát, de úgy látszik, tán gúnyból, *Schwarz* név ragadt reá,²² annyira, hogy még kakaslomniczi síremlékén is így van megörökítve.²³ Mihály testvérének dédunokája a híres Berzeviczei Pohárnok István, Zsigmond királynak a husziták elleni harczaiban kitűnt vitéz társa, majd főajtónálló s egyúttal a királyné udvarmestere, ki Mátyás király uralkodásának elején (1462 után) a jászok és kunok kapitányaként halt meg.²⁴ Utódai közül nyilván senki sem örökölte becsvágyát és nagyratörő szellemét s így a Berzeviczyek hirtelen visszasülyedtek a köznemesi családok sorába. Tagjai egyszerű szántó-vető emberek, kik sovány földjük javításán fáradoztak, országos szerepléshez többé nem jutottak s arra tán nem is vágyódtak. Jóformán maguknak éltek romladozó berzeviczei várkastélyuk alatt — melynek tatározására sem igen telt — és 1480 után sokáig még csak a megyei életben sem vesznek

¹⁸ A szepesi káptalan előtt tett nyilatkozatukat ld. Fejér: Codex diplomaticus Hungariae IX/2. k. 423. l.

¹⁹ Zsigmond király Tatán, 1425 szeptember 18-án kelt adománylevele ugyanott, a x/6. k. 705. l.

²⁰ Myskovszky Viktor rendkívül stilizált rajzát közölte Rómer Flóris az *Archaeologiai Értesítő* 1887. évf. 361. l. Ám úgy feltüntetve, mintha a kisszebeni templomban volna. Ujra kiadták és ismertették czimertani szempontból Csergheő Géza és Csoma József: *Alte Grabdenkmäler aus Ungarn* (Budapest, 1890.) 32–36. l. — Mi eredeti fényképfölvételről mutatjuk be.

²¹ Ekként említi egy 1434-iki oklevél; a *Történelmi Tár* 1903. évf. 123. l.

²² Így nevezi Mátyás király 1461-iki oklevele; a M. N. Muzeumi Széchenyi-könyvtár katalógusának I. k. 708. l.

²³ A *Tudományos Gyűjtemény* idézett czikkének írója (a 62. lapon) naívu az állítja, hogy a *Schwarz* nevet hihetőképén azért kapta, mivel a Dunajecz melékén temérdek *fekete erdőséget* (Schwarzwald) és az ott való falukban német lakosokat birt.

²⁴ Életrajzát megírta Berzeviczy Edmund: *A Magyar Történelmi Társulat Sáros vármegyei kirándulása* (Budapest, 1881.) 35–58. l.

részt.²⁵ Mindössze lomniczi kuriájukat alakítja át várkastélylává Berzeviczy János és Kristóf. De csendesek lettek a Berzeviczyek törzséből sarjadzott s a tarkói várban élő Tarczayak is, kik Tamással 1557-ben kihaltak. Ekkor azonban

7. BERZEVICZY PÉTER SÍRKÖVE.

ben feltűnő és gyakori azonos keresztnévek miatt törvényes okiratokban és peres aktákban használtak, hogy félreértés ne támadjon.

— száz évvel Pohárnok István szereplése után — a Berzeviczyek újra beszéltetnek magukról. Berzeviczy Antal János király szekeréhez köti a maga szerencsáját és halálával fia, János Zsigmond oldalán is tovább küzd I. Ferdinánd ellen. A király pártján maradt Berzeviczyek közül pedig egy Mártonból és Györgyből törökverő katonává vált.

Ezek juttatják felszínre ismét a Berzeviczyek nemzetségét, mely ekkor — a xvi. század derekán — fő lakhelyeik szerint a *szepesi* (kakaslomniczi) és *sárosi* (berzeviczei) ágban virult. Az előbbi örökölte a «Schwarz» melléknevet is, melyet az egyidő-

²⁵ Legalább az Iványi-féle bártfai regesztákban többé ezentúl nem fordulnak elő.

A Berzeviczyek ebből az ágából származott Márton is. Született 1538-ban a Tárca patakán s a Feketehegy alján fekvő kis Berzeviczén,²⁶ mely már ekkor harmadfél század óta volt ősei kezén. Ezeknek emléke a Mátyás-kori Schwarz Jánosig felmenőleg élt a családban s minden gyermeknek tudnia kellett

8. BERZEVICZE.

elei nevét negyedízigen, a következő sorrendben: Kristóf, Miklós, Ferencz, János.²⁷

Atyja Kristóf, anyja meg Berthóty Katalin, Raszlaviczai Ilona leánya, míg atyai öreganyja Szinnyei Merse Potentia volt.²⁸ Régi jónevű családok, melyekből országnagyok és jeles emberek kerültek ki.²⁹ Gyermekeveit a szülői házban töltötte.³⁰ A XVII. század közepén átépített egyik berzeviczei kastély helyén állott kis nemesi kuriában nőtt fel. Ott játszadozott a *nagy diófa* árnyé-

²⁶ Berzeviczy Márton síremléke feliratának 4. sorából. Ezzel tehát elesik Berzeviczy Edmund az a vélekedése, hogy valószínűleg Kakas-Lomnicson született (id. m. 6. l.) és Horányi adata, hogy (1775-ben megjelent «Memoria Hungarorum» cz. m. i. k. 285. l.) Berzeviczy Mohácson született, a mit utána írt hibásan a Lányi-Knauz-féle «Magyar egyháztörténelem» II. k.

(Esztergom, 1869.) 390. l. és Szinnyei József is, a «Magyar írók élete és munkái» I. k. 986. l.

²⁷ Márton sírírata első három sorából.

²⁸ Ezeket a sírirat egyenkint felsorolja.

²⁹ Ezt külön hangsúlyozza a sírirat szövege.

³⁰ A sírirat szerint: Pueritiam in patria... exegit.

kában,³¹ vagy szaladgált az *almáskert* pázsitján s a félig kiszáradt *haltartó* szélén.³² Szomszédságában volt a középkori eredetű, de a xvi. század elején olasz kéztől restaurált gótikus templom, melybe vasárnaponként és ünnepnapon szüleivel a harangszó hívására imádkozni járt. Utolsónak kullogott a menetben, mert testvérei közt Márton volt a legfiatalabb s még nővérei is *nénjei* valának. Ott hallgatták Sebestyén plébános szentbeszédeit, miután énekelni s valószínűleg írni-olvasni is tőle tanult meg. Ez legalább

9. BERZEVICZY KRISTÓF
GYŰRŰPECSÉTJE.

így dívott a kisebb nemesi családoknál, melyeknek íródeák tartására nem telt.

Anyagiak dolgában a régi gazdag Berzeviczy-familia is lehanyatlott s a kicsinyek sorába jutott. Hiszen mikor Kristófot 1550 elején hirtelen gyengeség szállta meg s papot híván, megíratta végakarátát, lemondó hangon vallotta be, hogy sem arany-ezüst marhája, sem pénze nincsen. Mindössze öt ép meg két törött ezüstkanalat, három

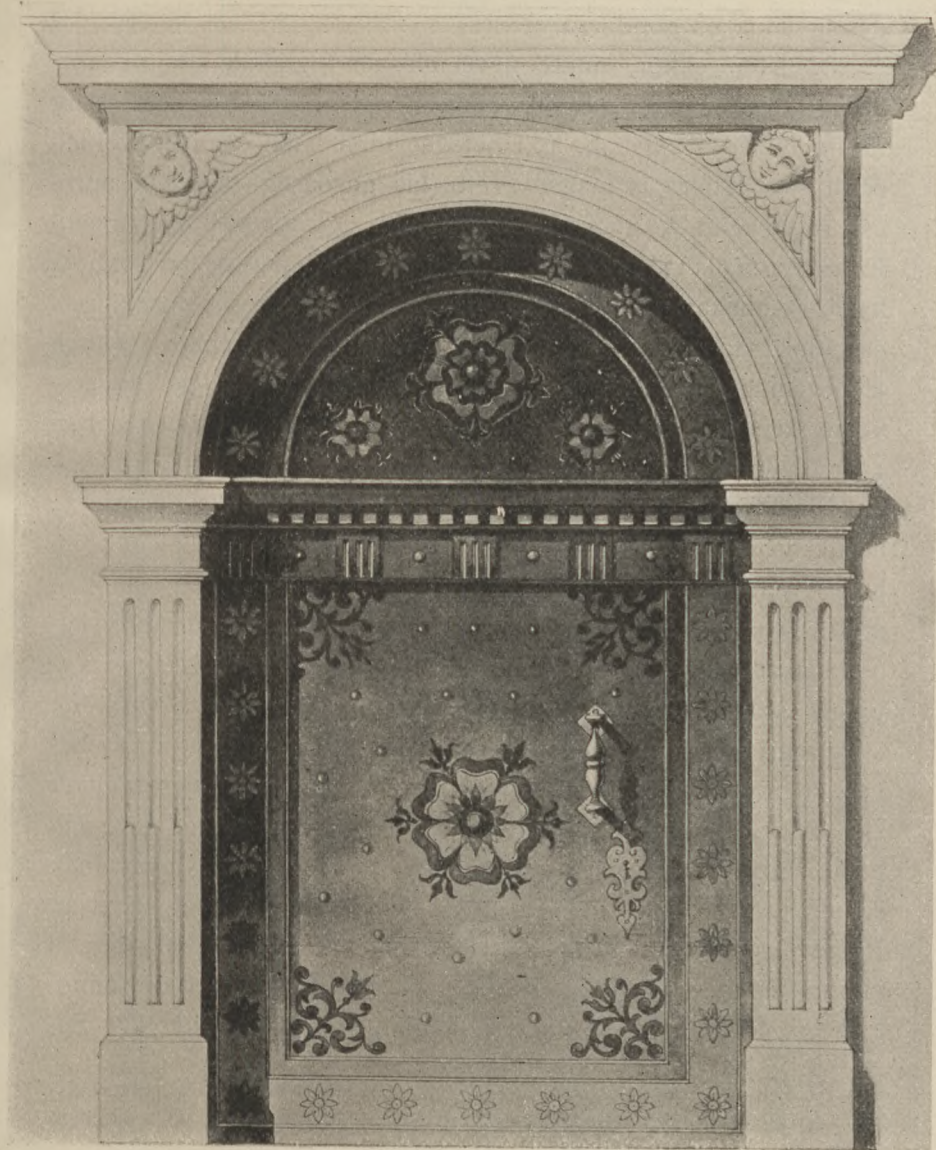
gyűrűt és két aranyat hagyhatott hajadon leányára, Zsófiára, kinek felnevelését és férjhezadását — anya hijján — fiaira bízta. Ezeknek pedig néhány ócska bútordarab, meg egy pár lábas-marha és juh maradt örökségül. Ezeket az apa legidősebb fiára, Bálintra bízta, kérve: gondozza őket György hazatéréseig, a mikor a három fiu megosztozkodhatik rajtuk. Maga Bálint — országos törvényadta jogával élve³³ — az ingatlanok közül elsőszülött létére a lomniczi kuriát választotta, a mit atyja kezén is hagyott. Így a daróczi udvarház Györgyre esett, azzal a kikötéssel, hogy omladozó háza helyreállításában másik két testvére is megsegítse. Lakóhelyét, a berzeviczei nemesi kuriát

³¹ Említi egy kis olasz diófa mellett az 1579-iki osztálylevél; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 59. l.

³² Ezeket Berzeviczy egy 1592-iki leve-

lében sorolja fel; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 68. l.

³³ A végrendelet ezt így fejezi ki: secundum consuetudinem regni.

10. A BERZEVICZEI TEMPLŐM DÉLI KAPUJA.

az apa végül legifjabb fiára, Mártonra hagyta, miként régi törvényeink is rendelik; lelkére kötven Györgynek, hogy felnövekedéseig lakja és gondoza.³⁴

Márton ekkor, mikor nevét először foglalták komoly törvényes írásba, tizenkettedik évében járt s még hét esztendeig örülhetett édes apjának, a ki betegségéből Isten segítségével felépült s továbbra is maga vezette kis gazdasága százféle aprócseprő ügyeit. A gyermekekre inkább egy öreg hűga ügyelt. Ez szoktatta őket jó erkölcsre és járta be a felcseperedő nagyobbakkal az atyafiakat: a Horváth, Kápy, Berthóty, Semsey és Bornemisza családok³⁵ tagjait, kik viszont egy-egy sátoros ünnepkor kerültek el hozzájuk. De sokáig ez sem tartott, mert a ház feje betegeskedni kezdett és terhére volt a társaság. Válságosra azonban 1557 Gyümölcsoltó Boldogasszony estéjén vált állapota, a mikor megrémült gyermekei ágyához hívták rokonságát, a Berzevicze másik végében lakó Berzeviczy Márkust és Istvánt, meg Zombory³⁶ Gáspárt s előttük tett hagyakozása most már valóban *utolsó akaratát* fejezte ki. Ez nem igen különbözött korábbi végrendelezésétől, de egy s másban amannál beszédesebb. Így megtudjuk belőle, hogy Zsófia még mindig hajadon s ő örökölte atyja ingó-bingó marhát: 32 forintot, két arany gyűrűt, két ezüstkanalet, négy tehenet, borjastól és 25 fejős juhot. Ellenben az elhalt Berzeviczy Lénárttól kapott berzeviczei, daróczi, poloni és stellbachi részjóságait fiaira hagyta, úgy, hogy azokhoz leányainak semmi jussa ne legyen.³⁷ Ez utolsó földi teendőjét is elvégezvén, Berzeviczy Kristóf másnap, 1557 márczius 25-ikén halt meg s mikor temetése után gyermekei a ládafiát kiürítették, mindössze 74 forintot találtak benne, a mit adósságába fizettek.³⁸ Se-

³⁴ Berzeviczy Kristóf 1550 január 22-én kelt végrendelete; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 34–35. l. Vesd össze Werbőczy István Hármaskönyve 40. czíme 2. pontjával.

³⁵ Tagjait Berzeviczy Kristóf teszi testamentáriusaivá.

³⁶ Berzeviczy Egyed közlésében hibásan így: Lombory.

³⁷ A végrendelet tartalmát végrehajtói Kristóf halála után kilencz hónappal, 1557 december 15-én foglalták írásba; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 37. l.

³⁸ A két idősebb Berzeviczy-fiu valamelyikének följegyzése; a M. N. Múzeumi Berzeviczy-levéltár kakaslozniczi anyagában.

bestyén plébános temette-e el vagy valami prédikátor búcsuztató szavaival helyezték-e örök nyugalomra, nem tudjuk. De bizonyos, hogy a Felvidéken ezidőben elterjedt protestantizmus itt is megfogta a lakosság lelkét. Berzeviczy Márton ugyanis lutheránus volt valószínűleg gyermekéje óta, mert különben nyoma lenne, ha nagykorában tért volna az új hitre. Másfelől ekkoriban bővíthették ki a berzeviczei templomot erős falazatú körkarzatával ellátott hajójával, melyhez tornyot is építettek.³⁹

Kristóf három fia közül a dédelgetett legkisebb Márton, szíve fájdalmára nem volt utolsó órájában mellette, mert ekkor már szolgálatban állott s ezért megfogadtatta két bátyjával, hogy örökségét kezeljék s jóvedelmének egy harmad-részét félre téve, visszatértekor adják át neki.⁴⁰ Tanuja volt elköltözésének búsuló leánya, Zsófia is, meg tán néneje, Márta, Kellemesi Menyhártné,⁴¹

II. BERZEVICZEI TEMPLOM-TORONY.

³⁹ A berzeviczei templom 1672-ben lett ismét római katolikussá; de hibás az id. kassai Emlékkönyv (428. l.) amaz állítása, hogy csak 1600 körül vált lutheránussá.

⁴⁰ Ezt maga a végrendelet mondja; a *Történelmi Tár* 1889. évf. 37. l.

⁴¹ A család kakaslomniczi levéltára egy 1590-iki oklevele szerint.

míg egy harmadik nővérük, Orsolya, polyáinkai Bornemisza Miklósné ekkor már nem élt.⁴²

A szülőhelyétől távol levő Márton ekkoriban Dunántúl, Nádasdy Tamás nádor udvarában tartózkodott. Jó szerencséje juttatta ide fiatalon, a kismanesek egyetlen fegyvere: *tolla* révén. Íródeák lett belőle, mint annyi hasonorsú társából, mivel a hadi pálya mellett ez volt ezidőtájt a legkecsesgetőbb azok részére, kiknek nagy vagyonuk nem maradt és vágyaik mégis nagyra-törők. Néhány évig ugyan terhes volt ez a hivatás, mert gyak-

12. NÁDASDY TAMÁS ALÁÍRÁSA.

ran napestig kellett körmölni, azt tartván róla a közmondás, illetőleg a deákok filozófiája, hogy: *Még a sebes sólyom sem repül mindig, csak az íródeák keze áll meg ritkán.*⁴³ A jó eszű koncipistát azonban megbecsülték, kitüntették s az hamar rangot, vagyont szerezhetett. Márton is 1558 tavaszán már *hites jegyző* s mint ilyen kapja «hűségese szolgálataiért» királyi adományul néhai Berzeviczy Antal ama részjóságait, melyek hűtlensége miatt az országra szálltak. E birtokok közül kilencz Sárosban volt, hat meg Szepesben, a Berzeviczyek ősi falvai határában.⁴⁴ Az adomány tehát jelentős, de fontos azért is,

⁴² A Berzeviczy-fiúk idézett följegyzése.

⁴³ Egy névtelen íródeák följegyzése; Gergely Sámuel: Teleki Mihály levelezése 1. k. (Budapest, 1905.) VI. l.

⁴⁴ Nádasdy Tamás nádor királyi helytartó Sárváron, 1558 márczius 20-án kelt adománylevele; a család berzeviczei levéltárában.

mert Márton bátyja, György mint katona immár közel húsz esztendeje szolgált ecsedi Báthory András országbíró alatt, kinek ekkor kapitánya volt.⁴⁵ Ám utána csakhamar Mártonból *títkár* lett, de úgy látszik ősz elején a nádor közbenjárásával Bécsbe jutott, a császári udvarba. Itt a magyar királyi kancellárián kapott szolgálatot,⁴⁶ melynek leginkább volt szükségére magyar íródeákra. Kis szolgálat, de Mártont kielégítette, sőt egyenesen reá vágyott, mivel ez a kancellária — a szünetlen magyar oklevélkibocsátások miatt — mindenüvé árnyékként követte a királyt, mint római birodalmi császárt s így valóra vált ifjúkori álma, hogy külső országokba jusson és világot lásson.

Alig ismerte meg kissé Bécset, Berzeviczy az udvarral november elején Prágába jutott. A csehek királyukat — mint immár császárt — rendkívüli pompával fogadták. Jövedele hírére a menet délben Jeszeniczig vonult elibe. A mint odaért, Ferdinánd főherczeg lováról leszállva, kezét csókolt atyjának, kinek kíséretében volt másik fia, Károly, a papság s a követek. Erre üdvölvések és harosgó zaj közepette végig vonult a menet a következő sorrendben: A rendek 3000 főnyi lovascsapata, élén Lobkowitz László udvari marsallal. A prágai polgárok ugyanannyi lovashada, utána 3000 gyalognép és 3000 katona Ziska-korabeli taborita-ruhában. Ezt követte 1500 fehérbe öltözött fiu, kiket 12 szakállas törpe vezetett; majd 2000 leány, kiknek egyike a császárt latinul üdvözölte. A Károly-féle egyetem scholarisai közül kilencz a műzsákat személyesítette, mindegyik egy-egy ódát szavalván, míg a jezsuiták főiskolájának tanulói idegen nyelvű beszédeket tartottak. Végül jöttek az egyes czéhek képviselői, IV. Károlytól kapott régi zászlóikkal. Ezután a várgróf *cseh* nyelven köszönté a császárt, a mit kancellára tolmácsolván, *németül* felelt reá. Prága falai alá érve, viszont a polgármester fogadta a városatyákkal térdén állva s kísérte, baldachint tartva feje fölé egész a Fekete-kapuig.

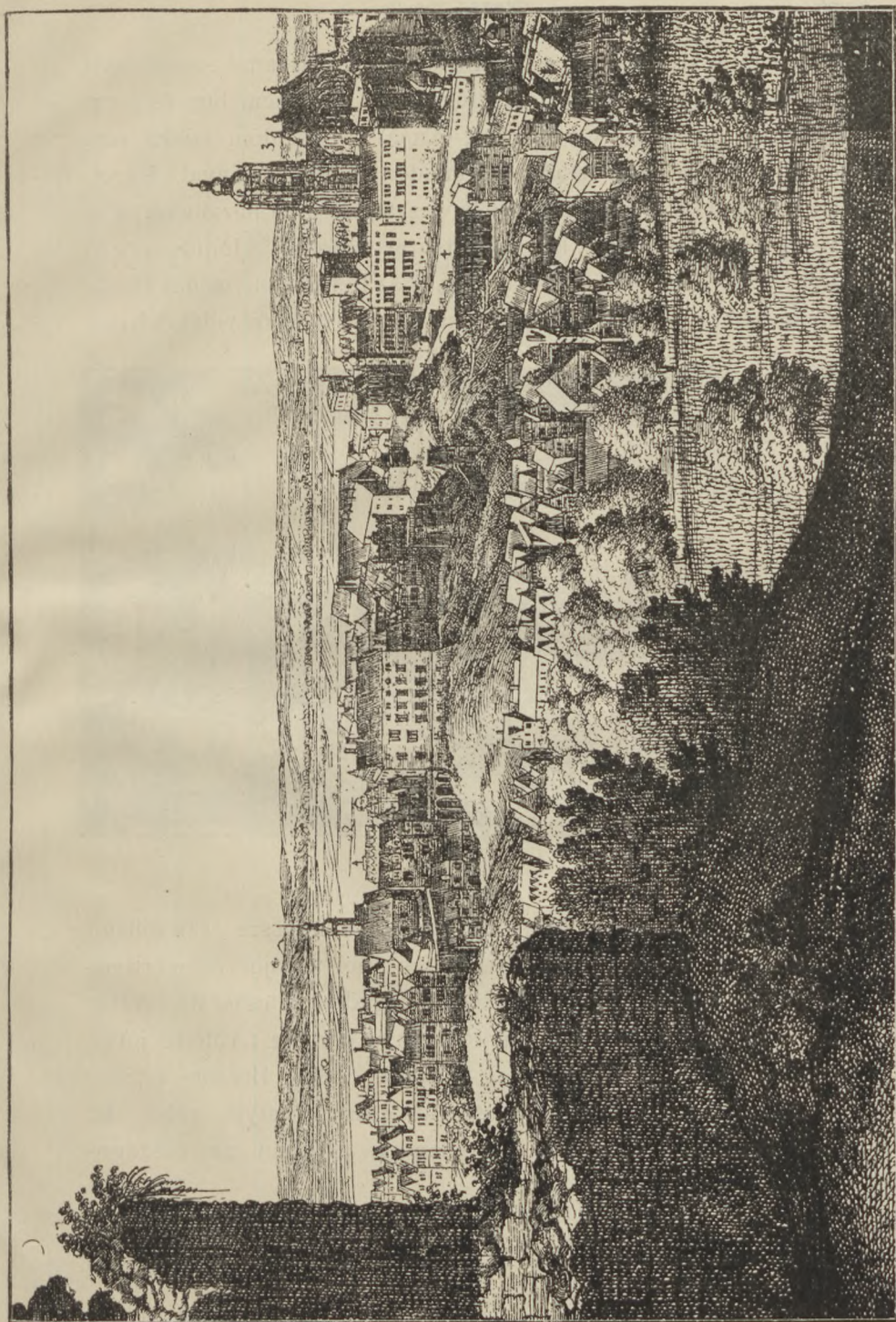
⁴⁵ Ezt alább idézett 1559-iki új czimerlevelük mondja Györgyről.

⁴⁶ Így kellett lennie, mivel a *Reichsregistratur* s a *Hofstatus* könyveiben, a kegyelmi személyi aktákban — a bécsi állami levéltárban — Márton neve sehol sem fordul elő.

Innen a nemesifjak vitték tovább fáklyásmenetben fel a várba, melybe diadalkapun át vonult be; míg oldalvást Silenusnak állítottak olyan szobrot, hogy fehér és vörös bor folyt belőle. A hradsini székesegyház előtt a császár lováról leszállva, megcsókolta a préposttól feléje nyújtott aranyfeszületet és térdelve imádkozott az istentisztelet alatt a főoltárnál. A beállott sötétség miatt a változatos műsor utolsó pontja: az eget ostromló gigászoknak Jupitertől való leveretését bemutató szindarab előadása azonban másnapra maradt.⁴⁷

Ez ünnepségek lezajlásával az udvar karácsonyra Regensburgba ment. De a beköszöntött 1559-iki újszentdő vele Berzeviczyt is Augsburgban érte s onnan München, Wasserburg és Linz érintésével csak őszire, szeptember közepére tért vissza Bécsbe, a honnan az egész következő évre nem mozdult ki semerre. Még 1561-ben is csupán szeptember végén ment Ferdinánd Prágába, hol az udvar ezidőtől kezd szívesen tartózkodni a Hradsin kényelmes palotájában. Pardubitzba vagy Brandeisba tett rövid néhány napos vadászkirándulásokat nem számítva, itt is heverték esztendőnél tovább. Csak 1562 október elején ment a császár újból a birodalomba, a frankfurti gyűlésre, melyre majdnem három heti úttal jutott Saaz, Kaden, Schlackenwerd, Eger, Lichtenfels, Bamberg, Hassfurt, Kitzingen, Würzburg és Miltenberg érintésével, mely városokban két napnál tovább sehol sem időztek. A birodalmi gyűlés eloszlása után az udvar december elején Speierba költözködött s onnan Landau, Weissenburg, Hagenau, Strassburg, Schlettstadt, Kolmar, Breisach útvonalán karácsony estéjére ért Freiburgba, hol az 1563-ik év elején, Vízkeresztnapja után, csikorgó téli időben az Alpeseiken át jutott — Konstanzban tartott egyheti pihenéssel — január végére Innsbruckba. Idejövételét tanácsosai kívánták, abban a reményben, hogy a trentói zsinat így — tudván, hogy a császár közelben van — talán hamarabb véget ér. Ferdinánd itt leányai és unokái körében töltötte

⁴⁷ Egykorú leírás Bucholtz: *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten VII. k.* (Bécs, 1836.) 572—3. l.

13. PRÁGA, A HRADSKÝNÁL.

idejét, látogatásokat fogadott, néha meg vadászattal szórakozott. De a fáradságot már nehezen tűrte, lóra ülni nem bírt és szemlátomást gyengült. Gyermekeit e miatt aggodalom szállta meg és könnyezve búcsúztak tőle, midőn kisebbik fiával, Károly főherczeggel öthónapi innsbrucki veszteglés után hazaindult, a mi Berzeviczyt és többi kísérijét is meghatotta.⁴⁸ Június végén, Keresztelő Szent János napja után, s az Inn folyón, meg a Dunán mentek haza, pompás nyári időben, gyönyörű erdős vidéket hasító

14. PASSAU.

partok között haladva. Nagyobb pihenőt mindössze csak a bajor földön lévő Wasserburgban tartottak, hol a bajor és württembergi fejedelmek nagy ünnepséggel fogadták a császárt. Aztán hajóra ültek és a szép fekvésű Passaunál osztrák területre jutva, hatodnapra — július 5-ikére — szerencsésen Bécsbe értek.⁴⁹ Itt Miksa három mérföldnyire jött császári atyja elibe, kit szép beszéddel üdvözölt. Ferdinándot azonban az országos

⁴⁸ A császár ezt az egész innsbrucki tartózkodását Berzeviczy idézett párisi oratiója nyomán ismertettük.

⁴⁹ Ferdinánd ez ismertetett öt esztendei

járás-keleése napjait Gévy Antal «Itinerar Kaiser Ferdinands I.» cz. Bécsben, 1843-ban névtelenül kiadott hasznos kis művének hivatalos adatai alapján állítottuk össze.

ügyek nem igen hagyták sokat pihenni egy-egy helyen, pedig beteges öreg testének jól esett volna egy kis állandóbb nyugalom. Most is, szeptember 2-ikán hajón Pozsonyba ment ⁵⁰ az országgyűlésre, melynek legnevezetesebb teendője, fiának, Miksának magyar királylá koronáztatása volt, a mi a mult évről a nádor hirtelen halála miatt maradt el.

Ekként Berzeviczy pár év alatt jó darab földet bejárt és sok szép ünnepségnek vált tanujává, a mikről alkalom adtán irogatott is haza egyetmást, a mi figyelmét különösebben megragadta, habár hivatala néha annyira elfoglalta, hogy napokig sem mozdulhatott ki belőle.

A kanczellária vezetője, illetőleg minden magyarországi oklevél ellenjegyzője ekkoriban Oláh Miklós esztergomi érsek és Forgách Ferencz váradi püspök volt, kik hamar megszerették a kezük alá dolgozó s körülöttük

forgolódó ifju Berzeviczyt. Az ő előterjesztésükre érte Mártont aztán (1559 május 30-ikán) Augsburgban az a tisztes kitüntetés, hogy mivel az elmúlt idők háborús eseményei közepette, ősi nemeslevelüket ellopták, a királytól most újat kapott a maga és családja számára. Mártonnak gondja volt reá, hogy

15. OLÁH MIKLÓS ÉRSEK.

⁵⁰ Berzeviczy idézett párisi oratiója nyomán.

a czímerfestő díszesen és stílszerűen fesse meg. Ezért van rajta a pajzs köré csavarodó tűzokádó sárkány, a mit gyermekkorában, régi őse, Berzeviczy Péter tárnokmester sírkövén a berzeviczei templomban annyiszor nézett remegve s az álló

16. BERZEVICZY MÁRTON CZÍMERKÉPE.

zerge egész testtel festve, nem úgy, mint gyűrűpecsétjeiken sokszor hibásan. Bővítést és újítást is nyert egyúttal, egy koronát, melyen ugró zerge áll.

E felsorolt részek közül, a címereslevél szövege szerint — a mi alighanem Berzeviczy Mártontól való — a szikla a Berzeviczyeknek a haza és a fejedelem iránti hűségét, a jóban és tisztess

ségben való állhatatosságát mutatja, mely a szerencse forogóssága mellett is kőkeménységű maradt; a szikla mereksége az erény útjának nehézségeit s felemelő hatását; az éleslátású zerge az okosságot s a lélek nemességét, mely mindenkor megtalálja vagy elkerüli, mit kell tenni a jó érdekében, meg a gyorsaságot jelenti, melylyel az ellenség támadásával szemben magát oltalmazza, miként oltalmazták magukat őseik a Kárpátok alján; a sárkány meg — mely az egyiptomiaknál az évet jelölte — a visszatérő időt jelképezi, illetőleg a tisztességben töltött mocsok nélküli emberi életet.

Berzeviczy Márton ezt a lebegő angyalokkal, áldozatot bemutató papnőkkel, két nőalakkal és két nőfejjel díszített czímerlevelet a maga s két bátyja, Bálint és György, de egyúttal atyafisága: Tamás-fia Márk és Frigyes fiai: István, Márton és Henrik számára szerezte.⁵¹ Meg is mutatta unoka-

⁵¹ A czímerkép rajzával együtt közölte Berzeviczy Edmund, a *Turul* 1903. évf. 99—101. l. De szövegét kiadta már Wagner: *Analecta Scepusii* i. k. 178—182. l.

17. SZÉLRAJZ A BERZEVICZYK 1560-1KI CZIMERES LEVELÉRŐL.

testvéreinek ősszel, a mikor öröksége ügyében hazament és szeptember elején a szepesi káptalanban kakaslomniczi részjóságán testvéreivel megegyezett.⁵² Ám azokat nem elégítette ki az, hogy ők is fel vannak benne sorolva, hiszen számra és vagyonra nézve is erősebbek voltak a kakaslomniczi ág nál s

18. A BERZEVICZEI BERZEVICZYEK 1560-IKI CZIMERKÉPE.

így külön czímerlevélre tartottak igényt, annyiival is inkább, mert családi levéltárukat is külön őrizték Berzeviczén⁵³ és az nem szűkölködhetett armálisuk nélkül. Meg is szerezte csakhamar nemzetségének feje, Berzeviczy Henrik, midőn 1560 tavaszán Bécsbe ment s ott érveit előadván, a maga ága részére¹ külön nemeslevelet nyert a királytól. Ennek czímerképe nagyjában hasonlít az előbbihez, de elmaradt belőle a korona s helyette bővült

⁵² A szepesi káptalan 1559 szeptember 4-iki kiadványa a Berzeviczy-család kakaslomniczi levéltárában.

⁵³ Ezt a szepesi káptalan 1564 május 7-iki kiadványából tudjuk; ugyanott.

a kősziklából kinövő szőlőtővel, melynek termését a zerge tépdesi.⁵⁴ Ezzel most már törvényesen is rendeződött a Berzeviczyek két ágának közjogi helyzete. De azért a pereskedés, viszálykodás és irigykedő vetélkedés nem szűnt meg köztük.

Két esztendő mulva ősi birtokaikra is új adománylevelet szerzett Márton Bécsben a királytól, mivel — az oklevél szavai szerint — az is elveszett. E birtokok ezek voltak: *Sárosmegyében* részjóság Berzeviczén és Darócson, nemesi kuriákkal; részbirtok Hambork, Polon és Stellbach határában; továbbá lakatlan földek Kvákov, Szlemov és Zavadka területén; *Szepesmegyében* pedig: részjóság Kakaslomniczon, kuriájával; részbirtok Hám-dorf, Farkasfalva, Birbron, Krompach, Hundertmark és Waldorf határában, valamint üres telkek Pusztá-Waldorf, másként Erdőfalva területén.⁵⁵ A három testvér ez ingatlainak egynémely sárosi részjóságát azonban egyik atyjukfia, idősebb lomniczi Horváth János szepesi prépost birta zálogjogon és sehogysem akarta visszaereszteni kezükre, hiába kínálták reá a pénzt. Ezt kellett hát még Mártonnak visszaszereznie, a mi Forgách Ferencz püspök közbenjárásával sikerült is. Az udvar a karácsonyt ekkor Prágában töltötte s a mint a szent ünnepek elteltek, 1562 elején ezekre is új adománylevelet eszközölt ki nekik a királytól, mely különösen hangsúlyozza Mártonnak kora ifjúságától kezdve az udvarban teljesített hű szolgálatait. Könnyű volt neki, mert az adománylevél végig Berzeviczy Márton kezeirása.⁵⁶ Elment vele együtt a megszokott módon a szepesi káptalannak szóló iktatóparancs is. Ámde Horváth uram tudni sem akart az átadásról, hiszen ekkoriban történt, hogy levetvén papi köntösét, megházasodott s így jó lélekkel nem válhatott meg azoktól a jóságoktól, melyeket már rég óta kezelt s majdnem magáéinak tekintett. Nem volt éppen nehéz királyi rendeletet szereznie erre Mártonnak,

⁵⁴ Közölve leírásával együtt, a *Turul* id. 1903. évf. 101–103. l.

⁵⁵ Az 1561 szeptember 9-iki nova do-nationalis levél, a *Történelmi Tár* 1899. évf. 40–41. l. Ferdinánd egyidejűleg kelt

iktató parancsa a család kakaslomniczi levéltárában.

⁵⁶ A Prágában kelt 1562 január 9-iki oklevél a család kakaslomniczi levéltárában.

mely meghagyta Horváth Jánosnak a birtokok visszaadását, hiszen azokat a királytól kapta volt, minthogy a háborús időkben az országra szállottak s a rendelet megint kiemeli, hogy ezt az adományt a Berzeviczyek főleg Mártonnak az udvarban végzett íródeáki működéseért kapták, lévén ő most már a nagyobb magyar kancelláriának egyik hites nótáriusa.⁵⁷ A királyi mandátumnak lett is foganatja, habár a testvérek csak nagynehezen tudták összeszedni az 1500 forintnyi zálogösszeget, a miről őket Horváth János május 9-ikén a szepesi káptalan előtt hivatalosan is megnyugtatta.⁵⁸ A lábon álló termés persze még Horváthot illette s így az iktatólevelet a Berzeviczyek csak István király-napján mutathatták be foganatosítás végett a káptalannak.⁵⁹

Birtokukat a Berzeviczyek így is különben csak azért kaphatták vissza, mivel Horváth Jánost házasságáért az egyház kitagadván, addig könyörgött Mártonnak, hogy mentené meg az excommunicatiótól, a míg attól — az érsek közbenjárásával — szerencsésen megszabadította. Hálából aztán berzeviczei részét magvaszakadtul nekik, a három testvérnek juttatta. Birták is, de mivel a Frigyes-nemzetségbeliek velük sokat veszekedtek a dunajeczi jószág végett, egyezségre léptek és három részre osztották maguk közt. Egyik része a Frigyes-utódokra, másika Márkuséra, a harmadik Berzeviczy Bálint, György és Márton maradékaira jutott s mindegyik új adományt kért a maga részére; oly kikötéssel, hogy ha valamelyik ágnak magvaszakadna, birtoka egyikről a másikra szálljon.⁶⁰

Ezt az egyezséget egyébként — ismerve atyjafiai veszekedő természetét — az előrelátó legidősebb testvér, Bálint indította meg azzal, hogy a szepesi káptalantól végzést szerzett magá-

⁵⁷ Kelt Prágában, 1562 márczius 20-án; a *Történelmi Társ* 1899. évf. 43. l.

⁵⁸ A szepesi káptalan kiadványa u. o. 44. l. Ez végig Berzeviczy Márton írása lévén, úgy látszik másolatát hitelesíttette, mert másként nem képzelhetjük, hogy ekkor maga hazajött volna.

⁵⁹ Eredetije, melyet 1562 augusztus 19-én adtak át a szepesi káptalannak; a család berzeviczei levéltárában.

⁶⁰ Valószínűleg Berzeviczy Miklós egykorú följegyzése, a család kakaslomniczi levéltárában.

I. FERDINÁND CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY KETTŐS FELSÉGPECSÉTJE.
(A Berzeviczy-család 1560-iki czimeresleveléről.)

nak arra nézve, hogy öcsce, Márton, nem kérhette *csak magának* a zálogon volt dunajeczi részt,⁶¹ miként Horváthék hamisan hiesztették, hogy azzal is húzzák, halaszszák a dolgot. Ám az egyenlenségnek ezzel nem lett vége a familiában, melynek tagjai mindjárt megmozdultak, a mint valamelyikük valami váratlan szerzeményhez jutott. Ez pedig Mártont bántotta leginkább, kinek legkevesebb jövedelme s viszonylag talán legtöbb költsége volt, «mert e nélkül az udvarnál lenni nem jó» írja abban a levelében, melyben húsz tallért kért György bátyjától — habár kétannyival tartozik, — hogy megfizethesse adósainak, ha a birodalomba indulnak.⁶²

19. BERZEVICZY GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

Hanem e kisebb-nagyobb anyagi gondoknál jelentősebb búsulása is esett Mártonnak, Nádasdy Tamás nádornak 1562 június 2-ikán Eger várában bekövetkezett halálával. Hiszen meghalt pártfogójától *annyi jót vőtt életében*, hogy azért egész nemzetiségével háládatosnak érezte magát. Teljes meggyőződésből mondta tehát, a mit róla ekkor írt, hogy Nádasdy dicső neve addig fog fényeskedni, a míg a magyar történetek emléke fenmarad.⁶³ Sietett is vigasztalni hátrahagyott özvegyét, Kanizsay Dorottyát s tette ezt oly szép hangon, mely az írásban igazán jártas ember tollára vall. Azt a megnyugtató gondolatot fejti ki részvétlelevelében, hogy az Uristen a jó és szent embereket atyai akaratából szokta körükből elhívni — a mi háládatlanságunkért, hogy meneküljenek e világi keserőség szenvedésétől, a mivel bűneinkért ostoroz.

⁶¹ A szépesi káptalan 1562 február 10-iki végzése; ugyanott.

⁶² Prágában, 1562 június 16-án írt leve-

lében; a *Történelmi Társulat* 1899. évf. 41–42. lapján, hibásan 1561-iki kelettel.

⁶³ Berzeviczy id. párisi oratiojában.

Ámde Krisztus urunk ölébe viszi őket, a hol «nagy örök dicsőségben vígadnak» a jók társaságában.⁶⁴

E szép sorainak írása után Márton az udvarral néhány hétre Pardubitzba ment s onnan megtérve Prágába, szeptember 20-ikán tanuja volt annak a nevezetes eseménynek, hogy Miksát a cseh rendek királyukká koronázták. A főherczeg erre a díszes ünnepségre családjával Linzből jött fel, a hová a Bécsben dult

20. I. FERDINÁND KIRÁLY.

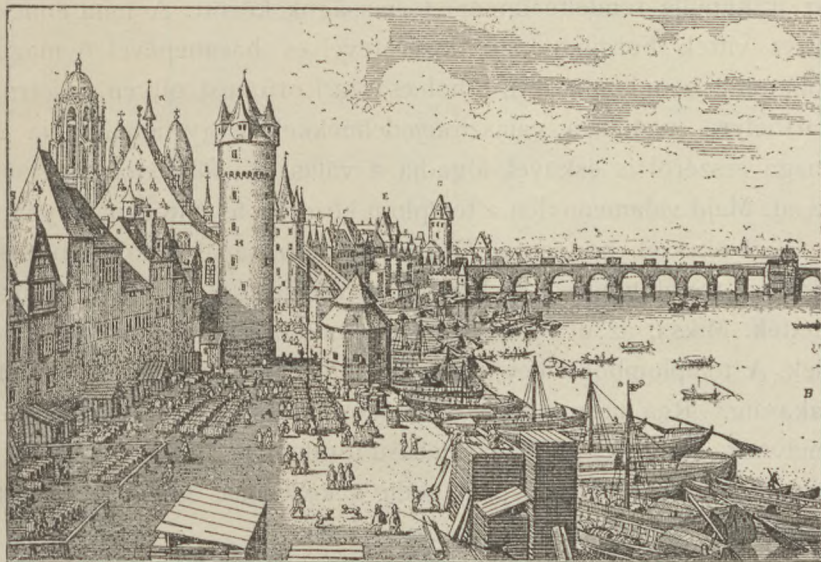
pestis elől menekült. Kíséretében volt Albert bajor fejedelem is, számos lovaggal. De valamennyit felülmulta pompában a tanult gersei Pethő János soproni főispán, a maga 400 főnyi díszes huszárcsapatjával,⁶⁵ mely a cseh fővárosban általános feltűnést keltett.

Miksa cseh királylyá koronáztatása 1562 szeptember 20-ikán szintén fényes ünnepségek közt ment végbe. A menet a hrad-

⁶⁴ Berzeviczy Márton Kanizsay Dorotyához Prágából, 1562 július 15-én; az Országos levéltár Nádasdy-levéltárában.

⁶⁵ Berzeviczy Márton részletes leírása alapján, idézett párisi oratóiójában.

sini székesegyházban a Szent Venczel-kápolnából indult a főoltárhoz, hol Ferdinánd császár várta, két fia s a sléziai főurak kíséretében. A litánia után Miksának meg kellett felelnie a szokásos három kérdésre: Megtartja-e a katolikus hitet? Oltalmazója akar-e lenni a szentegyháznak? Megvédi-e az Istentől nyert országot igazságosan? Igenlő feleletére következett esküje, felkenetése, a kard felcsatolása, a gyűrű felhuzása, a jogar és birodalmi alma

21. MAJNAI FRANKFURT.

átvétele. Ekkor a *Burggraf* háromszori kérdésére, hogy akarják-e Miksát királyukul, a rendek hangosan felelvén, a prágai érsek, az olmützi és boroszlói püspökök segítségével fejére tette a koronát, mire Miksa trónra ült s a főurak és rendek sorban elibe járultak és hűségük jeléül térden állva két ujjukkal megérintették koronáját. Mise után 11 asztalnál folyt le a királyi lakoma, reá a lovagjáték, másnap pedig a királyné koronáztatása, majdnem hasonló módon s lakomáján öt asztalt foglalt el nőkísérete.⁶⁶

A prágai gyűlés után Ferdinánd udvarával az *impériumba*

⁶⁶ Egykorú leírás, Bucholtz id. m. VII. k. 581. l.

indult, hogy a fiát római királylyá választassa. Ez a választás november 24-én a következő czerimóniák közt foly le Majnai Frankfurtban. Korán reggel a hat választófejedelem Miksa cseh királylyal — a hetedikkel — a székesegyházba ment, társaiéhoz hasonló ruhában, csupán fején volt korona. Mise végeztével, melyen a palatinus meg a szász választófejedelem protestáns létükre nem vettek részt, egyhangulag római királylyá választották a cseh királyt, az aranybulla rendelte ünnepi formaságok között. A mint ennek hírét vitték Ferdinándnak, kíséretével és házanépével ő maga lóháton a templomba jött, a hol császári ornátust öltvén magára, zárthelyre vonult a választófejedelmekkel, hogy jóváhagyja s maga részéről is esküvel fogadja a választási föltételek megtartását. Majd valamennyien a templom közepén felállított páholyban helyezkedtek el, honnan a *Tedeum* elhangzásával, mikor a heroldok — trombitaharsogás közt — a választás eredményét kihirdették, Miksa, az új római király bemutatkozott az ujongó népnek. A templomból a két uralkodó baldachin alatt gyalog ment lakásáig.⁶⁷ Reá harmadnapra a szultán fényes követségét fogadta, melynek élén a lengyel származású Ibrahim pasa fegyverszünetért esedezett, András-napján pedig a koronázás ünnepe folyt le a templomban, az előírt szokás szerint.⁶⁸

Ezeknek a világra szóló fényes ünnepeknek Berzeviczy Márton végig szemtanuja volt. De azért anyagi ügyeiről azoknak közepette sem feledkezett el, megragadván minden alkalmat, a mivel a maga és nemzetsége vagyonát többíthette. Így még el sem indultak volt a nagy útra, midőn a nyitramegyei egbelli királyi uradalomban vadászó Ferdinándtól szeptember elején királyi felhatalmazást nyert a Berzevicze határában fekvő kvakói közös birtok határbejárására.⁶⁹ Mikor pedig visszatérőben, két hónap mulva Majnai Frankfurtban hírét vették hazájukból, hogy a

⁶⁷ Giovanni Micheli velencei követ jelentése Frankfurtból, 1562 november 24-éről; *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe* III. k. (Bécs, 1895.) 213–214. l.

⁶⁸ Idézett párisi oratójából.

⁶⁹ Ferdinánd 1562 szeptember 7-én a szepesi káptalanhoz; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 46. l.

Czibak-család magtalanul kihalt, Bihar- és Zarándmegyei jószágait sietett a maga, meg két kancelláriai társa és Forgách Simon kapitány számára megkérni s megszerezni.⁷⁰ Erre következett a pörlekedő atyafiak egyezsége, 1563 újévekor, a távollevő Márton nevében is, a szepesi káptalan előtt, az említett három kontroversziás berzeviczei részjóságukon.⁷¹ Hogy pedig e nagynehezen létrejött egyezséget véglegesítse, Márton a maga és osztályos atyafisága jószágaira most szerezte azt az új adománylevelet, melyre

22. POZSONY.

a Horváth Jánossal folyt pereskedés adott okot. Ezt Ferdinánd király Pozsonyban állította ki, két nappal azelőtt,⁷² hogy fiát, a 36 esztendő Miksát szeptember 8-ikán királylyá koronázták.

Ennek a koronázási ünnepségnek sok kellemetlen előzménye vala. A legfontosabb az, hogy a koronázásra nézve nem volt meg a kellő egyezés a magyar rendek s a főpapság közt, a miért Ferdinánd még lejövetelét is elhalasztotta. Mikor pedig Pozsonyba érkeztek, az egyenetlenség hatása fogadtatásán is meg-

⁷⁰ A Majnai Frankfurtban kelt 1562 november 27-iki adománylevél; u. o. 47–48. l.

⁷¹ A szepesi káptalan 1563 január 2-án kiállított transactiója; u. o. 49. l.

⁷² A Pozsonyban, 1563 szeptember 6-án kelt pergamen-oklevél a család kakaslomniczi levéltárában.

látszott. A köznemesség ugyanis azt követelte, hogy a bevonulás-kor Ferdinándot mint *magyar királyt* fogadják a rendek, Miksát pedig csak mint *fiát* s *nem* mint királyt, miként a főrendek kívánták. Többségben lévén ezek fölött, felfogásuk győzött s kétszeri követtség folytán Ferdinánd is engedett annyiban, hogy fiát mint *kiszemelt leendő királyukat* fogadják. Sőt, hogy minden ünnep-rontó kelletlenséget elkerüljön, maga nem is ment fiával. Miksa tehát augusztus 30-ikán a Dunán lehajózva, Pozsony előtt két mérföldnyire kötött ki s csak másnap ebéd után tartotta meg bevonulását a koronázó városba.

A magyarok kétezernél nagyobb válogatott nemesi lovas-csapattal mentek elibe. Ruházatuk s a lovak szerszáma olyan volt, mint a törököké: fényes és ragyogó, tollakkal díszített és zászlókkal ékes. Szép volt Miksa kísérete is: a cseh, sléziai és morva rendek 3000 főnyi vasas Ritter-csapata.

Miksa a felesége, két leánya, testvérei s a salzburgi érsek társaságában ült egy kocsiban. Előtte a Spanyolországba szánt két fia lovagolt, utána a fentiek kísérete, úgy hogy majdnem 7000 lovasban gyönyörködhetett a szem e ritka alkalomból.

A város előtt egy mérföldnyire az esztergomi érsek, az öreg Oláh Miklós fogadta 5—6 főpap meg a rendek kíséretében. Latinul üdvözölte, de nagy visszatetszést keltett, hogy bár oratioját előző nap a rendek kijavították, önkényesen mégis *királyként* szólította meg a főherceget és *alattvalói* gyanánt ajánlta az országnagyokat kegyébe. Miksa nevében a boroszlói püspök, Logau Gáspár felelt szintén latinul, ígérvén, hogy a magyarok kiváltságait és törvényeit megtartja, mintha *már is* birtokában lenne a hatalomnak.

Erre most — ősi szokás szerint — kézcsókra kellett volna a rendeknek vonulnia. De ezeket Miksa önhitt válasza s még inkább az érsek szolgálalkú beszéde annyira felingerelte, hogy mindössze öt-hat csókolt kezét az első sorban állók közül.

Másnap (szeptember 1-én) Ferdinánd is megjött, minden ünnepséget mellőzve; csupán a kikötőben vártak reá a magyarok

Miksával, hogy onnan a várkastélyba kísérik.⁷³ Itt helyezkedett el közvetlen kísérete is, míg az urak és nemesek városi polgároknál találtak szállást vagy a falakon kívül sátrakban tábo-roztak. Eleséget és takarmányt is a polgároktól szerez-

23. I. MIKSA KIRÁLY.

tek jó pénzen. De nehogy velük a lakósok uzsoráskodjanak, egy bizottság — bölcs előrelátással — az országgyűlés idejére a következő árakat szabta meg. *Egy* három emberre való kenyér 1 dénár. *Egy véka* montliszt⁷⁴ 20, rozsliszt 10, árpa 15, zab 13, egy malacz 9, egy liba 6, éves kappan 6, idei 5, egy tyúk 4,

⁷³ Giovanni Micheli követi jelentése Pozsonyból, 1563 szeptember 2-áról; a Venetianische Depeschen id. III. k. 233–235. l.

⁷⁴ Németül így: Mundmehl.

egy nagy csirke 3, kicsi 2 és öt tojás 1 dénár. *Egy font* vaj 7, vizahal vagy süllő 6, potyka 4, gyertya 4, friss szalonna 3, füstölt 4, sajt 3, marha- vagy borjúhús 2, birkahús 1½ dénár. *Egy pint* méz 5, bor 4, közepes 3, borsó 2 dénár. *Egy hat ökrös szekér* széna 60, négylovas szekéré 40, hat ökrös szekér fa 25, négylovasé 30 s ugyanennyi szalmáé 20 dénár.⁷⁵

Ilyen életviszonyok közt vigadtak hetekig a magyarok, kik Pozsonyban immár másodszor koronáztak a Habsburg-házból való királyt, nem ügyelvén arra, hogy előbb *megválasztották* s a nádori méltóságot betöltötték volna! Ennek keresztülhajtására most is gyenge volt a köznemesség, mely a *választás* elvét hirdetve kisebbségben maradt a mindenféle adományokkal lekenyerezett főurakkal szemben, kik lelkiismeretüket azzal nyugtatták meg, hogy az öreg király Oláh Miklóst *nádori helytartóvá* nevezte ki.

Az országgyűlés egy kis szünete alatt — pár nap múlva — nyert kegye volt az utolsó, a mit Berzeviczy Ferdinándtól kért, a mióta udvarában szolgált s éveken át kísérte fáradságos külföldi útjain. Ez jószágait illette, de a király egyúttal olyan kitüntetésben is részesítette, a mit nem is mert tőle remélni. Udvari bejárójává nevezte ki, elismerő szavak nyomán,⁷⁶ a miben Miksa — kit Olmützig kísért — nemcsak megerősítette, hanem új méltóságában *állandó és házi* familiárisának mondta «tanult» hű emberét,⁷⁷ kit maga is rég becsült.

⁷⁵ Az eredeti németnyelvű *limitatio* nyomata a M. N. Múzeumi levéltár törzsanyaga 1563-ik csomójában. Latin példányát ld. Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae* (Pozsony, 1735.) 303. l.

⁷⁶ Ferdinánd Pozsonyban kelt novem-

ber 19-iki kinevező levelének egykorú másolata, a család kakaslovníci levéltárában.

⁷⁷ Olmützigben kelt 1563 november 24-iki oklevele; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 45. l.

II.

KÜLFÖLDI TANULÁSA.

KITÜNTETÉSE a két király: apa és fia részéről Berzeviczy Mártont abból az alkalomból érte, hogy hivataláról lemondott és a Felségek engedélyével távozni akart. Ráunt egyhangú foglalkozására és fárasztó udvari szolgálatára, mely folytonos talponállást, élénkséget és szolgálatkészséget kívánt, a nélkül, hogy azzal a fényes előmenetellel kecsegtette volna, melyet hivatalba lépésekor remélt. A miért ifjan vágyakozott, elérte, mert éveken át költség nélkül bejárta az udvari kísérettel a Németbirodalom legszebb részeit és annyi szépet látott, a menyiről a berzeviczei egyszerű kuriában még csak nem is álmodott. A serdülő kor évei azonban elmúltak s most, hogy életének huszonötödik évébe jutott s vele elérte ifjúságának legszebb határát,¹ tanulni vágyott s kijutni olyan országokba, hol még nem járt. Tudományokban való jártasságáról, tehetségéről és ritka nyelvtudásáról ekkor még királyi oklevél is elismerőleg szólt, midőn azt mondták benne, hogy azok alapján hazája bármely szolgálatára méltó.² Ámde tudása hézagait, úgy látszik, jól érezte, emberismerete fogyatékoságát sokszor kellett tapasztalnia s így elhatározta, hogy peregrinációra megy s a tanulás és tapasztalás e kedves módszerével nemesíti magát.³

Indulása előtt Berzeviczy Bécsben elbúcsuzott régi barátjaitól és hivataltársaitól. De — bizonyára jóakarója, Forgách Ferencz prokanczellár ajánlatára — az a meglepetés érte, hogy a király Kapi Andrással és Géczi Zsigmonddal együttesen neki adományozta a

¹ Maga számítja (síriratában) ifjúságát ettől az időtől.

² Ferdinánd király idézett 1563 november 19-iki oklevelében.

Magyar Történeti Életrajzok 1911.

³ A fenti oklevélből tudjuk, hogy Berzeviczy most: in peregrinas regiones profecturus, maiori studiorum profectu et rerum experientia — okáért ment.

nógrádmegyei Bárkány és Lócs községet, nemesi udvarházaikkal egyetemben.⁴ Ezt úgyszólván útravalóul tekintette és ujságolta el testvéreinek is, kiknek társaságában Berzeviczén töltötte a telet és a bekövetkezett 1564-iki év tavaszát. Pihenésnek vette ezt az úti előkészületekkel s gazdasága körüli teendők végzésével eltelt néhány hónapot. A neki szokatlan családi élet melege is üdítőleg hatott reá, sógornői: Bálint felesége, Segnyei Margit és György neje, Kapi Ilona,⁵ meg néhai atyja nénjének társaságában, a ki a berzeviczei kastélyban élte öreg napjait⁶ s vigyázott a háztájra a fiúk távollétében. Husvét után azonban — közeledvén távozásának ideje — május 7-én a három Berzeviczy-fiú megjelent a közeli szepesi káptalanban és írásba foglalván újra ősi és szerzett családi ingatlanaikat, abban egyeztek meg, hogy ha valamelyik testvér perrel támadna a másikra, a másik kettő együttes költséggel védje magát. Márton részéről ez az egyezséglevél ekkor a berzeviczei jószág egyik részét említi, az atyai nemesi kuriával s a hozzátartozó gyümölcsös, szilvaskerttel s két elhagyott halastóval együtt, meg azokkal a sárosi és szepesi részjószágokkal, melyek nevét a Berzeviczyekkel kapcsolatosan emlegetik törvényes írásokban,⁷ telve legelőkkal, szilvásokkal, szénafüvekkel és erdőkkel, melyeknek jövedelméből kellett az idegenbe induló legifjabb fiút a másik kettőnek pénzzel ellátnia. Nemsokára úgy is már csak az egyik teljesíté e testvéri kötelességet, mert Bálint, a legidősebb, 1565 tavaszán — úgy husvét táján — meghalt.⁸

Ekkoriban Berzeviczy Márton Franciaországban élt. Bécset elhagyva, ő ugyanis néhány németországi egyetemet látogatott meg és 1564 nyarán Párisba jutott, hogy annak egyetemét is megismerje.⁹ Ám kedvező alkalmá kínálkozván reá, előbb áthajó-

⁴ A Bécsben, 1563 december 1-én kelt adománylevél hiteles szövege az Országos levéltár Királyi könyvek 3. k. 783. l.

⁵ Nevét egy 1571-iki oklevélből tudjuk.

⁶ Erről kérdezősködik egy ízben Márton, idézett 1562 június 16-iki levelében.

⁷ A szepesi káptalan idézett keltű

kiadványának egykorú másolata, a család kakaslomniczi levéltárában.

⁸ Ingóságait t. i. 1565 Quasimodo-vasárnapján írták össze; ugyanott.

⁹ Síriratában olvassuk ugyanis Berzeviczy Mártonról, hogy: *Juventutem in academiis primariis Germaniae, Galliae et Italiae ad virilem usque aetatem exegit.*

zott Angolországba, hogy Erzsébet királyné udvarát láthassa.¹⁰ Erről s általában a különös szigetország viszonyairól sok kósza hírt terjesztettek ez időben az *írott ujságok* is Magyarországon. De Statilio János erdélyi püspökön kívül magyar ember benne immár huszonöt esztendő óta alig járt. Így persze a furcsaságok ötlöttek leginkább magyar ember szemébe. Ilyen volt elsősorban, hogy Angliában a szántóföldeket *bekerítve* találták, meg hogy farkas az egész országban nincsen. Meglepte a magyarokat a nép deáktalansága is, mivel Londonban három utcán is végigmehettek, a míg valakivel latin nyelven megértethették magukat. Hanem azért a világváros szépsége és sok látnivalója mindenben kárpótolta őket; csakhogy igen drága helynek találták, mivel *öt garas ára* kenyeret is könnyen elkölthet benne naponta az ember.¹¹ Ezt a drágaságot Berzeviczy is keservesen érezte, a mennyiben a királynét nem találta Londonban és sokáig kellett visszatérésére várnia. Párisi ajánlólevelével Berzeviczy még augusztus elején Paul de Foix követet kereste fel Londonban, a ki külön levélben kérte meg Sir William Cecill államtitkárt, hogy a távolból jött magyar nemest a királynénak bemutassa.¹² Ezt ő készséggel megígérte, bár csak egy hónap múlva teljesíthette, a mikor Erzsébet szeptember 14-ikére hazaérkezett. Ezalatt Berzeviczy a világváros minden látnivalóját megnézhetette: templomait, emlékeit s a négy tornyú királyi kastélyt, a hatalmas *Tower* várát, melynek erőssége minden szemlélőjét meglepi.

A királyné a nyári meleg elől szökött s körútjában ezúttal Cambridgeben töltött legtöbb időt. Itt az egyetemi hallgatók irodalmi vitákkal és színdarabokkal mulattatták. Mindenek előtt Plautus *Aulularia*-ja került színre augusztus 6-ikán este a King's College kápolnájában, egy nagy színpadon. A latinul, görögül jó₁

¹⁰ Berzeviczy id. párisi oratiójában.

¹¹ Az 1618-ban itt járt Szepsi Csombor Márton nyomán; Szamota István: Régi magyar utazók Európában (Nagybecskerek, 1892.) 141–145. l.

¹² A francia követ Londonban kelt 1564 augusztus 7-iki levele a Calendar of Foreign State-papers-ben; Kropf Lajos londoni történetírónk szíves közlése.

tudó királyné nagy figyelemmel hallgatta végig, az utolsó *plaudite*-ig, de bizony környezete fesztelenkedett, mert nem értette a darabot vagy beleálmosodott. Így tartott ez a következő két estén is, midőn két angol író latinul írt *Dido*-ját, illetve *Ezechiás* című bibliai drámáját adták elő. Ez utóbbit Udale Miklós oxfordi ember írta, kire nézve tehát különös kegy volt, hogy darabját

24. SIR WILLIAM CECILLE.

akarták előadásukat. A királyné szabadkozott, hogy meghallgatására már nincs ideje, de addig zaklatták, míg a nyomában maradt ifjak a legközelebbi kocsai-állomáson csakugyan megismételhették egyik darabjukat.

Visszatérőben a királyné vadászattal is szórakozott s órákon át kergette a rókát és nyulat lóháton. Csakhogy igen kellett sietnie, mert útjában mindenfelé járványról beszéltek s a mióta két év előtt hólyagos himlője volt, — mely arcán is

a cambridgeiek előadták, mivel e két főiskola tanárai állandó viszálykodásban éltek egymással. A negyedik estére egy Sophokles-darab volt játszásra kitűzve, de a királyné fáradtnak érezte magát s így előadása elmaradt. Utána következő napon el is utazott, miután a szereplők legkiválóbbikát megjutalmazta. Ezt illő szónoki beszéd kíséretében tette, a mi annyira fellelkesítette az ifjakat, hogy ismételni

25. A LONDONI TOWER.

nyomot hagyott — nagyon félt a betegségtől. Azt is mondták róla, hogy rövid életű lesz, a mi felizgatta, a mikor fülébe jutott, habár hosszúra nyult életével meghazudtolta a gonosz jóvendölést!¹³

Berzeviczy látogatása Erzsébet királyné udvarában magánjellegű volt s inkább az udvari élet megismerésére irányult. Azért nem is maradt nyoma. A királynét különben is elfoglalta ekkoriban felszínre jutott házassági terve s a vele járó sok fogadtatás, mely tervet kormánya és tanácsurái kívánták, de ő maga nem vette komolyan, mivel feljegyezték róla, hogy *a gyenge férfit megvetette, az erősektől félt* s tényleg soha nem is ment férjhez.

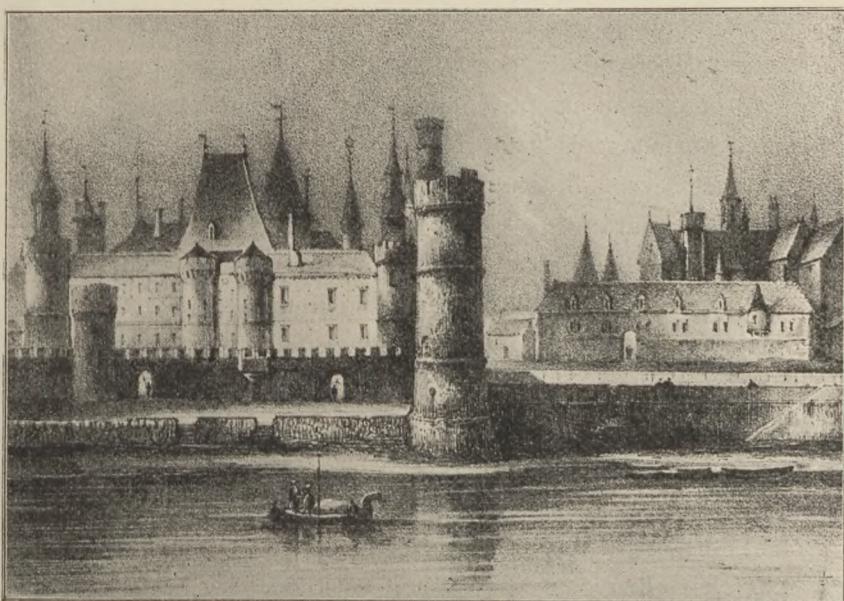
Világlató kedve betelvén, Berzeviczy visszaindult Franciaországba s más honfitársaként valószínűleg maga is megkönnyebbült, mikor hajón Dieppe városába s onnan Rouen érintésével Normandián keresztül az olcsó Párisba jutott. Berzeviczy kortársai közül itt is még csak somlyai Báthory Kristóf járt előtte, 1558 elején.¹⁴ Mártonnak is főleg a hidak tűntek fel, melyek két oldalukon árusboltokkal szegélyezve valóságos utcákat alkotnak, holott nagyrészüket csupán fából épült. Háromszáznál több temploma közül legnevezetesebb a *Nôtre Dame*, melyet — felirata szerint — 1257-ben kezdtek építeni, hatalmas parlamentjét pedig nevezetessé tette az, hogy benne valamennyi francia király szobra megvolt. Csudaszámba ment azonban az ártatlan gyermekek temetője, melynek földjében az eltemetett test másnapra úgy megaszott, hogy csontját mindjárt ki is szedhették s külön «héazat» alatt szárították tovább.

Páris legalsó szélén, a Szajna partján a királyi udvar terült el, félakkora helyen, mint Kassa városa. Maga a királyi család és kísérete a Louvre régi épületében lakik, mely tornyaival és bástyaival egy kis középkort varázsol a nyüzsgő lakosság közé. Különben a város kőfala nem magasabb másfél kopjánál s töltésén egymást érik a szélalmok, melyekbe szamarakon hordják a gabonát.

¹³ Egykorú követi jelentések alapján, Kropf Lajos szívességéből.

¹⁴ Ld. idézett «Izabella királyné» cz. munkám (Budapest, 1901.) 460. l.

Ritka látnivalója volt ekkoriban a fegyvertartóház is, a mi annyi helyet foglalt el, «mint az egész Szatmár vára, minden kerítésével» együtt. Balra tőle a király vadkertje, jobbra a város hosszú sétatere esett, melyben az emberek tekét, koczkát, csürköt vagy követ játszva szórakoztak. Lakossága egyébként meghaladta a háromezrézet s ez okozhatta a nagy drágaságot is, mivel egy ludat két forinton, egy tyúkot meg hatvan pénzen

26. A LOUVRE PÁRISBAN.

vesztegettek benne. Ám bora olcsó volt, pintje négy garas. Itták is mindenfelé s a város népe oly víg, jókedvű, hogy az utcán is dudolva, füttyülve járt.

Mikor mindezeket megszemlélte, Berzeviczy is az egyetemet kereste fel, mely a Szajrán túl, a minoriták klastromában működött. Odább a Sorbonne palotája állott, hol egy-egy tanárt négyszáznál is több tanuló hallgatott.¹⁵

¹⁵ Szepsi Csombor Márton nyomán; id. helye 166–174. l.

A párisi egyetem a bolognai után a legrégibb. Alapszabályait 1215-ben kapta s az egész középkoron át nevezetes szerepet töltött be. Ám a reformáció korában hanyatlott s hamarosan a jezsuiták főiskolája szárnyalta túl. Ezt az atyák 1562 elején alapították s mivel a kormány nem engedte meg *jezsuita-czímük* használatát, «Academia Claramontana» lett a neve. Így nyílt meg 1563 nyarán abban a nagy palotában, melyet számára a jezsuiták a Sorbonne mögötti utcában vásároltak. A tanult páterek előadásait itt is — mint mindenütt, a hol tanítottak — akkora nagy tömegben látogatták, hogy a régi egyetem rohamosan elnéptelenedett, úgy hogy már bezáratását is kívánta a kormánytól, azon a czímen, hogy — a tilalom ellenére — mégis csak használják jezsuita-czímüket s még törvény elé is idézte tanárait.¹⁶

Ez az áldatlan harcz úgyszólván Berzeviczy szemei előtt indult meg. De hatás nélkül, mert a ki komolyán akart tanulni, az a jezsuiták főiskolájába járt, melynek első osztályában történelmet olvastak, a másodikban Horatiust, a harmadikban pedig Cicerót magyarázták; míg más termekben a fizikát, theológiát és matematikát adták elő. A nyilvános disputációk azonban a Sorbonne termeiben folytak. Néha 10—12 baccalaureus is opponált órákon át egy-egy jobb vitázónak, kit a mikor sikeresen megfelelt ellenvetéseikre, a nép és a deákság tapssal üdvözölt. Ugyan így fejezte ki elismerését a rektor is, a ki vörös talárban elnökölt az ilyen üléseken; a mi nem volt kis feladat, ha meggondoljuk, hogy ez időben néha még 30,000 hallgatója is volt az egyetemnek.¹⁷

Ez annál feltűnőbb jelenség vala, hogy Párisban ez időtájt rohamosan terjedt a protestáns hit, melynek hívei és terjesztői már a királyi udvarba is bejutottak.

A kiskorú IX. Károly helyett (1561 végétől) az anyakirályné kormányzott a navarrai királylyal, nagyszámú tanács segítségével,

¹⁶ A. Douarche : L' université de Paris et les Jésuites (Paris, 1888.) 66—69. l.

¹⁷ Szepsi Csombor Márton nyomán, id. h. 175. l.

melyből azonban a Guiseket hamarosan kibuktatták. E miatt nyílt ellenségeskedés, örökös zavar és békétlenség keletkezett. Növelte ezt az új hitet vallók túlsúlyra emelkedése is. Fővezérük maga a navarrai király volt s követői közül fel a kancellárig minden udvari ember, a ki boldogulását ezektől remélte. Terjesztői a Genfből behívott lelkészek voltak, a kik oly buzgón működtek, hogy még a palotában is prédikáltak. A királyi termekből naponta kihallatszott az utcára a zsoltárok hangja, a mint őket az udvari tisztek és udvarhölgyek énekelték. Beza és mások könyvét nyilvánosan olvasták, a navarrai királyné palotája pedig valóságos iskolája volt az új tanoknak és menhelye terjesztőinek. A hugonottáknak kedvező határozatokat hozott a párisi parlament is. Tekintélyüket a mellett rendkívül megnövelte a sorbonnei egyetem katolikus tanáraitól felajánlott disputatio. Ezen ugyanis két héten át vitatkoztak a képek imadásán, de a katolikusok felfogásának és érveinek vereségével, úgyannyira, hogy most már ők maguk eszközölték ki a hitvita abbahagyását, ámbár még öt pontja maradt hátra! Így aztán nem csoda, ha az új hit követőinek száma naponta szaporodott, kivált, hogy a hugonották erőszakoskodásait nem büntették, a pápai nunczius közbenjárásának pedig nem igen volt hatása.¹⁸

E viszonyok megfigyelése közben és előadásokra járva fejezte be s nyomatta ki Párisban Berzeviczy Márton azt a nagyszabású oratióját, melylyel az (1564 július 25-én Bécsben) elhalt I. Ferdinánd császár «szent» emlékét a maga részéről megülte,¹⁹ hogy vele — szavai szerint — szíve fájdalmának és bánatának emléket állítson.

Ferdinánd halálának hírért Berzeviczy Angliában vette s Párisba érve, barátai unszolására írta meg rövidesen életrajzát szeptember 22-ikére, a mikor IX. Károly rendelete folytán Páris-

¹⁸ Marc' Antonio Barbaro franciaországi hivatalos jelentése nyomán; Albèri: Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato 1/4. k. (Firenze, 1860.) 157—163. l.

¹⁹ A Régi Magyar Könyvtár III. k. 540. sz. a. leírt magyar vonatkozású párisi nyomtatvány három példánya közül, címlapját a bécsi udvari könyvtáréről mutatjuk be hasonmásban.

ban az elhunyt római császár emlékezetére fényes istenitiszteletet tartottak.

Oratióját — melyről 1565 január elejéről keltezett Bevezetésében mondja, hogy első munkája — Forgách Ferencznek ajánlja, kit meczenásának nevez, nyilván nemcsak azért, hogy a kor szokása szerint nyomtatását fizette, hanem azért is, mert külföldi tanulásában költséggel támogatta.

Műve ajánlásában Berzeviczy — nagy olvasottságra valló tájékozottsággal — példákkal mutatja ki, miként ragyog esti csillagként az ausztriai nemzetség immár háromszáz esztendő, vagyis Habsburgi Rudolf óta, bár ez alatt az idő alatt számos uralkodóház kihalt. Majd tárgyára térve, hangsúlyozza feladatának nehézségét, mert ha csak édes hazájára gondol is, az elhunyt közel 37 esztendőn át védelmezte azt a barbárok ellen, a mit kellően méltatni bajos dolog. Másfelől a kegyelet azt kívánja tőle, — a ki jóformán gyermekségétől fogva élt udvarában — hogy íránta való háládatos szívét mindenkivel megbizonyítsa, a mi viszont nehéz, mert azt fájdalmának emlékezete is gyötri. Előadása szónoki és írása tömve van — az oratiók példájára — tanultságát hirdető klasszikus nevekkal, üres puffogó frázisokkal és görög idézetekkel s hogy tudását fitogtassa, még a dátumokat s a nap óráit is római számítás szerint írja. De azért van benne valami, a miben eltér az ebben a korban annyira divatos hasonló műfaj termékeitől s Berzeviczy munkáját felülemeli az oratiók átlagos irodalmi színvonalán. Ez a valami, az a közvetlenség, melylyel Ferdinánd szokásairól, természetéről és egyéniségéről ír. Mindezt ő közvetlen közelből, a király környezetében figyelte meg s papirosra vetve, munkáját általa forrásjellegűvé tette, mert olyan adatokat találunk benne, melyeket oklevelekben és naplókban hiába kerestünk.

Berzeviczy maga is sok nyelvet beszélván, Ferdinánd jellemzésében elsősorban bámulatos nyelvtehetségét emeli ki. Miután Spanyolországban született és serdülő korát Németalföldön töltötte, egyformán megtanulta a spanyol, olasz, német

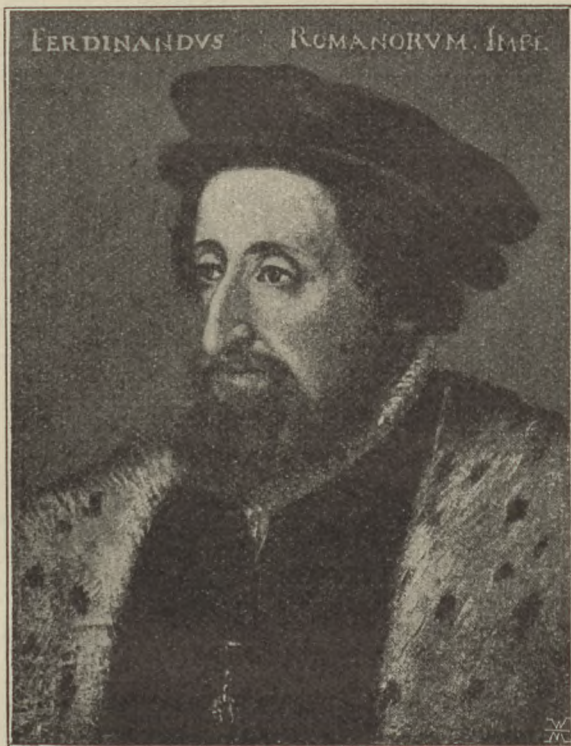
és francia nyelvet, de ez utóbbit különösen oly kitűnően beszélte, hogy a francziák csudálkozva hallgatták. A latinban való jártassága meg közmondásos. Ám nagyon kedvelte a bölcsészeti tudományokat és a mint a közügyektől szabadulva egy kis pihenőhöz juthatott, legkedvesebb foglalkozása volt tudós férfiakal vitatkozni. Ebéd alatt pedig — a jelenlevők nagy bámulátára — fontosabb tárgyakról szokott értekezni s kivált természetrajzról, melyet annyira ismert, hogy kérdéseivel legkiválóbb orvosainak is dolgot adott.²⁰ Udvara telve vala tudósokkal, mert azokat gyönyörűségének tartotta s tudásuk által vidítá fel magát körükben. Emlékezőtehetsége majdnem isteni volt. Pontosan emlékezett mindenre, a mit évekkel azelőtt olvasott, vagy a mi gyűléseken és fejedelmek összejövetelein történt. Az emberek arczáról könnyen olvasta le természetüket és sajátságaikat. A menyiségtanhoz pompásan értett, az építészetben pedig fejedelmi kortársait mind felülmulata. Megbizonyítá ezt a birodalomba indulásuk alkalmából is, 1562-ben, midőn Blasenburg városában találkozáván az elibe jött György Frigyes brandenburgi örgróffal, felszólítására az épülő várerődítés tervén sok okos megjegyzéssel javított, a mi nemcsak a jelenvolt Berzeviczyt, de a többi szemtanut is meglepte.

A továbbiakban szerzőnk Ferdinánd élete történetét s az alatta lefolyt háborús eseményeket vázolja, 18 éves korától, a mikor 1521-ben feleségül vette II. Lajos király egyetlen nővérét, Annát s a török elfoglalta Nándorfejérvárt.

A könnyű irányú munka mindenütt kiemeli a magyar vonatkozásokat, melyek külföldi olvasóit tájékoztatván hazánk történetéről, részvétüket és figyelmüket is alkalmas vala felkölteni a töröktől leigázott Magyarország iránt. Különösen fontos azonban Berzeviczy ama megjegyzése, hogy a hazánkat ért szerencsétlenségért, vagyis Buda, Esztergom, Pécs és Székesfejérvár elvesztéseért az egykorúak — még az udvarban folyt viták köz-

²⁰ Ez annyira egyéni megfigyelése Berzeviczynek, hogy még Bucholtz is az ő munkájából idézi, nagy műve VIII. k. 786. l.

ben is — Ferdinándot okozták s amaz igyekezete, melylyel őt e váddal szemben védeni próbálkozik. Felhossa elsősorban, hogy ő Pannónia visszafoglalására költségét, népeit és életét megnyugalmát áldozta fel, sőt 1556-ban fiát, Ferdinánd főherceget küldte be hadaival, a ki aztán Nádasdy nádorral tett is valamit,

27. I. FERDINÁND KIRÁLY.

mert Babocsát néhány más kastélylyal együtt akkor vették vissza. De bár szavai szépen hangzók, nem meggyőzőek és mintha maga is tudatában lenne ennek, hirtelen áttér Anna királyné jellemzésére, a ki urának tizenöt gyermeket adott s az utolsó-nak, Johannának megszületése után harmadnapra, 1547 január 27-én meghalt.²¹ Ekként Berzeviczy maga nem ismerhette, de

²¹ Ez az adat azért is becses, mivel igen sok helyen azt olvassuk róla, hogy 1546-ban halt meg.

Oratio funebris de
INVICTISSIMO FERDI-
NANDO I. ROMANORVM IMP.
AVGVSTISSIMO.

A
MARTINO BERZEVICÆO
Pannonio conscripta.

PARISIIS,
Apud Martinum Iuuenem, sub insigni D. Christophori
è regione gymnasij Cameracensium.
CIO IO LXV.

BERZEVICZY MÁRTON PÁRISI ORATIOJÁNAK CZÍMLAPJA.

IOANNIS AVRATI.

AQVITANI ELEGIA IN OBITUM
Inuictissimi FERDINANDI I. Rom. Imp.
Augustissimi ad nobilem virum MARTINVM
BERZEVICAEVM Pannonium.

Quid me Berzeuicæ rogas sine Apolline vatem.
IN FERDINANDVM carmina pauca tuum?
Multa etiam vellem, quia multis dignus & ille,
Et quicumque potens iusque piûmque colit.
Sed dare quæ vellem vel multa merentibus vltro,
Hæc ipsi prohibent munera nostra sibi:
Ex bellis dum bella serunt, ex ignibus ignes,
Et turbant turbis otia nostra suis.
Quod non ille tuus cælesti pectore princeps,
Nec soliti Reges, qui periêre, mei.
Arma sed à patria patrios conuertere in hostes,
Et quisquis patrio non sacra more facit.
Sic decus & vestris & nostris regibus ingens
Creuit: & his rerum est tradita Roma caput.
Cuius ad Ottomanos iam pars bona transiit: & nunc
Altera vix vestro salua labore manet.
Vos nunc Romanis arcetis ab arcibus arcus
Turcarum Hungarj Pannonijq; viri.
Vos animis quorum, vos quorum viribus olim
Dux FERDINANDVS fretus in arma ruens,
Æmula Vagvoda deuicit signa Ducisque,
Hungariâ seruans, quæ peritura fuit.
Sed non hac tantum Turcas is reppulit arte:
Maius opus populos pacificare suos.
Semper ciuilibus peperit bella externa motus:
Sic creuit nostris Thracia dissidiis.
Græcia sic olim est Turcis oppressa profanis,
Dum flagrat bellis Græcia tota fur.
Sic Oriens cecidit, sic est casurus & olim
Ocasus fœdæ sub iuga Barbariæ.
Augur ego, quæque vti nam sîm nostris irritus augur:
Vltima sed primis conuenienter eunt.
Quod restamus adhuc, quod nondum colla catena
Libera seruili vis Solymanna premit,
Concors effecit Germania: dum noua semper
Mens FERDINANDI prouida bella vetat.
Pro quibus, ut meritos pietas sibi ferret honores,
A superis nato missa corona triplex.
Felix qui genitor sexagenarius ipse,
In summo natum vidit honore suum.
Felix qui dedit exemplum memorabile cunctis
Regibus, & regum stirpe satis puerus:
Quod non solum armis patriis à sinibus hostes,
Sed magis arcentur pace, deique metu.

számos olyan vonását örökíté meg, a minek a történetírás jó hasznát veszi. Így kiemeli kegyességét, jótékonyágát, a magyar nép iránti szeretetét, meg azt a fenkölt nemes gondolkozását, melylyel árvaházakat építtetett, melyekben a szegények nemcsak mindennapi ételt kaptak, de még orvosi ellátásban is részesültek. Épp így magasztalja azonban Ferdinándot is, ki a mellett, hogy a német birodalomban békét teremtett, iskolák és templomok építésével is bizonyoságot tett nemesszívűségéről. Ezenkívül igaz és jó volt, a ki senkit tudatosan nem bántott és senkivel igaztalanságot el nem követett. Még halála is keresztyén fejedelemehez méltó volt: csendes és fohászkodással teljes, nyugodtan várva utolsó órája eljövetelét, hogy Isten magasztos színe elé juthasson.

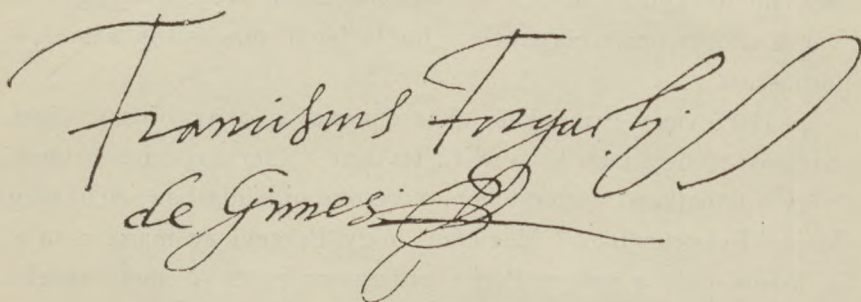
Berzeviczy e munkája akár elmondva, akár olvasva igen hatásos és úgy látszik, annyira tetszett a literátus embereknek, hogy a következő esztendőben, 1566-ban új kiadásban jelent meg Majnai Frankfurtban.²² Meglehet, hogy Berzeviczy maga adta át új kiadásának, a mikor Párist otthagya ismét Németországba tért. Útja mindenesetre német földön keresztül vezette vissza hazájába, hogy pártfogójával, Forgách Ferenczczel találkozzék. Nemcsak látni vágyta, de úgy látszik hívatta is, hogy mint bizalmasának kipanaszolhassa magát, szenvedett sérelmei közepette. Mert Ferdinánd halálával új világ kezdődött a császári udvarban. Ez a benne alkalmazott magyaroknak nem kedvezett, mivel Miksa németeket tüntetett ki bizalmával. A magyarokkal nem törődött, sőt idegeneknek osztogatta a nagy papi méltóságokat; nem gondolván meg, hogy voltak magyar címzetes főpapok is, «kik soká és sokat izzadtak, fáradtak, szebb jövő reményében az atyja és az ő ügyeiben s most ezek búsulhattak kijátszásuk miatt.»²³

Forgách e kifakadása érthető volt, hiszen tíz esztendőnél többet töltött udvari szolgálatban s méltán fájt neki, hogy a tudós

²² A «Tomus primus Orationum ac elegiarum in funere Illustrissimorum principum Germaniae» cz. gyűjtemény 359—370. l.

²³ Forgách Ferencz szavai, Sörös P. Pongrácz róla írt értekezésében; a *Századok* 1896. évf. 537. l.

Gregoriánczi Pál halálával, 1565 őszén megüresedett győri püspökséget — két évi húzavonával — nem neki adta a király, hanem az olasz Delfini Zakariásnak, kit mindenféle vétkeért még hazájából is száműztek. Ám ekkor valahogy türtőztette magát felháborodásában, mert még volt egy reménysége, a kancellárság, melynek ügyeit Oláh érsek betegeskedése folytán úgy is évek óta maga vezette s így arra jogosan számíthatott. Ebben a reménykedésében is csalódnia kellett, mert mikor az érsek napról-napra növekedő gyengélkedése alatt megindultak az utódjáról való tervezgetések s titkos üzemek, fájt lelkének, hogy a maga

28. FORGÁCH FERENCZ ALÁÍRÁSA.

neve komolyan szóba sem került az udvarban. Ezért meg sem várva Oláh Miklós közeli halálát, felháborodásában leköszönt tisztességéről s búcsút mondván az udvarnak elhatározta, hogy kívándorol és tanulmányokba merülve feledi sérelmeit. Vágyott erre azért is, mert ekkoriban szánta reá magát arra, hogy megírja korának eseményeit.²⁴ E végett vállalkozásához méltó környezetbe vágyakozott és Paduába szándékozott menni, ámbár ott már éveket töltött és egyetemi tanulmányait befejezve, 1556 tavaszán tért onnan vissza.²⁵

Forgách 33-ik esztendejében járt, mikor ez az elhatározása megfogamzott lelkében, alig három évvel idősebb régi meghitt

²⁴ Forgách 1567 december 2-iki levele nyomán, Sörös id. h. 535. l.

²⁵ Forgách 1572 szeptember 15-iki levelében.

barátjánál, Berzeviczynél, kit útjára magával akart vinni. De éppenséggel nem ritkaság a XVI. században, midőn a tudományokért rajongók soraiban mindennapos dolog volt deresedő fejű embereket látni, a kik képesek elhagyni sokszor állásaikat és családjukat, hogy valami híres-neves humanista előadásaiban gyönyörködhesse nek s az élet gondjaitól távol élhessenek kedvencz eszmekörükben.

Így gondolkozott Berzeviczy is, kit sem magasabb hivatal, sem pedig családi állapot nem gátolt a kitüntető felszólítás teljesítésében. Hiszen régi forró vágya valósult meg általa, jóformán meglepetésszerűleg s a lehető legkedvesebben, mert költségeit is Forgách ajánlta fel. Ekként jutott Berzeviczy újra Forgách közvetlen

Martinus Berzevicus Hungarus die XXI May 1100 LXXIII.

29. BERZEVICZY MÁRTON PÁDUAI BEIRATKOZÁSA.

társaságába, melyben ifjúságát is töltötte. Év végén indulhattak délre, Olaszországba,²⁶ hol az 1568-ik újesztendő reájuk köszöntött. Február közepén Genovában találjuk őket.²⁷ Úgy látszik a fagy és tél elől menekültek az enyhe tengerpartra, hogy apróra megnézhessenek Felső-Olaszország városait és nevezetességeit, lassan érjék el útjuk végcélját, Paduát, a hová május közepén érkeztek.

Szállást fogadva — talán ugyanott, hol Forgách 12 esztendő előtt lakott — és útjuk fáradságát kipihenve, a két magyar ifjú május 21-én kereste fel az egyetem rektorát, Herlin Károlyt és iratkozott be a jogtudományi kar anyakönyvébe. A szabályok szerint maguk írták be nevüket és származásukat a pergamen-

²⁶ Erre lehet következtetni abból, hogy a Magyar kamara nem tudta kiutalni Forgách januári fizetését, mire Miksa 1568 február 6-iki válaszában szintén elismeri róla, hogy: extra regnum sit constitutus;

Mocsáry Antal: Nógrád vármegyének esmertetése rv. k. (Pest, 1826.) 159. l.

²⁷ Sörös Pongrácz helyes következtetése, Forgách Ferencz nyilatkozata alapján; id. h. 538. l.

lapos nagy könyvbe, még pedig Forgách báró-létére a matrikula elején,²⁸ Berzeviczy pedig valami 120 lappal hátrább, a köznemesek közzé. Közvetlen utána jegyezte be nevét két várakozó német is: Breuning Berchtold svéd, meg Blankenseh Erázmus brandenburgi ifjú, azok közül, a kikkel annyit kellett később érintkeznie

A paduai egyetem vagy — miként még ekkor is előszeretettel nevezték — gimnázium, 1222-ben keletkezett s alig tíz esztendő alatt oly hírre vergődött, hogy már franczia, spanyol és angol tanulója is volt. Híre-neve világszerte elterjedt s növekedett az egész középkoron át, melynek igen sok jelese benne nevelkedett. Épületének mostani homlokzata 1552-ben készült el, de Berzeviczy érkezésekor még mindig dolgoztak hátsó részében, meg a termek diszítésén.²⁹ Tanrendjét is ezidőben, 1563-ban módosította és szigorította az egyetem tanácsa, a mi sokaknak nem kedvezett ugyan, de tanulni vágyó komoly ifjaknak előnyére vált.³⁰

Berzeviczy éppen akkor érkezett a paduai egyetemre, mikor a német és a magyar tanulók közti feszült viszonyt a német bursza tanácsosa, Diebisch Menyhárt tapintatos fellépésével szerencsésen megszüntette.³¹ Négy nappal utána, május 24-én a rektor rendkívüli ülésre hívta össze a magyarokat s azok maguk közül Kubinyi Lászlót választották consiliáriussá. Nemzetének képviselője gyanánt Kubinyi először a kar július 16-iki ülésén szerepel, mikor pedig július végén kitelt a rektor és tisztársainak esztendeje, az alakuló közgyűlésen újra őt választották meg magyar tanácsossá.

Az ilyen közgyűlés nevezetes ünnepe volt nemcsak az egyetemnek, hanem az egész városnak, mert azon a hatóság is

²⁸ Nevét a «*Matricula Germanorum Iuridicae Facultatis Patavii*» cz. anyakönyv 17. lapjáról irtam ki, Berzeviczyét pedig a 141. lapról. A vastag anyakönyv ma a paduai egyetemi könyvtár kéziratai közt a 459. számot viseli és ezeken kívül is sok magyar nevet őriz.

²⁹ Brillo Antal: *Brevi memorie sulla Università di Padova* (Róma, 1898.) 17. l.

³⁰ Bővebben tárgyaltam Kakas István életrajza (Budapest, 1905.) II. fejezetében.

³¹ A *Natio Germanica* jogi fakultásának 1568 május 20-iki jegyzőkönyve; a paduai egyetemi könyvtár 463. k. 126. l.

képviseltette magát, a megválasztottakat pedig városszerte tisztelték és ünnepelték, a merre fényes ruhájukban mutatkoztak.

Az alakuló ülés ez alkalommal vasárnapi napon, augusztus elsején folyt le a prefektura dísztermében. A velencei doge képviselőjében Zuane Mocenigo paduai podestà és Marco Grimani kapitány jelent meg, míg a gyűlést lovag Herlin Károly rektor vezette. Az *ultramontán* nemzetek közül megjelent 60 német, 32 len-

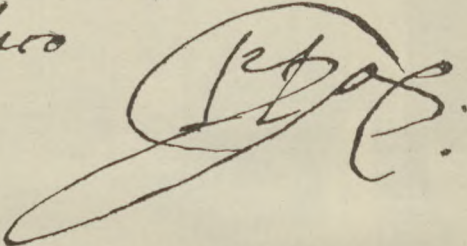

30. A PADUAI EGYETEM.

gyel, 4 provençei, 8 burgundi, 8 angol, 5 magyar és 37 *ultramarin*, de helyettesíték a cseh, spanyol és skót nemzetet, mint-hogy egyetlen tanulóval sem volt képviselve. A *citramontán* nemzetekhez az olasz nyelvűeket, vagyis az olasz félsziget 9 tartományából valókat meg a dalmatákat sorozták, kiknek száma összesen 298 volt, tehát sokkal tekintélyesebb az idegen nemzetekénél. Ezért a vetélkedésből eredő egyenetlenkedés, meg veszekedés is gyakori volt köztük. Így pl. sűrű gyűléseket kellett tartani a milanói nemzet ügyében, mely nem akarta a maga körébe fogadni

a kevesebb számú parmaiakat és piemontiakat, kiket aztán végre is a lombardokhoz rendelték. Viszont megtörtént az is, hogy (október 19-én) a doktorok nem akartak felmenni az egyetemre olvasni, mire a kari ülés határozatából a főbidellus által szólították őket fel — büntetés terhe mellett — előadásaik folytatására. Pár nappal reá 24-én, vasárnap az egyetemen újra gyűlésre siettek a különböző nemzetek képviselői s ezen Berzeviczyt választották meg a jogi kar szindikusaként. Nevezetes megtiszteltetés, mert az egyetem főtisztviselőinek tudniok kellett olaszul. S valóban Berzeviczy olasz tudásáról szindikusi minőségében írt olasz levelei tanuskodnak,³² fényesen mutatván egyúttal tehetségét és nyelvek tanulására való készségét.

Martino Berzeviczy
Syndico

31. BERZEVICZY MÁRTON SZINDIKUSI OLASZ ALÁÍRÁSA.

A szindikus rangban közvetlen a rektor-helyettes után következén, fontos személyisége volt az egyetemnek. Külön ruhában járt, melynek viselőjét épp úgy megsüvegelték, mint a rektort vagy helyettesét. Sokszor persze ezek dolgát is végezte s általában közvetlen része volt az egyetem vezetésében, a számadásoknál pedig ellenőri szerepet vitt. Így természetesen sok volt a dolga, mert néha hetenként három gyűlést is vezetett, melyek annyi különféle nemzetiségű ifjúsággal a legritkább esetben folytak le csendesesen. Ám Berzeviczy Mártonnak úgy látszik kellő

³² Egy ilyen 1568 november 1-én és könyvtár egyetemi iratai 11. k. 251 és 17-én írt rendeletét a paduai egyetemi 257. lapján találtam meg.

ügyessége és tapintata is meg volt e működésre, mert a november 17-iki tisztújító ülésen mint *benemeritust* választják újra. Reá egy hétre folyt le a rektorválasztás, melyen 25 szavazólap közül 18 lappal az olasz Giovanni Domenico de Meldis vicenzai nemes ifjúé lett a pálma. Behivatván, megválasztatását hálásan köszönte

32. A VELENCEI SAN MARCO TEMPLOM BELSEJE.

és hivatalát rögtön el is foglalta. De mivel azt a dogenak is meg kelle köszönnie, 1569 február közepén ment át — ősi szokás szerint — a vikárius, a szindikusz, két bidellus meg nyolcz tanácsos kíséretében Velenczébe, hogy a velencei fejedelemnek és tanácsnak bemutatkozzanak. Így jutott át Berzeviczy a csodás szigetvárosba, melyről annyit olvasott és hallott. Meg is nézte minden szépségét s a Márkus-templom belsejének bűvös világítása őt is úgy meghatotta, mint mindenkit, a ki fogékony lélekkel vándorol végig Velenczén. Ezt különben már tavaly óta ismerte, mikor idáig kísérte pártfogóját, Forgách Ferenczet,

midőn az a hazulról vett nyugtalan hírekre az elmúlt év őszén búcsút mondott Paduának és Velencze, Ragusa érintésével Erdélybe ment,³³ János Zsigmond fejedelem udvarába.

A hazájába visszatért Forgách helyett azonban — a ki az ifjúság életében nem vett részt — Berzeviczynek más magyar barátja is akadt a nagy egyetemi városban. Így elsősorban Bornemisza Boldizsár, kit márczius 2-án az öt magyar egyhangulag választott meg consiliáriussá a Tanácsba. Aztán Kubinyi László, a ki deákos heves ségével és akaratosságával városszerte feltűnt botrányt okozott, a mi a magyarokra éppenséggel nem volt kedves. Kubinyi ugyanis Forgách Ferencz és egy András nevű magyar társaságában lakott Pasqua Magiorina asszonyságnál két szobában, melyekért havi 8, illetve 12 lira bért fizettek. Az egyikben élt Kubinyi, a másik udvari, de két ágyasban meg Forgách, Andrással. Mikor azonban ezek hazamentek, Kubinyi arra kérte gazdasszonyát, hogy ne adja ki senkinek a Forgách szobáját, mert ő még visszatér; de ha nem térne is, szívesen megfizeti bérét, csak ne zavarja senki szomszédságában. Donna Pasqua szívesen teljesíté Kubinyi kérését, hiszen szobája így éppen úgy jövedelmezett, mintha továbbra is benne laktak volna magyar deákjai. Csakhogy teltek a hónapok és sem Forgách nem tért vissza, sem pedig Kubinyi nem akart fizetni, úgy hogy e miatt már a mészárosának is adós maradt. Az asszony többször kérte ígérete beváltására, kivált mikor látta, hogy Kubinyinak pénze jött hazulról. De az előbb halogatta, majd letagadta ígéretét, holott aprópénzzel is gyakran kisegítette az asszonyt. Ezt eljárása annyival inkább bántotta, hogy Kubinyi magához vette lakótársul Bornemiszt és utána Berzeviczyt is. Erre donna Pasqua feljelen-tette Kubinyit a rektornál, kit az július 4-én délire idézett maga elibe, hogy ügyéről számot adjon. Kubinyi itt is tagadta a dolgot, azt állítván, hogy csak *tréfából* ígérte a kapu alatt az asz-

³³ Giovanni Michiel bécsi velencei követ írja ugyanis 1569 január 13-iki jelentésében, hogy «circa quattro mesi sono»

tért vissza Paduából; a *Történelmi Tár* 1879. évf. 677. l.

szonynak, a mit ígért s nem fizethet neki. Azzal megindult a tárgyalás. Öt napon keresztül a rektor kihallgatta a szomszédokat s mindazokat, kik donna Pasqua házában megfordultak és magyar lakóit ismerték. Valamennyien terhelően vallottak Kubinyira s bár a kihallgatási jegyzőkönyv vége elveszett, bizonyos, hogy elmarasztalták.

Ez s ezekhez hasonló eset az ifjúság körében éppen nem volt ritkaság. Hanem azért semmit sem vont le kellemetlenségéből, mely belőle a magyar deákokra hárult. Berzeviczy így valósággal örült neki, hogy pár hét múlva, augusztus elsején letelt hivataloskodásának esztendeje, mely annyiféle elfoglaltsággal és izgalommal járt. Neve nem is fordul elő többé az egyetem jegyzőkönyvében, csupán az augusztus 26-iki ülésen, melyen az új Tanács hozzászólásra vetvén, hogy — régi szokás szerint — a lelépett rektor, szindikusz és tanácsosok címereit az új iskolaépület falára lefestessék, a jelenlevők *Fiat, Fiat!* kiáltással fogadták el az előterjesztést.³⁴

Berzeviczy címerének azonban ma már nincs nyoma a paduai egyetem falain, miként nincsen nevének sem, az ifjúság ezen túli életében.³⁵ Úgy látszik megúnta a fiatalabbak kedélyvilágát betöltő szereplést. Önérzetét teljesen kielégítette az, a mit ezen a téren munkásságával elért s most már tisztán tanulmányainak élt.

A jogtudományon kívül főleg a klasszikusok érdekelték. Különösen szerette *Plautus* írásait, melyeknek jegyzetes kiadását a Rómában élő Muretus Antaltól várta, leste türelmetlenül, hogy minden szépségét megérthesse és hozzá méltó ihlettséggel gyönyörködhessen benne. A xvi. század e kiváló francia humanistáját Berzeviczy ez év tavaszán ismerte meg, midőn márczius havában alkalmat nyílt az örökvárosba utaznia. Ezzel életének fővágya teljesült s a mint az ó-kori emlékeket szemlélte, a dudvától ellepett forum hatalmas épületei közt vagy Constantinus diadal-

³⁴ A fentieket a paduai egyetemi könyvtár egyetemi iratai 11. sz. idézett jegyzőkönyvéből merítettük, melynek címe: *Acta Universitatis dd. Juristarum Patavini Gimnasii.*

³⁵ Az is igaz, hogy a juristák jegyzőkönyve az 1569–1572-iki évekről nincs meg.

íve alatt elhaladt, az annyi szeretettel tanult klasszikus világ újult meg szemei előtt!

Muretus, a nagy hírű tudós barátságával tisztelte meg a magyar ifjút, kinek apja lehetett volna; épp úgy, mint olasz kortársa, Manutius Pál, kivel Berzeviczy szintén ekkor ismerkedett meg. Harmadik társukat, Giphanius Hubertet viszont már előbb Velenczében látta, hol a francia követnél lakott. Innen gyakran átrándult Paduába és valahányszor alkalma nyílt vele beszélnie, mindig bámulattal élvezte nagyeszű barátja klasszikai tudását. Ezekről, meg a névről ismert Cujacius Jakab francia jogtudósról emlékezik Berzeviczy abban a levelében, melyben Rómából visszatérve — az esztendő végén — Muretustól újabb műveit: a jogi tanulmányok dicséretéről írt s a pápai kollégiumban tartott két beszédét kérte.³⁶ Muretus készséggel szolgált velük, már csak hálából is, hogy Giphaniusról annyit beszélt neki és ajánlatára írt levelére felelhetett,³⁷ miáltal e tudós honfitársával is baráti viszonyba léphetett.³⁸

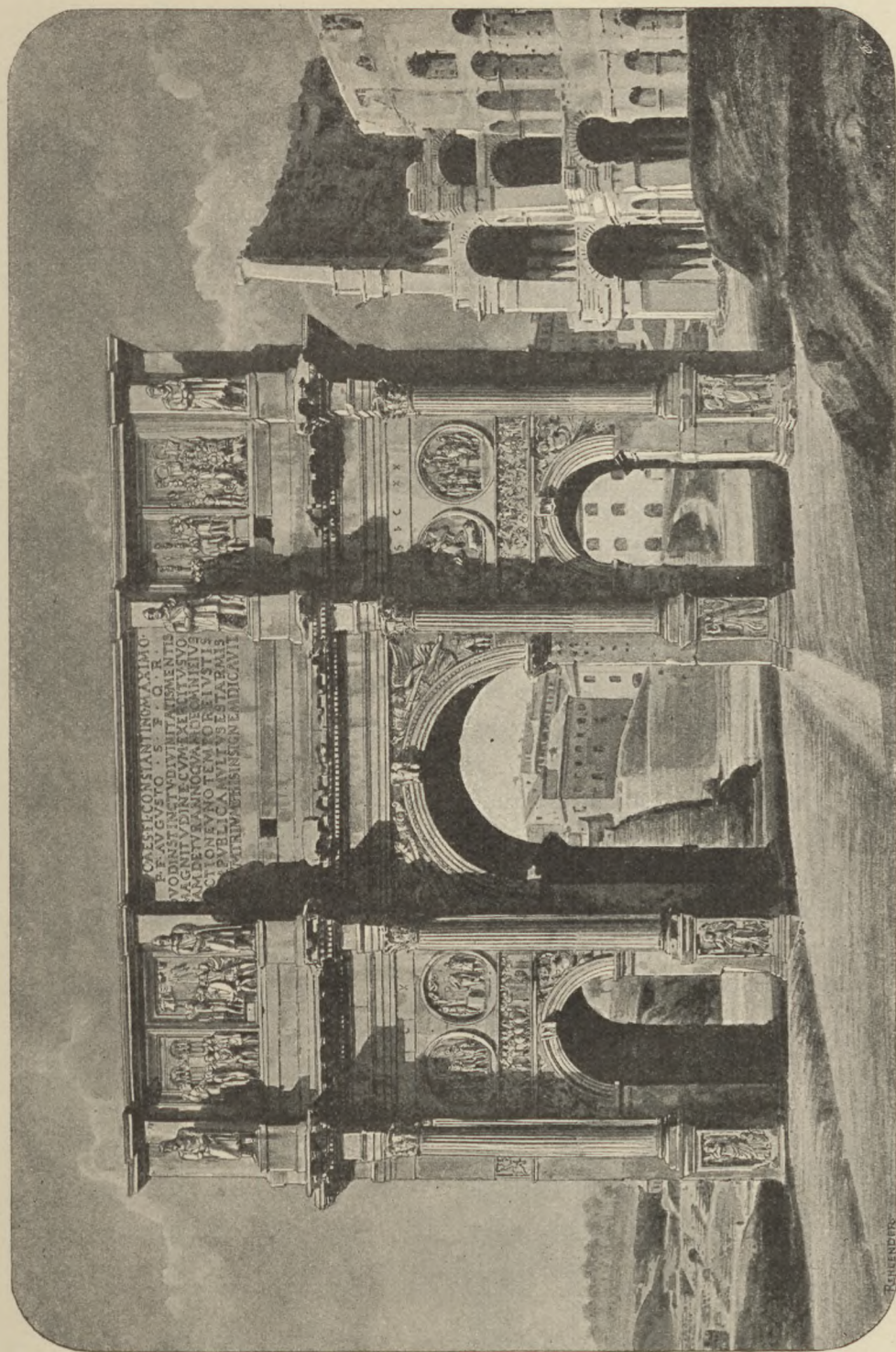
Az ilyen levelezést igen nagyra becsülték és magas irodalmi színvonalra emelték e kor tudósai. Valóságos versengés fejlődött ki köztük a tekintetben, hogy minél hiresebb emberekkel jussanak levélváltásba. Az így szerzett szebb leveleket aztán gondosan őrizték, büszkélkedve mutogatták összejöveteleiken, mint akár drágaságaikat a gazdagok, sőt kiadták, hogy mások

³⁶ Berzeviczy Márton Muretushoz Paduából, 1569 deczember 1-én; Marci Antonii Mureti «Orationes, epistolae et poemata» cz. m. 1727-iki veronai kiadása 90—92. l. és többi kiadásaiban 46-ik levélként közölve; míg e munka legrégebb (1606-iki kölni) kiadásában épp e levél keltezése hibás (Patavio, Kal. Dec. 1564.) s ez az oka, hogy eddig sokan azt írták Berzeviczyról, hogy már 1563-ban Paduában járt.

³⁷ Ezt Giphanius Muretushoz írt velenzei keletnélküli levelében olvassuk, melyre Muretus válaszolván, azt mondja, hogy azt Berzeviczy levelével együtt vette; minek folytán a Rómában január 12-én

(Pridie Id. Jan.) írt levelének éve helyesen 1570, nem pedig 1569, miként Muretus id. művében találjuk, a II. könyv 5. levelében.

³⁸ Giphanius maga írja (Muretus I. könyve 73. id. levelében), hogy neki Muretus személye ismeretlen és Berzeviczy magasztaló előadására keresi fel levelben. Itt egyúttal azt is írja Berzeviczyról, hogy «Roma nuper huc reversus», de mivel Berzeviczy maga írja, hogy márcziusban járt Rómában, azt hiszem, erre és nem betűszerint értendő, mert nem bírjuk elképzelni, hogy ő — mint egyetemi tisztviselő — az év végéig Rómában volt, illetve őszszel újra Rómába mehetett volna.

33. CONSTANTINUS DIADALÍVE RÓMÁBAN.

is gyönyörködhessenek bennük. A közönség is felkarolta a humanistáktól divatba hozott *epistolarium*okat, melyek gyakran rövid idő alatt számtalan kiadást értek és világszerte elterjedtek. Manutius is saját levelezése nyomtatásáról értesíti (1571 nyarán) Berzeviczyt Velenczéből, a hová az örökvárosból betegeskedése miatt visszatért.³⁹ De ezeken kívül Berzeviczy magyar írókkal is levelezett, elsősorban Forgáchcsal, meg a bécsi udvari könyvtár tudós örével, Zsámboki Jánossal,⁴⁰ ki az elmúlt évtizedben maga is Paduában tanult s ott orvosi oklevelet is szerzett.

Idegen nemzetiségű tanulótársai közül Berzeviczy leg többre becsülte a hollandi származású Blotz Hugót, a ki Paduában 1571 őszén, a reábízott fiatal Liszthy Jánossal érkezett. Tanárai közül meg a nálánál csak három évvel idősebb Pinelli János Vincze jogtudóst,⁴¹ a ki egyszersmind orvostudományyal, történelemmel, mennyiségtannal és nyelvészettel is foglalkozott. A tanulókat azonban leginkább a sienai Piccolomini Ferencz bölcsész előadásai s a kalabriai Martialis barát ékesszavú metafizikai magyarázatai ragadták magukkal, Aristoteles és Plato műveit tanulmányozván⁴² maga Berzeviczy is, kit 1570 végén társai «nagytudományu»-nak neveztek és emlegettek, egy sorban a passauai Zindelinus Farkassal, paduai tanulótársával együtt. S ez nagy dicsérete Berzeviczynek, ha meggondoljuk, hogy az ekkoriban Genfben működő tudós kálvinista tanárokkal: a krétai Porta Ferenczcel, a szaraczén Filiberttel, Budaeusszal, Jonvillierrel, Scrimmigerrel és Stephanus Henrikkel, e «legszentebb emberekkel» levelezésben és olyan összeköttetésben állott, hogy őket névszerint köszöntethette, ha valamelyik barátja hozzájuk juthatott.⁴³

Honfitársai közül Berzeviczyvel együtt tanultak viszont a

³⁹ Manutius Pál Berzeviczyhez Velenczéből, 1571 július 21-ikén Paduába, «*Epistolarum libri xiv.*» cz. m. lübecki 1646-iki kiadása 699–700. l.

⁴⁰ Zsámboki levele Berzeviczyhez Bécsből, 1571 december 29-ikéről; az *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 28. l.

⁴¹ Ezt Berzeviczy egy 1572-iki levelében is emlegeti.

⁴² Skaricza Máté Szegedi Istvánról írt életrajzában; Faragó Bálint fordítása a mezőtúri ev.ref.főgimnázium 1905–1906-iki Értesítője 54. l.

⁴³ Skaricza nyomán; u. o. 56–57. l.

hires olasz főiskolán a már ismert Kubinyi László és pataki Vedányi Ferencz, kiket jövetelekor már ott talált, valamint Ska-ricza Máté s az erdélyi Urbeger Bálint, Verancsics Faustus, Paksi Mihály, Bornemisza Boldizsár, a pozsonyi Ellebodius Miklós, Kova-csóczy Farkas, Gyulai Pál, Hunyadi Ferencz, Pécsi János, erdödi Pálffy Miklós, a nagyszombati Dobos György, Kendy Farkas, somlyai ifjabb Báthory István és a pozsonyi Hoffman György,⁴⁴ kik a fenti egymásutánban érkeztek Berzeviczy ottlétében Paduába.⁴⁵

A jövő-menő tanulók valóságos élő ujságként hozták hazulról a híreket, miáltal állandó összeköttetést tartottak fenn elhagyott hazájukkal. Berzeviczy is ily úton értesült az otthoni kisebb-nagyobb eseményekről. De, ha ezek olykor honfiszivét keserítették is, még sem bántották annyira, mint azok a hírek, melyeket levél útján szülőföldjéről, atyjafiai marakodásáról és pusztán hagyott apai öröksége sorsáról kapott. Így pl. 1569 tavaszán szerzett hírt róla, hogy husvét utáni vasárnap unokatestvére és névtársa, Berzeviczy Márton pörbe hívta őt, Mártont és saját ágának atyjafiait, Schwarz György négy gyermekét kakaslomniczi részbirtoka miatt.⁴⁶ A tárgyalásra ő maga persze nem mehetett haza, de mivel rokonai egyre sürgették, végre is felhatalmazást adott nekik ügye képviseletére. Ez úgy történt, hogy két jó ismerőse, dr. Franco Caesar és Villani⁴⁷ Antal egyetemi nótárius kíséretében 1570 február 10-én elment a paduai Szent Justina-kolostorba s ott az apát, mint hites közjegyző által, pecsétetes oklevélbe foglal-tatta azok nevét, kiket képviseletével megbízott. Huszonöt magyar-t diktált így be prokurátoraiul, köztük néhai Berzeviczy Frigyes két fiát: Istvánt és Mártont, meg elhalt Bálint bátyja fiát, Berze-

⁴⁴ Paduában, az egyetem régi anya-könyveiből kiszedegetett hiteles adataim alapján.

⁴⁵ A magyarok fenti névsorából tudatosán hagytuk ki Báthory István fejedelmet, kiről Szádeczky Lajos (a *Turul* 1885. évf. 171. lapján és 1887-ben «Báthory István lengyel királylyá választása» cz. m. 80. l.)

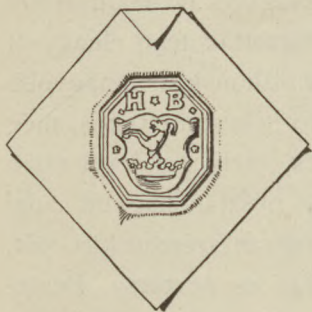
hibásan azt írja, hogy Berzeviczynek tanulótársa volt Paduában.

⁴⁶ Kivonat Szepes megye protocollumból: 1569 feria 2. post Dominicam Conductus Paschae; a család kakaslomniczi levéltárában.

⁴⁷ Alább idézett kiadásában hibásan: Hillanus.

viczy Miklóst.⁴⁸ Egy évre reá (1571 február közepén) Berzeviczy Márton, István és Henrik követelte tőle Szepes vármegye széke előtt a kakaslomniczi részbirtokhoz tartozó nyolcz jobbágy visszaadását.⁴⁹ Őszire kelve pedig Sárosmegye alispánja, Kapi Ferencz döntött atyjafia, Berzeviczy Györgyné, Kapi Ilona érdekében, a Berzeviczy Márton által a poloni határban elfoglalt részbirtok ügyében.⁵⁰

Az ilyen birtokháborítási pereknek nagyszámú családokban se szeri, se száma nem volt. Sokszor még a pervesztés sem járt

34. BERZEVICZY HENRIK
GYŰRŰPECSÉTJE.

nagy anyagi kárral, de a mit az egymásra irigykedő atyafiak akartak, a boszantást és boszankodást, azt vele elérték. Berzeviczy Mártont is izgatták, kivált hogy a távolból fontosabbnak látta ez apró-cseprő pereket a valószínűságnál. Tanulmányai közepette aggodalom szállta meg otthoni vagyonáért, hiszen jövedelmét is rendetlenül küldöztették utána. Pénze is fogytán lehetett, mert esztendő végén — nem törődve

a tél hidegével — elhatározta, hogy visszatér hazájába, melyet immár négy esztendeje elhagyott.

Ezt az időt — kevés részét leszámítva — majdnem kizárólag Paduában töltötte. Itt neve köbe vésve is fenmaradt azon a márványtáblán, melyet Berzeviczy Márton lakótársával, Kovacsóczyval⁵¹ állított a Szent Zsófia-templomban az 1565 április 4-én ott elhunyt Horváth Gáspár emlékére, egyetlen fiát sirató édes anyja felkérésére.⁵²

⁴⁸ Kiadva a *Tört. Tár* 1899. évf. 50—51. l.

⁴⁹ Szepes vármegye nemességének felhatalmazása 1571 február 12-én; a család berzeviczei levéltárában.

⁵⁰ Az ítélet kelte: Eperjes, 1571 szeptember 20-ika; eredeti, rothadt, a család kakaslomniczi levéltárában.

⁵¹ Blotz Hugó jegyezte fel Kovacsóczyról,

hogy Paduában Berzeviczynek contubernálisa volt; *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 50. l.

⁵² Szövege iszonyú hibásan közölve Tomasini Jakab Fülöp «Urbis Patavinae inscriptiones sacrae et prophanae» cz. m. (Padua, 1649.) 191. l. Kijavítottam a maig is meglévő emléktábláról Paduában, 1903 augusztus 1-én.

III.

ERDÉLYI ÉVEI.

BERZEVICZY Márton Blotz Hugó 1572 január 25-én írt levelével indult haza Paduából. Postán ment, a mi biztosabb és gyorsabb volt, mintha valami kupecz-szekérre felkapaszkodott volna, úgy hogy február 5-én már Bécsben volt.¹ Első útja itt az udvari magyar kancellária fejéhez, Liszthy János veszprémi püspökhöz vezette. A kancellár emberségesen fogadta² és átvéve Blotz küldeményét, örömmel hallgatta, a mit fia egészségéről ujságolt. S bár fogadtatásával Berzeviczy meg volt elégedve, az nem ment túl a köteles udvariasság határán. Már maga Blotz is lágymelegen ajánlotta Liszthynek,³ a kire Berzeviczy egyáltalán nem tett jó benyomást. De dolgát teljesen elrontotta azzal a tapintatlanságával, hogy fia nevelését — s általa tehát Blotz nevelési rendszerét — kritizálta.⁴ Ez az őszintesége most még nem volt helyénvaló. Fellépése sem. Bizonyos nagyképüsködés látszott modorán, azoknak sajátsága, kik mindent lekicsinyelnek s magukat érdemüknél többre becsülik. Gyermekes irigység és bosszuság rejlett minden szava alján, a nélkül, hogy vele magán kívül bárkinek is ártott volna. Fitymálva szólt Blotzról és gúnyolódva Kovacsóczyról, midőn Velenczében imént megjelent oratióját az íróasztalon megpillantotta. Ez önhitt bemutatkozásával ekként oly rossz benyomást tett a bécsi magyarokra, hogy Liszthy püspök Zsámboki jelenlétében hangosan mondta

¹ Liszthy János válasza e napról Blotz levelére; *Történelmi Tár* 1907. évf. 207. l.

² Pozsonyban kelt 1572 február 16-iki levelében írja Berzeviczy Blotznak róla, hogy: Me adhuc humaniter complexus est; az *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 31. l.

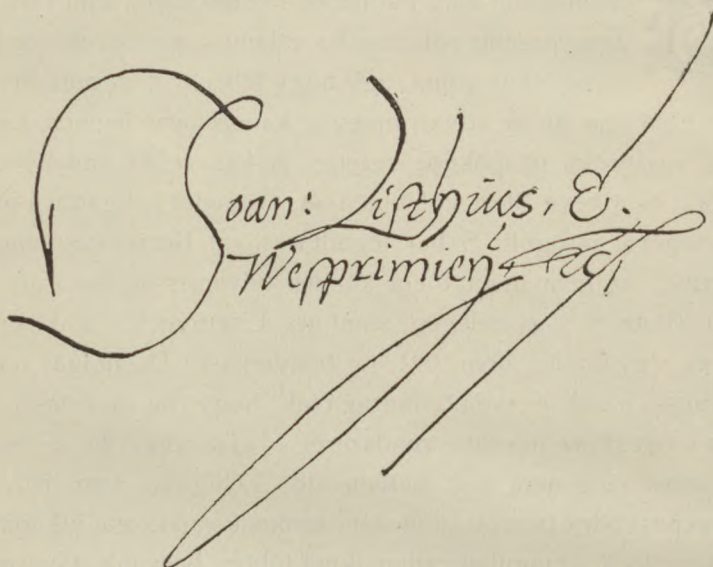
³ Dietrich Márton Blotzhoz intézett s

Bécsben írt 1572 február 5-iki leveléből tudjuk meg ugyanis róla, hogy: Tu sapienter (quod et domino placuisse audivi) fecisti, quod ipsum mediocriter commendasti; ugyanott, 30. l.

⁴ Berzeviczy id. 1572 február 16-iki levelében.

róla: Ime, mily arczátlan ez az ember, a kit Apollónak hirdettek; most megmutatta gyávaságát és arroganciáját.⁵

Ezek kemény, jellembe vágó szavak, még ha nem vesszük is őket betűszerinti értelmükben. Keletkezésök okát sem látjuk tisztán. Annyi bizonyos, hogy Liszthy nem szerette meg Berzeviczyt, mert még egy esztendő múlva is azt írta róla, hogy nem minden dolga egyenes.⁶ Ez a kijelentés megint megbízha-

35. LISZTHY JÁNOS ALÁÍRÁSA.

tóságára vet árnyat, mintha nagyokat mondana és szavának nem mindig volna ura. S valóban, mikor pár nap múlva Pozsonyba ment, hogy Verancsics Antal esztergomi érseknek bemutatkozzék, ő is majdnem úgy nyilatkozott Berzeviczyről, mint előbb a kanczellár. Elég tanulnak vélte, de azt vette észre rajta, hogy nem felel meg annak, a mit ígért. Kapkodónak nézte, a kinek még sokat kell ügyesednie és csiszolódnia az életben. Mindazonáltal nem tagadja meg tőle támogatását, melyre őt

⁵ Dietrich id. levelében.

⁶ Liszthy Blotznak Bécsből, 1873 márc.

czius 12-én; a *Történelmi Tár* 1907. évf. 208. l.

unokaöccse, Faustus ajánlotta.⁷ Ámde Verancsics kijelentése sem egyéb pusztá udvariaskodásnál. Az ő, meg Liszthy mérges, elítélő szavait pedig föltétlenül az az ellenszenv sugallta, melyet e két *királypárti* főpapunk Berzeviczy legjobb barátja, a királyi udvartól elpártolt Forgách Ferencz iránt táplált; habár maga Miksa már esztendeje megbocsátott neki.⁸

Ezt Berzeviczy úgy látszik nem vette s nem akarta észrevenni. Meg aztán hirtelen kedvesebbek kezdtek lenni iránta, mert szükségük volt reá az országgyűlés alatt, mely mindenkor megsokasította a magyar kancellária dolgát. Ebben — úgy kell lennie — Berzeviczynek is részt juttattak, legalább végig a kancellár mellett találjuk, a ki közreműködését ingyen nem vehette igénybe. Csakhogy ez a gyűlés — Berzeviczy szerint — április elején eredmény nélkül oszlott szét, mert minden kitűzött tárgya megvitatását őszire halasztották. Legfőbb sikerének mégis azt vették, hogy a császárnak két esztendőre portánként négy forintot szavaztak a török-tatár támadásától való félelem közepe, mely Gyula körül már fegyveres összeütközésben is megnyilvánult.⁹

Négy nappal az országgyűlés eloszlása után, április 16-ikán Berzeviczy Liszthyvel, az udvar kíséretében Bécsbe ment. Udvari szolgálatba akart lépni s ezt külön kihallgatáson óhajtotta kérni Miksától, kit úgy látszik nem is látott, a mióta korábbi tisztjéről — ezelőtt kilencz évvel — lemondott. Verancsics azonban¹⁰ nagyon fagyosan bánt vele s nem tudta tőle azt a kegyet sem megnyerni, hogy a császár színe elé juthasson, holott Liszthy tanácsára vesztegetett e végett hiába két hónapot ezen a tájon. Berzeviczy nem vette észre, hogy ebben is a kancellár keze volt benne, a

⁷ Verancsics Antal levele Faustushoz Pozsonyból, 1572 márczius 17-én; Verancsics összes munkái XI. k. 43. l.

⁸ Miksa 1571 január 31-én kelt megbocsátó levelének hasonmását ld. Bártfai Szabó László: Ghymesí Forgách Ferencz (Budapest, 1904.) 152. lapja mellett.

⁹ Berzeviczy Blotzhoz Pozsonyból, 1572

április 7-én; az *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 33. l.

¹⁰ Nyilván őt érti Berzeviczy Blotzhoz intézett 1572 április 22-iki bécsi levelében «Noster patronus» alatt, mivel a kancellárt egyszerűen «Listhius noster» vagy «heros tuo» néven emlegeti; ugyanott, 34. l.

ki nem akarta őt hivatalában látni, de ezt neki nyíltan nem mondhatta meg. Hanem azért tisztába jött jóakarói őszinteségével és jóakarásával s úgyszólván búcsúzatlan visszaindult hazájába.¹¹

Berzeviczy csalódottan távozott a bécsi udvarból, melyben egykor annyi időt töltött. Valószínűen meg sem állott szülőföldjéig,¹² melyet oly rég elhagyott. Szétnézett parlagon vagy legalább is gazdátlanul hagyott jószágaiban. Üdvözölte atyjafiait, testvéreinek ifjúkká nőtt gyermekeit. Imádkozott a berzeviczei szentegyház oltára előtt. Majd rendbehozta függő vagy peres

Ant. Veran Archieps
et Locumbin, z. Maru
P. J.

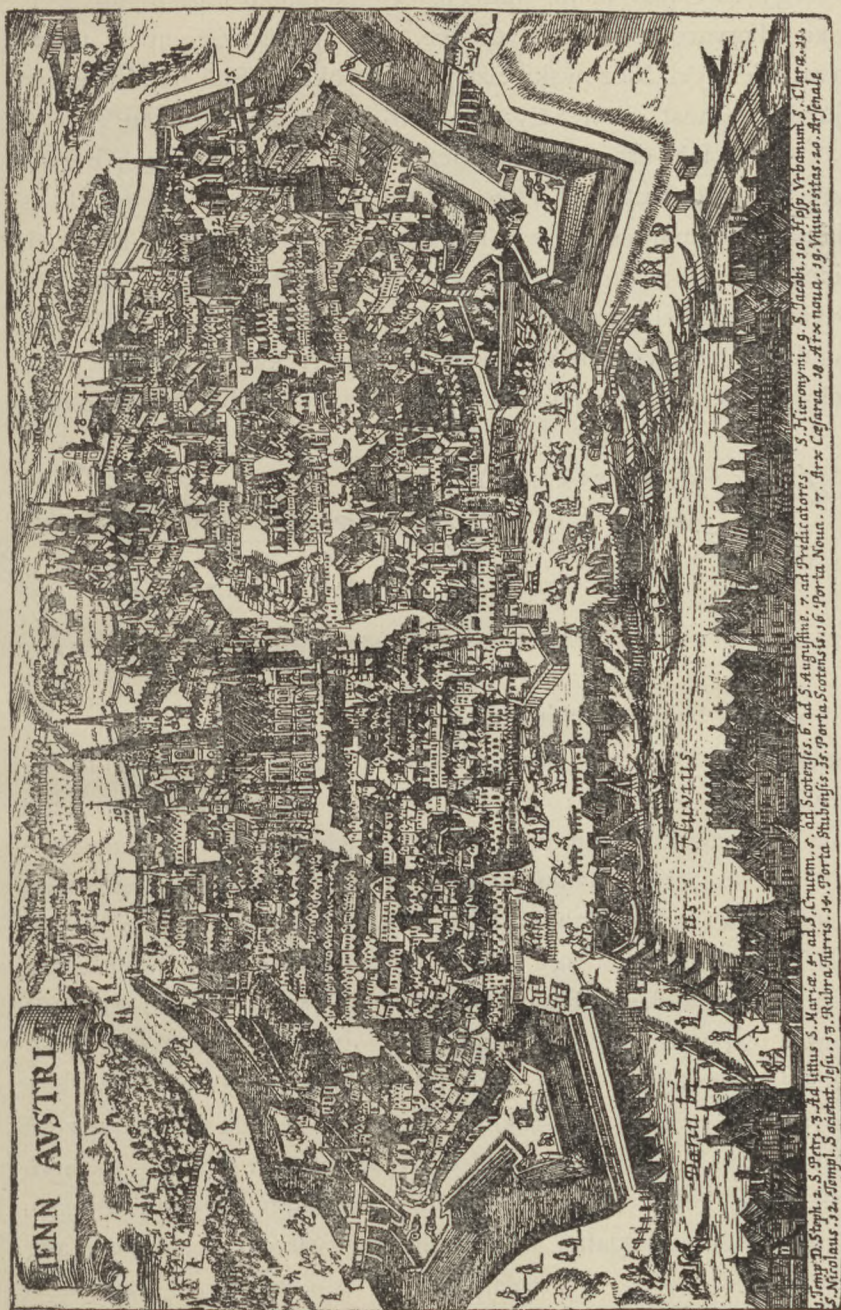
36. VERANCICS ANTAL ÉRSEK ALÁÍRÁSA.

vagyoni viszonyait. Mivel pedig az ő természetét nem elégítette ki a falusi gazdálkodás, nagyratörő vágyaival újra neki indult a világnak, hogy jövőt teremtsen magának. Ezúttal biztosra ment — Erdélyországba, melynek új fejedelme, somlyai Báthory István udvarába hívta és csalogatta, még Paduában tartózkodása idején.¹³ Ezt a meghívást Berzeviczy kétségkívül a gyulafejérvári udvarban élő Forgách Ferencznek köszönhette. Másfelől, a tanult Báthorynak tagadhatatlanul nagy érzéke volt az iránt, miként gyűjtsön udvarába tudós vagy kiváló embereket, kikben az mindig jeleskedett. Most is benne élt két olasz orvosa: Blandrata

¹¹ Fent idézett levelében írja maga Berzeviczy: Ego in patriam ibo.

¹² Föltételezzük, hogy így volt, mivel októberig semmi okleveles adatunk nincs róla.

¹³ Berzeviczy siriratában olvassuk ugyanis, hogy: Patavio anno 1572 a principe tum Transilvaniae Stephano Bathorio evocatus.

György és Squarcialupi Marcell, rátóti Gyulafi László hadvezér, a kit Magyarországból hívott be, míg János Zsigmond udvarával a lengyel Niezowski Szaniszlót örökölte. Sok fiatal magyar ifjú pedig most állott pályája s jövő dicsősége kezdetén.

Nyár felé érhetett Berzeviczy Erdélybe, hol Forgách Ferenczet viszontláthatta. Ő ekkor már nagy úr, kancellár vala, s ajánlásának már csak ezért is nagy súlya lehetett a fejedelelemnél, kinek atyjafia is volt. Régi barátjaként mutatta be s Báthory István örömmel fogadta a jeles ifjút, a kivel udvara megint egy tanult, világlátott emberrel gazdagodott. A kancellárián rendelt neki helyet Forgách mellett s a mint a két ember napról-napra

*Inditip. Amicus Stephanus Bathory
de Somlyó. Jfa*

38. BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI FEJEDELEM ALÁÍRÁSA.

a hivatalos iratokat elintézte, a tíz év előtti állapotokat juttatta eszükbe, midőn ezt a munkát fiatalon tanulták. De bár külsőleg helyzetük azonos volt, amannál mégis fontosabb és nehezebb vala. Hiszen a rövid multú erdélyi fejedelemség két hatalmasság: a német és török birodalom közzé ékelve, önállóságát jóformán a tollal vitézkedve tarthatta fenn. Értettek is forgatásához fejedelmi meg államférfiai ügy, hogy valósággal iskolát teremtettek arra, miként kelljen a hatalmas császárral *praktikázni*, ő Felségét meg a török támadó szándékával és folytonos készülődése híreivel úgy rémítgetni, hogy azalatt Erdélyt baj ne érje. S ha egy kis adót fizetett is a töröknek, szabadon fejlődhetett saját szerű helyzetében. Ezt az iskolát kellett Berzeviczynek kijárnia. Könnyű volt olyan bölcs ember mellett, mint Forgách és olyan nagyeszű, kiváló diplomata oldalán, mint Báthory István vala. Csakhogy alig járt valamit ebben az iskolában, már is vizsgát és tanúságot kellett tennie tanultságáról és ügyességéről.

Őszire járt az idő, midőn Báthory arra határozta magát, hogy XIII. Gergely pápának — a ki székét csak imént, május közepén foglalta el — obedienciáját bemutassa s fiúi hódolatát külön követe által jelentse be. Meglehet, hogy erre maga Berzeviczy hívta fel figyelmét, miután ez szokásos és a külföldi katolikus fejedelmeknek udvarias kötelessége is volt. Ehhez kapcsolta Forgách is a maga ügyét, hogy mivel — hirtelen elhatározással — házasodni akart, a fejedelem ajánlatára a pápa adjon neki reá felmentést, minthogy papi teendőket úgy sem végzett soha és váradi püspöksége is csupán címzetes volt s arról is rég lemondott Miksa hozzájárulásával.

E kettős megbízatás aktáit: a fejedelem és Forgách levelét a pápához végig Berzeviczy írta, szeptember közepén s csupán a záró sorok és aláírás való azoktól, kiknek megbízásából fogalmazta őket.¹⁴ Maga írta Báthory István nevében még saját ajánlólevelét is, melyben címe — nagyobb tisztség híján — még csupán a minden nemes embert megillető: *generosus vir!* Egyéb-ként a leveleket Berzeviczy egyszerű, tiszta latinsággal, gördülékeny iránylyal és nagy körültekintéssel írta. Kivált a Forgáchét, melyben elmondja ugyan, hogy az úgynevezett klerikus rendeket felvette, de erősen hangsúlyozván, hogy soha semmi egyházi szolgálatot nem tett, egy szóval sem említi házasodási szándékát s a felmentést csupán lelkiismerete megnyugtató végett kéri. Különben az idézett kifejezés (*ordines clericales*) maga oly általánosító és burkolt, hogy belőle a szentszék nem vehette ki, — a mit ez irat tárgyalásakor először kell vala tudnia — hogy vajjon Forgách áldozó pap-e vagy sem.¹⁵

Zsebében a fenti iratokkal Berzeviczy szüret után indulhatott nagy útjára, mivel október 22-ikén találjuk Bécsben, honnan egyenesen Paduába igyekezett.¹⁶ Ideérve heteket töl-

¹⁴ Mindhárom (Gyulafejervárt, 1572 szeptember 15-éről keltezve) a római vatikáni levéltár *Nunziatura di Polonia* 2. k. 143—147. l.

¹⁵ Sörös Pongrácz czikke Forgách

Ferencz házassági tervéről, a *Turul* 1899. évf. 145. l.

¹⁶ Dietrich Márton értesíti erről Blotzot a jelzett napon kelt levelében; *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 46. l.

tött régi barátjai: Blotz Hugó s a még ott talált magyarok társaságában, mert lassan s csak az év utolsó hónapjában ér ismét a Tiberis partjára, útját Ravennán és Perugián át folytatva.¹⁷

Rómát viszontlátva, Berzeviczy december 12-ikén jutott XIII. Gergely pápa színe elé. Monsignore Firmani Kornél, a ceremóniásmester vezette elibe az audienciák termében, hol a pápa tizenegy bíborostól körülvéve fogadta a távoli Erdélyország fejedelmének követét. Meghajtván előtte magát, lábsókra ment s felgyenesedvén egy pár szó kíséretében átnyújtá ajánlólevelét. Aztán térdhajtva visszahúzódott a bíborosok széksoráig és Bucapadulus Antal titkár felolvasta az átadott levelet, mire Berzeviczy elmondhatta oratióját. Ez rövid volt és csinos, kivált az az ötletes fordulata, hogy Báthory István méltatlánnak tartaná magát a keresztyén fejedelmi névre, ha külön követe útján nem üdvözlőné ő Szentségét trónfoglalása alkalmából. Ám ezt azért is teszi, hogy megbizonyítsa ő Szentségének, hogy az elhunyt fejedelem életében két Báthory: István meg Kristóf mentették meg a katolikus vallás süllyedő hajóját s tartották épségben hatáskörükben, néhány buzgó hívők támogatásával. Önfeláldozó működésüket azonban Isten azzal jutalmazta, hogy János fejedelem halálával a két testvér egyikét, Istvánt fejedelemségre juttatta s bölcs kormányja alatt a lakosság nagy része s a székelyek — kik az ország harmadrészét lakják — a katolikus hitet vallják s az naponta mind jobban hódít. Ezt pedig kegyességgel és nem szigorúsággal érte el, a mi — napjaink tanúsága szerint¹⁸ — annyi bajnak okozója. Ennek a fejedelemnek részéről üdvözli és ajánlja fel az engedelmeségi fogadalmat, kérve, fogadja országostól szeretetbe, biztositván arról, hogy hűséges marad iránta és semmit el nem

¹⁷ Ezt Schreck Bálint Berzeviczy lakodalmára írt Carmen nuptiale-jából tudjuk.

¹⁸ Itt Berzeviczy nyilván a pár hónap-

pal korábban esett párisi Bertalan-éjre céloz s könyörületos hangjával önkénytelenül is lutheránus vallását árulta el.

MARTINI. BERZEVICI

O R A T I O

PRO. VAIVODA. TRANSILVANIAE P R I N C I P E

HABITA PRID. ID. DECEMB. MDLXXII.

MULTA ob stare, Deatissime Pater, videntur, quo minus ea, quæ mihi ad Sanctitatem tuam Legato Illustrissimus Vaiuoda Transilvaniae Princeps meus commisit, tanta aut eloquentia, aut prudentia, aut animi alacritate renuntiem, quantam sanctissimæ tuæ personæ auctoritas requirit. Atque inter alia moueor maiorem in me dum Pontificia tua maiestate, purpuratorum item Principum augustissimorum ipso consensu, quo tua latera cingi video; & ad cuius conspectum omnes Legati ex diuersis christiani orbis plagis in Urbem ad Sanctitati tuæ gratulatum certatim confluentes, merito expauescunt. Persisterem equidem in eo timore, nisi me recrearet uis voluptatis, qua Princeps meus misit effertur ob tuum nouum Pontificatum, quem immortalis Dei beneficio, & singulari hominum approbatione adeptus es. Tanta est letitia cum fratre suo Christophoro Bathorio perfusus, tantique facit noui Pontificatus Sanctitatis tuæ felix auspiciu, ut se Christiani Principis nomine indignum putaret, nisi eius rei etiam hoc loco per legatum testimoniu daret: quod quidem omnium pene opinionem sine ulla dubitatione superabit. Quis enim unquam ab illa regione ab isto sanctissimo domicilio remotissima, toto eo tempore, quo in Prouinciam est redacta, ad summos Pontifices siue gratulatum, siue pietatis causa, quam omnes Principes summis Pontificibus debent, missus est? tota certe regio regnante defuncto Principe multis heresibus inquinata fuit; in qua nisi duo columnæ, idest, duo Bathorij fratres Christophorus, & Stephanus extitissent, Catholica religio iniquitate aduersariorum obtrita iacuisset. Eius quippe conseruanda studio multas insidias & machinationes structas, denique ipsius prope vitæ discrimina hi duo proceres potius subire, quam vel latum vnguem ab eis discedere maluerunt: immo vero decreta Pontificum studiosissime colentes, Ro-

manam & catholicam religionem in ditione sua incorruptam custodie-
runt. Eius professionis homines ab aduersarijs per contumeliam expul-
sos incredibili liberalitate aluerunt : constantia demum, & bonis ex-
emplis tantum perfecerunt, vt catholicæ religionis saltem tabulæ ex nau-
fragio salutæ in illa Prouincia reliquæ essent. Ita solet Deus Ecclesiam
suam periclitantem in medijs fluctibus præter nostrum captum seruare,
hospitia & bonos Principes, qui illam foueant, & veteri integritati re-
stituant, concedere. Ita quidem in Transilvania euenisse luce meridia-
na clarius constat. Nam mortuo Ioanne Principe Deus Opt. Max. mi-
rabili consilio Stephanum Bathorium alterum è duobus fratribus illi
Imperio præfecit : qui mansuetudine, benignitate, bonisque moribus
adeo ad religionem aditum parare conatur, vt iam omnes fere, sicubi
qui tertiam Regni partem incolunt, catholicam fidem amplectantur :
sectæ vero sensim dispereant : spesque non parua sit fore, vt & ceteri in
viam redeant : seque cum reliquis eadem sinceræ religionis obseruatio-
ne coniungant. Neque ignorat in tanta re plus interdum posse clemen-
tiam, quam sanctitiam, quæ multorum malorum causa esse solet, vt in
nostris liquis liquis compertimus. Illius igitur Principis nomine egregie
animati in hanc sanctissimam Sedem, prouolutus ad genua tuæ Sancti-
tatis de hoc nouo Pontificatu quam maxime possum gratulor : reueren-
tiamque, ac debitam obedientiam tuæ Sanctitati tamquam Christi Vi-
cario defero : simul etiam ex opto, vt non solum hoc initium gubernationis
tuæ, præsertim nunc cum Petri nauicula diuersis tempestatibus a
Septentrionibus alijsque partibus mundi iactatur, prosperet, sed etiam
progressum cum immortalis gloria coniungat. Cæterum Princeps meus
rogat supplex Sanctitatem tuam, velit hanc testificationem pietatis in bo-
nam partem interpretari ; ipsumque cum Prouincia paterna caritate
complecti ; quam quidem Prouinciam ipse Sanctitati tuæ, atque huic
Sanctæ Sedi obedientem omni ope seruare conabitur. Neque quid-
quam omnino prætermittet, quod ad hæreses extinguendas, & ad eam
religionem, quam ab Apostolis, ac sanctis patribus traditam Roma-
na Ecclesia perpetuo retinuit, defendendam & propagandam pertine-
re videatur. Dixi.

mulaszt az eretnokség kiirtására és a római egyház védelmére és terjesztésére.¹⁹

Beszédét a szokásos *Dixi* szócskával végezte, mire a titkár felelt reá röviden, kiemelvén, hogy a mennyire szokatlan az erdélyi fejedelem e követsége, annyira jól esik ő Szentségének értesülnie Báthory István kegyességéről, a miért őt szeretettel fogadja fiául és kéri, folytassa továbbra a kathólikus egyház védelmére kifejtett működését.²⁰ Erre Berzeviczy ismét lábsókra járulván, kíséretével a pápa visszatért lakosztályába.²¹

A mi kívánsága volt a fejedelemnek meg kancellárának, Forgáchnak, azt Berzeviczy pár nap múlva magánkihallgatáson, *privátim* adta elő a pápának. Előadását a szentatya nagyon kedvesen fogadta s a távolból jött követet *kedves fiú*-nak nevezte.²² Mindkét kifejezés csupán udvariassági és kancelláriai, hiszen Berzeviczy lutheránus volt s ez a kitüntető megszólítás nem illette meg. De azért a pápa leveléből igazi öröm sugárzik ki Báthory iránt abban is, hogy elfogadta javaslatát az Izabella királyné óta szünetelő erdélyi püspökség visszaállítása végett és igazi jóindulat abból a hangból is, melylyel Forgáchot a szerepesség alól felmentette, a mi nagy kegyelem és igen ritka eset.²³ A pápa atyai szeretete nyilvánult meg abban a további kegyelmi tényében is, hogy a távoli erdélyi fejedelem követét *arany-sarkantyús lovaggá* tette.

Berzeviczy karácsony harmadnapján vette át XIII. Gergely erről szóló levelét²⁴ s vele a rend jelvényeit: a gyűrűt, a nyak-

¹⁹ Berzeviczy oratióját egykorú nyomtatott eredetijéről mellékelten hű hasonmásban mutatjuk be, a római vatikáni Barberini-könyvtár egyetlen példányáról és érdekes tudnunk, hogy ennek címét 1818-ban Berzeviczy Albert táblabíró is látta a Barberini-könyvtárban, de megjegyzi róla, hogy «ezen munkátskára a lajstrom utasítása szerint reá nem akadhattunk;» a *Tudományos Gyűjtemény* 1820. évf. VI. füzet 50. l.

²⁰ E válasz eredetije a római vatikáni levéltár Arm. 3. vol. 113. fol. 107. sz. a.

²¹ Firmani följegyzése nyomán, Mucantius János Ferencz czeremóniás-mester hivatalos diariuma I. k. 42. lapján; a római vatikáni levéltárban.

²² XIII. Gergely Báthory Istvánnak, Rómából, 1572 decz. 28-án; Theiner Ágost: *Annales ecclesiastici* I. k. (Róma, 1856.) 36. lapján, hibásan 29-iki kelettel közölve.

²³ Sörös Pongrácz, a *Turul* 1899. évf. 146. l.

²⁴ Hibás tehát (a *Turul* 1885. évf. 171. l.) Szádeczky Lajos állítása, hogy Berzeviczyt Báthory István király tette lovaggá.

lánczot és aransarkantyút, melyekkel őt — a szokásos formások között — rögtön fel is ékesítették, biztosítván neki mindazokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket e rend lovagjai élveztek s melyek közt a legfontosabb úgy látszik az volt, hogy a bíróságok a *szenszék törvényei* szerint ítéelkezhetnek az illető lovagon.²⁵ Egyébként a pápa ezt a rendet előszere-ttel adományozta idegen követeknek, mert ez volt úgyszólván az egyetlen kitüntetés, mit nem-katholikusoknak is adhatott. Így lett például később egy másik erdélyi ifjú, vécsi Bodonyi István is «auratae militiae eques» római követ-sége jutalmául.²⁶

A mit Berzeviczy Rómában igazított, azt a pápa mindenható államtitkárával, Ptolomeo Galli, comói bíborossal intézte, ki nélkül a pápai udvarban semmi sem történhetett. Parasztszülők gyermeke volt és iskoláit végezve Rómában egyszerű szolgája lett egy jelentéktelen Monsignorenak. Majd IV. Pius titkára és bíborosa, míg XIII. Gergely államtitkárává tette. Ezért a főnemesi származásuak iszonyúan irigyelték és gyűlölték s még megbuktatását is megkísérelték. Ám hiába, mert a pápa tisztában volt unokatestvérei tehetetlenségével, sőt tisztában még saját fogyatékosságával is. Ő maga ugyanis nem volt eléggé értelmes és eszes az állami ügyek intézésére s nem is igen foglalkozott velök. Gátolta benne az, hogy immár hetvenedik évében járt, meg felületes természete is, mely minden gondot, terhet mellőzött s azt könnyűszerrel űzte el magától. Inkább sétálni és szórakozni szeretett s a sok beszédet is kerülte, mert valami nyelvhibája miatt az terhére esett. Máskülönben kedélyes volt, de kihallgatáson első pillanatra szigorúnak tetszett, bár alapjában véve jószágos. Nem is gyűlölt, de nem is szeretett mélyen senkit sem,

²⁵ XIII. Gergely pápa Rómában kelt 1572 december 27-iki kinevező oklevele a római vatikáni Archivio dei Brevi 1572-iki kötete 138. l.

²⁶ Így nevezi Mihály vajda Gyulafeje-

várt, 1599 november 29-ikén kelt adománylevelében; gróf Kemény József kivonata «Appendix diplomatarii Transylvaniae» cz. műve 14. k. 242. lapján, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

kivéve tán a pappá szenteltetése előtti időből származott természetes fiát. Ám azért vallásos, buzgó, úgy hogy hetenként három misét is mondott és ájtatosságban még tán elődjét, V. Piust is felülmulta. Ez nemesítőleg hatott bíborosaira, családjaikra s az örökváros egész lakosságára is, mely alatta sokkal erkölcsösebb életet élt, mint korábban. A zarándokok nagy tömege is minden-

40. XIII. GERGELY PÁPA.

felől ellepte Rómát, kivált Olaszország területéről. Egyedül a Trinità de' Monti kolostorában közel 200,000 ember fordult meg az elmúlt 1572-ik évben a legnagyobb rendben, hol a szegények három napig még élelmet is kaptak. Ezt a pápa nem tagadta meg semmi zarándoktól, a ki hozzáfordult, habár majdnem fukarságig zsugori volt, különösen kegyek és kitüntetések osztogatásában, melyekről azt tartotta, hogy megrontják az emberek lelkét. Az összeütközéseket is gondosan kerülte s mindenben a béke

és csend fentartására törekedett, a miért — hibái mellett is — tisztelték, ha nem is igen szerették.²⁷

Szerencsésen beféjezván követségét, mely reá nézve is jó sikerrel ért véget, Berzeviczy Márton nagy útra szánta magát, hogy Dél-Olaszország szépségeit is megismerje. Nápolyt érintve egész Siciliáig lement. Láta a Scylla és Charibdis hullámain, Messina falait, Syracuse emlékeit s az Aetna hófedte ormát. Hazaindultában Rómában ezúttal keresztyén-kori építészetében gyönyörködött, míg Sienában középkori emlékei, Firenzében műkincsei lepték meg. Aztán elcsodálkozott Bologna ferde tornyai láttára és Ferrarán át Paduába ment,²⁸ néhány napi pihenőre. Útja négy hétnél tovább tartott s midőn 1573 január utolsó napján hazafelé indult, alig tudott elbúcsúzni régi paduai ismerőseitől. Erdélybe is sok üdvözlét vitt magával, a fejedelemnek is, különösen Kovacsóczy Farkas, meg Naiboda Bálint tanár részéről, a ki sajtó alatti csillagászati munkáját épp Báthory Istvánnak ajánlva nyomatta ki.²⁹

Habár vágyott haza, a nagy télben Berzeviczy most lassabban haladt s a Száva meg a Dráva partjain átkelve, a Balaton mentén Székesfejérvár és Buda alatt³⁰ s onnan a felsőmagyarországi régi járt postaúton tért vissza Erdélybe, elkerülve Bécset, tavalyi sok keserűségének színhelyét.³¹ E helyett ellátogatott szülőföldjére s néhány heti pihenéssel, június közepén jutott haza a gyulafejérvári udvarba.

Báthory István figyelmesen hallgatta meg vatikáni követének jelentését. Ő szentsége és államtitkára üzenetét, tanácsát pedig oly alázatossággal fogadta, hogy ha — Berzeviczy kijelentése

²⁷ Paolo Tiepolo római velencei követ 1576-iki jelentése, Albèri: Relazioni x. k. (Firenze, 1857.) 212—218. l.

²⁸ Schreck Bálint id. verses Carmen nuptiale-ja adatai nyomán.

²⁹ A Velenczében, 1573-ban megjelent «Primarum de coelo et terra institutionum quotidianarumque mundi revolutionum libri tres» cz. munkája 1573 január 31-én irt

ajánlólevelében említi, hogy Berzeviczy Márton tőlük «in Ungariam resensuro» volt.

³⁰ Schreck Bálint idézett verse nyomán.

³¹ Hogy elkerülte, tanúsítja Liszthy János 1573 márczius 12-iki levele, melyben azt hitte, hogy Berzeviczy ekkor még Paduában tartózkodik; a *Történelmi Társ* 1907. évf. 208. l.

szerint — soha tiszteletet nem tanúsított volna a szentszék iránt, ezentúl bizonyára semmi alkalmat nem mulaszt el a katolikus vallás terjesztésére. Örömmel értesült Berzeviczy kitüntetéséről is, a mit sikeres követsége jutalmául a maga részéről azzal tetézt, hogy őt *tanácsosai* közzé vette,³² miáltal most már a kor-

41. A RÓMAI SZENT SZABINA-TEMPLOM BELSEJE.

mányzás intézésében is része jutott. Az országban ekkor ugyan csendesség volt s csak a török készülődéséről jött hír a portáról,³³ de azért a belső rend fentartása és a közigazgatás ellenőrzése mégis elég dolgot adott. Ezt ezidőben az időnként összeülő országgyűlés végezte, melynek előkészítése a kancelláriára hárult. Itt Berzeviczy úgyszólván jobb keze volt Forgáchnak, a kancellárnak, bár augusztus óta sokat betegeskedett. Előbb hetekig a

³² Berzeviczy Márton Gyulafejérvárt, 1573 június 21-én Galli Ptolomeo államtitkárhoz írt levele; Theiner id. m. i. k. 128. l.

³³ Berzeviczy fenti levelében.

feje fájt, a mit az erdélyi erősebb levegőnek tulajdonított, melyhez nehezen tudott hozzászokni. Majd izületi fájdalmak bántották, annál gyakrabban, hogy télnék nézett elibe. Különösen lábával volt sok baja, annyira, hogy november végén Kolozsvárott kénytelen volt ágyban maradni és leveleit a Paduából hazatért Kovácsóczynak mondta tollba.³⁴ Ez nagyon bántotta, mert ekkoriban készült a fejedelem megbízásából Forgách lengyelországi követségére s távollétében kancellári teendői is az ő nyakába szakadtak.

Az erdélyi udvar embereivel mostanában egyébként valóságos diadalmámborban úszott,³⁵ az oláh származású Bekes Gás-

*Mart. Berzeviczy
Eq. et cons. S.
H. m. p. n. p. s. Transil.*

42. BERZEVICZY MÁRTON TANÁCSÚRI ALÁÍRÁSA.

pár³⁶ leveretése után, a mi főleg a kancellária ügyességének és éberségének dicsősége. E dicsőségről értesíti Berzeviczy is a Krakóban élő egykori pécsi püspököt, Dudics Andrást,

régi barátját, jelezvén, miként vesztette el egyetlen napon jószágait az áruló Bekes, a ki gyalázatosan visszaélt a fejedelem jószágával. Fogarasi várát is 18 napi ostrommal foglalták el s ő maga belőle mindössze három lovassal menekülhetett lóhalálában, kincseit hátrahagyva, egyik atyjafia, Harinnai János szamosmenti birtokára s onnan egy csónakon császári területre, Szatmárra.³⁷ Győzelmük fontossága azonban nem a trónra vágyó Bekes megveretésében, hanem a császári politika és udvari párt bukásában rejlett. S Berzeviczy ezt, meg Báthory szívós kitar-
tását és hadi erejét akarta Miksa krakói ügynökével, Dudicscsal

³⁴ Erről maga Berzeviczy panaszkodik Kolozsvárról, 1573 november 25-én Dudics Andrásához Krakóba írt levelében; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³⁵ Berzeviczy fenti levelének e sorait is: «Noster Forgacius satis bene valet,

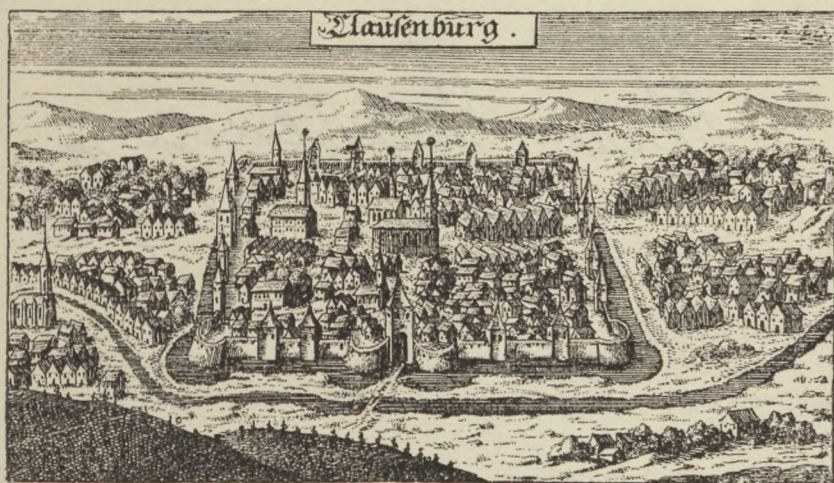
laetus est et triumphat» erre magyarázzuk.

³⁶ Hogy Bekes (és nem Békés) oláh volt, sokan írják az egykoruak közül; többek közt Szántó (Arator) István jezsuita is, ki 1580 elején jött Erdélybe.

³⁷ Berzeviczy fent id. levele nyomán.

éreztetni, midőn a számadatokat tudatosan nagyította, nem gondolván meg, hogy egyidejűleg Forgách is írt neki, minden praktika nélkül értesítvén arról, hogy «Fogarast harmad- vagy negyednapig törték nyolcz faltörő öreg ágyúkkal», mire megadták minden ostrom nélkül.³⁸

Berzeviczy furfangja tehát hatástalan maradt, mert Dudics mindkét levelet együtt küldte be a császári udvarba. De azért odaadó fáradságát a fejedelem nem hagyta jutalmazatlanul, mert

43. KOLOZSVÁR.

immár *titkárrá* léptette elő. Mint ilyen írja alá az 1574 elején Vizkeresztnapján Kolozsvárt befejeződött részleges országgyűlés végzéseit,³⁹ melyeknek szövegezése is nyilván az ő műve. Ezzel most hivatalosan is a kancellár hatáskörét töltötte be, — Forgách távollétében — törvén annak fáradságait is. Mert Berzeviczy hivatala sok szekerezéssel járt, a mi neki, hüléses lábaival nem lehetett kedves, bár kiadós volt is. Így pl. január közepén visszatérve a gyulafejevári udvarba, maga hallgatja ki II. Szelim szultán s a temesvári pasa csauszait és veti papirosra üzeneteiket,

³⁸ Forgách Kolozsvárt írt 1573 november 26-iki leveléből; a *Századok* 1880. évf. 756. l.

³⁹ Az Erdélyi országgyűlési emlékek 2. k. 549. l.

a fejedelem válaszával együtt.⁴⁰ Két hét múlva Beszterczen találjuk,⁴¹ április közepén meg Brassóban, hol négy napig tárgyal a városi tanácsossal, mely öt búcsúzásakor egy 15 forintos nagy szőnyeggel és egypár csizmával lepte meg, a mi ebben az időben nyolczvan dénárt ért.⁴² Az ilyen csekélységek elfogadása ekkoriban épp oly szokásos volt, mint az újévi ajándékoké, a milyennel a kulcsos városok az udvar népének kedveskedtek. Hiszen Kolozsvár tanácsától maga Berzeviczy is egy fehér szőnyeget kapott a

Mart Berzeviczy
Secret. et Conf.

44. BERZEVICZY MÁRTON TITKÁRI ALÁÍRÁSA.

bekövetkezett újesztendőkor, mely azonban már csak hat forint értékű volt.⁴³

Brassóból Berzeviczy ismét az udvarba sietett, hogy május közepén végre haza küldhesse a török követeket,⁴⁴ kiknek drága élmezésére már a sáfármester is panaszkodott. Majd június elején Kristóf erdélyi oláh vladika kinevezését intézi el,⁴⁵ hogy aztán a fejedelemmel a székelyvásárhelyi országgyűlésre siessen.

⁴⁰ Ezt a M. N. Múzeumi Könyvtár «Protocollum Bathorianum»-ából állapítám meg, melynek vonatkozó darabjait ld. Szalay László «Erdély és a porta» cz. műve (Pest, 1862.) 129, 130, 140, 143 és 146. l.

⁴¹ Beszterczen, 1574 február 5-én kelt oklevélén találjuk ellenjegyzését; Besztercze város levéltárában.

⁴² Brassó város számadáskönyvéből, mely szerint Berzeviczy 1574 április 14-én ért oda és négy ebédet evett a város költségén; Brassó város levéltárában.

⁴³ Így olvassuk róla Kolozsvár város

ó-levéltárában, az 1574-iki sáfárszámadás január 15-iki tételében a következő: Az mit az bíró uram akaratjából és egész Tanácsával vöttem új esztendőre az udvar népének: Vöttem egy fehér szőnyeget Berzeviczy Mártonnak per fl. 6.

⁴⁴ Ld. Báthory István 1574 [május 19-iki] levelét, Szalay id. m. 155. l.

⁴⁵ Ennek Gyulafejevárt, 1574 június 6-án kelt s Berzeviczy által ellenjegyzett oklevelét közölte Jorga: Stefan-cel-Mare, Mihai-Viteazul si mitropolia Ardealului (Bucuresti, 1904.) 33. l.

Erre egy napi hajtással jutottak el Gyulafejérvárról,⁴⁶ a június 15-iki megnyitásra. De mivel rajta a szászok ügyét is tárgyalták, az előrelátó *szász egyetem* már megnyitása előtt átadatta követei által a fejedelemnek és tanácsuraknak Szébenben készített ajándékukat. Ezek közt Berzeviczynek egy *egy márka* súlyú ezüst kupa jutott, melynek becsára 29 frt 8 dénár volt,⁴⁷ míg ugyanattól később egy rizsma papirost kapott.⁴⁸

A székelyvásárhelyi országgyűlés eloszlása után⁴⁹ Berzeviczynek még az előbbi török követség iratait kellett elintéznie.⁵⁰ Visszatérve Gyulafejérvárra⁵¹ meg a császári udvarba küldött Sulyok Imre és Sombory László bécsi jelentéseivel kellett foglalkoznia.⁵² Mindez bölcs tapintatot kívánt, hogy az országot a két hatalmasság versengése között épségben megtarthassák. Ki sem mozdult Berzeviczy Fejérvárról évvégéig. Lucznapján azonban már országgyűlésen sürgölődik, melyet a rendek ezúttal Segesvár városában tartottak. Ez december 18-án ért véget⁵³ s néhány napi pihenéssel⁵⁴ Berzeviczy karácsonyra az udvarral Kolozsvárra vonult, mely ismét egy aranyos pohárral lepte meg.⁵⁵ Ám a beálló újesztendő Berzeviczynek ennél fontosabb ajándékot is hozott. A fejedelem orvosától, az olasz Blandrata Györgytől ugyanis, 1575 február 16-án vette meg 3000 magyar

⁴⁶ Berzeviczy 1574 július 13-án még Gyulafejérvárt szignál (a M. N. Múzeumi levéltár törzsanyagában lévő oklevelen) s így másnap, 14-én korán indultak Marosvásárhelyre.

⁴⁷ A nagyszombati városi levéltár 1574-iki számadáskönyve június 13-iki tételéből.

⁴⁸ Ugyanott 1574 november 15-ike alatt, ára volt 1 frt. 25 dénár.

⁴⁹ Végzése 1574 június 18-iki kelettel és Berzeviczy ellenjegyzésével jelentek meg; Erdélyi országgyűlési eml. 2. k. 552. l.

⁵⁰ Keltük: Vásárhely, 1574 június 14–22; Szalay id. m. 171–173. l.

⁵¹ Berzeviczy ezidőben Báthory István egy Gyulafejérvárt kelt 1574 július 13-iki oklevelén szerepel ellenjegyzőként; a M. N. Múzeumi levéltár törzsanyagában.

⁵² Erre vonatkozik Báthory István 1574

július 16-iki (Berzeviczy kezével irt) levele, melyet hasonmásban közlünk.

⁵³ Végzéseinek Berzeviczy által ellenjegyzett eredeti példányát Kolozsvár város 6-levéltára őrzi.

⁵⁴ Berzeviczy ellenjegyzését látjuk Báthory István Segesvárról kelt 1574 december 21-iki oklevelén is; a Székely oklevéltár iv. k. 33. l.

⁵⁵ Kolozsvár város 1569–1582-iki jegyzőkönyvében olvasom ugyanis, hogy a Tanács 1575 újévekor adott Berzeviczei Mártonnak «poculum deauratum», épp úgy, mint négy más társa: a fejedelem, Forgách Ferencz, Bánffy Pál, Bánffy György és Báthory Kristóf. — Berzeviczy kelyhe pedig 1 m. 18 p. súlyu volt, márkáját 13 forintba számítván; Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. 228. l.

forinton a Gyulafejérvár közelében fekvő kiskaludi jószágát, a mihez még Báthory István ajándékol kapta az Ompoly-vizén azt az egykerekű lisztörölő malmot, mely Nováki György gyulafejérvári presbíter magvaszakadtával a kincstárba visszaszállott.⁵⁶

E vásárlása és adománya révén Berzeviczy immár erdélyi földesúrrá vált s míg beteges hangulatában bejövetelekor arról gondolkozott, hogy elhagyja Erdélyt,⁵⁷ ezentúl már anyagi érdeke s a föld szeretete kötötte új hazájához. Ám ha birtokán maga nem is gazdálkodhatott, jövedelme jól fogott sok költséggel járó hivatalos útjain. A régi szokás szerint a községek tartoztak ugyan az udvari embereket ellátni s lovat, szekeret adni alájuk a szomszéd faluig vagy városig, de ez nem mindig volt kielégítő s a ki csak tehette, nem vette igénybe.

A mint kitavaszkodott, a fejedelem országának délkeleti része látogatására indult. Április 18-án érkezett nagy kíséretével Brassóba, hol négy napig időzött és távozásakor Berzeviczynek is egy pár ezüst kehely jutott, melyet a városi tanács 31 forinton vásárolt.⁵⁸ Visszatérő útjukban két hét múlva Kaczán,⁵⁹ május elején Ebesfalván⁶⁰ találjuk Berzeviczyt fejedelmével, a honnan Tordáig felmenve,⁶¹ a hó végére nagy kerülővel érkeztek haza a gyulafejérvári palotába.

Báthory István e körútjának nyilván az volt be nem vallott célja, hogysaját szemeivel győződjék meg alattvalóinak hűségéről és személyének hódító varázsával kérje támogatásukat Bekes Gáspár ellen, a mire a mindig kész császárpárti szászokat is meg kelle nyernie. Bekes ugyanis kiűzetése óta folytatta ellene magyar-

⁵⁶ Káptalani kiadványa nyomán Jakab Elek, a *Keresztény Magvető* 1877. évf. 17–18. l.

⁵⁷ Dudicshoz írt id. 1573-iki leveléből.

⁵⁸ Brassó város eredeti számadáskönyvéből.

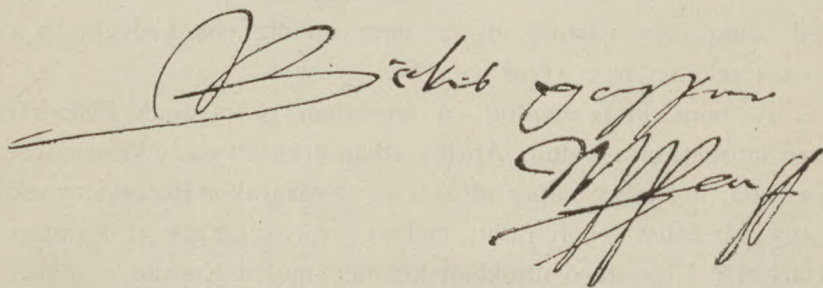
⁵⁹ Berzeviczy Miles Simon szebeni polgármesternek Kaczáról, 1575 április 30-áról; dr. Amlacher Albert: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und*

des Stuhles Broos (Nagyszeben, 1879.) 160. l.

⁶⁰ Báthory István oklevele Ebesfalváról, 1575 május 2-áról, Berzeviczy ellenjegyzésével; az *Új Magyar Múzeum* 1856. évf. 1. k. 553. l.

⁶¹ Báthory Tordán, 1575 május 12-én kiállított oklevele kivonatát ld. gróf Kemény József id. Appendix dipl. Transilvanici 12. k. 3. l.

országi híveivel az aknamunkát, a Báthory megbuktatására irányuló praktikáit.⁶² Ezért az erdélyiek nyilvánosan is *a haza veszedelmének és pestisének* nevezték,⁶³ a mivel Forgách bélyegezte meg, még első kiűzetésekor.⁶⁴ Ezzel a veszedelemmel tehát le kellett számolni s a leszámolás percze abban az arányban közelgett, a mely arányban a hírek érkeztek arról, miként támogatja Miksa magyar király a hatalmi eszközévé vált Bekest. Letörésére a fejedelem a Keresztesmezőről akart kiindulni, a miért július elsejére országgyűlést rendelt Tordára.⁶⁵ Csakhogy Bekes megelőzte, mert Kassa mellől a kitűzött határidőnél két nappal

46. BEKES GÁSPÁR ALÁÍRÁSA.

előbb ott termett császári seregével. Ez azonban úgy látszik kisebb volt hírénel, mert a fejedelem lassan szállingózó csapatai láttára Székelyvásárhely felé húzódott s a döntő mérkőzés július 9-ikén a Maros szűk völgyében, a kerelőszentpáli csatatéren folyt le köztük. A csatában Berzeviczy is résztvett, állandóan mellette lévén fejedelmének, a ki most Bekes és pártjának végleges leverésével biztosabban érezhette magát trónján. Ám most is csak úgy, hogy zsarnoki erélylyel büntetett és lépett fel az elmenekült Bekes párthíveivel szemben. A lázadók megfélemlítésére öt fő-

⁶² A fejedelem Gyulafejevárról, 1575 május 29-én kelt levele Veress Endre: *Fontes Rerum Transylvanicarum* I. k. 20. l.

⁶³ Így nevezik a rendek Bekest a leverése után tartott országgyűlésen; Erdélyi országgyűlési emlékek 2. k. 558. l.

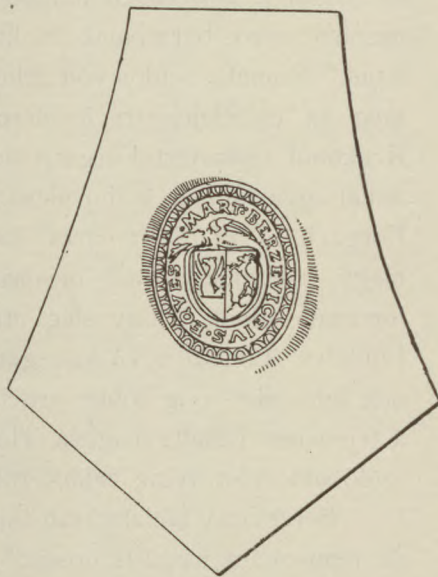
⁶⁴ Forgách id. 1573 november 26-iki levelében.

⁶⁵ Báthory meghívója (Berzeviczy ellenjegyzésével) Gyulafejevárról, 1575 június 10-én, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára törzsgyűjteményében.

urat rögtön a csata után levágotott, a többi sorsát pedig a Kolozsvárra hirdetett országgyűlésre bízta. Előbb azonban jószágokból verte ki őket, úgy hogy Berzeviczy már alig győzte az elkobzó rendeletek szövegezését és ellenjegyzését. Így pl. Bekes jószágait a kapusi táborból,⁶⁶ Kendy Jánoséit reá egy hétre a szamosfalviból⁶⁷ parancsolta elvételni, a miért drabantjai és kanczelláriai emberei éjjel-nappal útban voltak.

Az országgyűlés Szent Jakab-napján nyílt meg Kolozsvárt. Ezen hálákat adván a rendek a fejedelemnek gondjaviseléseért, a melynek tulajdonították, hogy «teljességgel a kegyetlen ellenségtől el nem nyellettettek,» a büntetésre nézve minden kívánságát teljesítették. Ezért július 30-ikán összeült a törvényszék, melynek a lázadók fölött kellett ítélnie. Egy hétig folyt a kihallgatás és tanácskozás, míg elkészült a párját ritkító ítélet-levél, mely 43 nemesnek életét, 34 másíknak orrát-fülét vette, egy nagy rakásnak pedig jószágait kobozta el. Úgy ebben, mint a vele egyszerre, augusztus 6-ikán szentesített országgyűlési végzések szerkesztésében⁶⁸ része volt Berzeviczynek, a ki jogtudását és igazságszeretetét mindkettőben kimutathatta.

Ilyen véres események után Berzeviczy valósággal üdülésnek

47. BERZEVICZY MÁRTON PECSÉTJE.

⁶⁶ Báthory István elfogató parancsa a kapusi táborból, 1575 július 11-éről; a nagyszebeni *Transilvania* 1874. évf. 190. l. és Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Romanilor* II/5. k. 750. l.

⁶⁷ Kelt 1575 július 19-én a szamosfalvi

táborban; gróf Kemény József «*Diplomatarii Transilvanici supplementum*» VII. k. 361. l.

⁶⁸ Berzeviczy által ellenjegyzett szövegét ld. Erdélyország történeti tára I. k. (Kolozsvár, 1845.) 146–154. l.

tekintette, hogy visszatérve a fejevári udvarba, török ügyek lebonyolításával⁶⁹ és kanczelláriai iratok kiadásával foglalkozhatott. Jól esett, hogy távollévő tudós barátainak is írhatott, kik már hosszú hallgatásáért nehezteltek. Így gratulál Blotz Hugónak, a mint megtudta leveléből, hogy Paduából visszatérve a bécsi udvari könyvtár vezetőjévé neveztetett ki, annyi becses könyv közé s oly kedves helyre, az udvar központjában.⁷⁰ Aztán ír, két ízben is a Bécsben működő Jordan Tamás kolozsvári származású orvos-barátjának, a ki őt új könyvekkel szokta meglepni.⁷¹ Rómába is adós volt felelettel Galli bíboros államtitkárnak, még az év elején írt levelére,⁷² és írt Dudicsnak is, kiről a Krakóból visszatért Forgách hozott hírt. Ez jó egészségben volt, annál gyarlóbban a hirtelen összeroskadt és öregedni kezdő Forgách, a ki ezért arra határozta magát, hogy Paduába megy, melynek kitűnő orvosai, közelében pedig híres melegforrásai vannak. Hogy elég útiköltsége legyen, alsófehérmegyei Lonfalva (Limba) nevű jószágát 700 forinton Berzeviczy Mártonnak adta el,⁷³ míg többi erdélyi birtokának gondozását maga a fejedelem vállalta magára. Hogy pedig kedvében járjon, a róla szóló oklevelet végig sajátkezűleg maga Berzeviczy írta meg.⁷⁴

Berzeviczy fájdalmasan búcsúzott sok évi régi jóakarójától, de nemsokára maga is hosszú útra indult. A lengyel trónról volt szó, melyre a mióta a franczia Henrik lemondott róla, Báthory István is vágyott és lengyel barátjai buzdítására el is követett mindent megszerzésére. Eleinte párthíveivel levelezett és pénzt meg jószágot ígért nekik; a szentpáli csata után pedig helyzete

⁶⁹ Szokoli Mehemed nagyvezér Báthory Istvánhoz intézett levelét 1575 szeptember 8-án fordítja le; kiadva Szalay id. m. 243 l.

⁷⁰ Gyulafejevárról írt 1575 szeptember 27-iki levele a bécsi udvari könyvtár kéziratára 9737. z. 15. kötete 122. sz. a.

⁷¹ Berzeviczy két levelére hivatkozik Jordanus 1575 november havában kelt válaszában; a *Történelmi Tár* 1831. évf. 491–492. l.

⁷² Kelte Róma, 1575 február 22-én a római vatikáni levéltár Arm. 44. vol. 28. No 92.

⁷³ Báthory István erről szóló és Gyulafejevárt 1575 szeptember 27-én kiállított oklevelét ld. Bártfai Szabó László «Ghimesi Forgách Ferencz váradai püspök évkönyvei» cz. m. (Budapest, 1904.) 193–144. l.

⁷⁴ Az 1575 október 1-én kelt oklevél hasonmását ld. Forgách Ferencz életrajza 200. lapjához mellékelve.

javulván, követéül Blandratát küldte be érdekei védelmére. Ez jól ismerte a lengyel viszonyokat, hiszen éveket töltött Lengyelországban és főurai közt is sok jó ismerőse volt. De gyűlölt trinitárius vallása bizalmatlanságot keltett a nagyobbára katolikus lengyel rendek közt, a mi működése sikerét is csorbította. Szeptember elején érkezett Krakóba, hol egész otthonosan érezte magát és kezdett fejedelme érdekében működni.⁷⁵ Ám, ha az izgatást győzte is szóval, pénzzel, nem igen győzte idővel, erővel. Aztán megbízása sem volt mindenre, pedig a pártküzdelem hevében sok olyasmi adódott elő, a mire a gyulafejevári udvarban előre nem gondolhattak. Segítséget kért hát urától és Báthory Berzeviczyt szánta melléje, még pedig úgy, hogy ő legyen ugyan főkövete, de azért oly széleskörű és mindenre jogosító teljes felhatalmazást adott neki, hogy egyik a másikat helyettesítse és egyikök is elegendő legyen képviselőté, sőt hogy maguk helyére másokat is rendelhessenek: személye felajánlására, a királyság elfogadására, egyezségek hitelesítésére és levelek írására.⁷⁶ Útrakeelésében Berzeviczyt azonban Forgách elútazása s főleg anyagi ügyeinek rendezése akadályozta, holott nemsokára már a királyválasztó országgyűlést is kitűzték Varsóban.

Ide Blandrata október közepén érkezett fel s a mint a helyzet felől tájékozódott, váltott lovakon küldte vissza Báthory lengyel udvari bejáróját, könyörögve pártja nevében is, hogy még egy tanult embert küldjön melléje a fejedelem, hogy nagyobb tekintéllyel és jobb tanácssal folytassák tárgyalásaikat s küldjön vele pénzt, egyúttal két függőpecsétetes üres, előre aláírt pergamenoklevelet is.⁷⁷ Csakhogy Berzeviczy még erre a sürgetésre sem indulhatott rögtönösen. November elején Tordán volt ismételt

⁷⁵ Krakóba érkezéséről Laureo pápai követ 1575 szeptember 16-iki varsói jelentésében ad legelőször hírt; Wierzbowski Tódor: Vincent Laureo évêque de Mondovi, nonce apostolique en Pologne (Varsó, 1887.) 252. l.

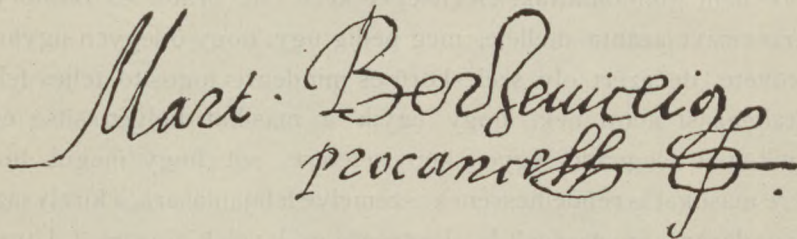
⁷⁶ Báthory István meghatalmazása Ber-

zeviczy és Blandrata részére Gyulafejevárról, 1575 október 2-áról; a Hazai okmánytár III. k. (Győr, 1866.) 453. l.

⁷⁷ Blandrata levele Báthoryhoz Varsóból, 1575 október 20-án; Pray György: Epistolae procerum regni Hungariae III. k. (Pozsony, 1806.) 195–204. l.

dolga, de azért Szebenből vett jó hámos lovat⁷⁸ s mégis csak felkészülhetett a hosszú útra.

Indulás előtt Berzeviczynek a fejedelem *prokancellárius* címet adott, hogy követének azzal is tekintélyesebbé tegye fel-lépését. Hanem a nagy hóban lassan haladt útján, a nagy-lengyel-országi pusztaság pedig újra beteggé tette, úgy hogy idejére fel sem juthatott az országgyűlésre. Így helyette november 15-én Blandrata terjesztette elő ékes nyelven Báthory István aján-lását, de csak írásban, mivel a szóbeli tárgyalásra nem volt hit-levele. Ezt Berzeviczy hozta magával, midőn végre tíz nap múlva

48. BERZEVICZY MÁRTON PROKANCELLÁRI ALÁÍRÁSA.]

megérkezett.⁷⁹ Erre rögtön megjelent a szenátusban, hol Blandrata előterjesztésének majdnem valamennyi pontját helybenhagyta. Aztán látogatásokat tett, elsősorban Laureo Vincze püspök, pápai nuncziusnál, kinek számára levelet hozott urától, kit meleg szavakkal ajánlott figyelmébe, az esetre, ha a császár személye kirekedne a választáskor.⁸⁰ A császárpárti pápai követ udvariasan fogadta s azt felelte neki, a mit Blandratának is előbb, hogy: a királyválasztások az isteni végzettől függnék és kívánatos, hogy dicsőségére s a közjó javára történjenek.⁸¹ Berzeviczy diplomatikus fellépése és urának szerény magatartása azonban jó hatást

⁷⁸ Berzeviczy levele Miles Simonhoz Gyulafejevárról, 1575 november 4-én; a Székely oklevéltár v. k. 101. l.

⁷⁹ Laureo nunczius 1575 december 3-iki jelentésében azt írja, hogy Berzeviczy «questi giorni» érkezett meg; id. h. 291. l. De egykorú lengyel forrás szerint no-

vember 25-én már Varsóban volt; Orzelski Sventoslas kézírata nyomán Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királyllyá választása 212. l.

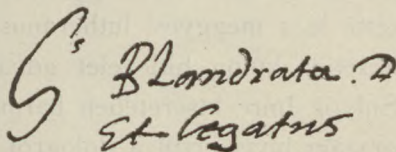
⁸⁰ Laureo Vincze pápai követ fenti jelen-tésében; id. h. 292. l.

⁸¹ Ugyanott a 274. lapon.

keltett s czélt is ért, mert a lengyel nemesség deczember 14-ikén királylyá kiáltotta ki s két megbizottja mindjárt alá is írta nevében a választási feltételeket.⁸²

A jó hírrel Berzeviczy rohanva sietett haza, a hová Blandrata egy héttel később követte. Fejedelmére Meggyesen akadt 1576 január 10-ikén⁸³ és negyednapra együtt mentek haza Gyulafejevárra, hol már Tieffenbach Kristóf szatmári kapitány várt reájuk. Ezt Miksa császár küldte, nem kevesebb kérdéssel, mint hogy hajlandó-e Báthory lemondani — illő kárpótlás ellenében — a lengyel királyságról, melyre

őt a nemességnél nagyobb és törvényesebb testület, a szenátus választotta meg. A német követ szinte nevetségessé vált a reá erőszakolt naiv kívánság előterjesztésével a fejedelmi udvar-

49. BLANDRATA GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

ban, hol legillőbben még úgyszólván Berzeviczy foglalkozott vele egy héten keresztül, míg végre maga is belátta, hogy hiába vesztegel és szomorúan visszaindult. Kénytelen volt vele, mert a fejedelem Berzeviczyvel és udvarával január 20-ikán az orra előtt hajtattott a meggyesig országgyűlésre; Tordán pedig Tieffenbachnak a Lengyelorszából érkezett követséggel kelle találkoznia, mely Báthoryt ünnepélyesen is meghívta a királyságra.

Ez az országgyűlés folyama alatt ment végbe, mely január 28-ikán kezdődvén, maga is a fejedelem üdvözlésével nyílt meg. Hiszen uruk dicsőségének a rendek méltán örültek, mondván, hogy Isten «az szegény magyar nemzetnek utolsó reménységében ezt engedte érni és látni, hogy az ő véréből királyt idegen nem-

⁸² Szövegét ld. Szádeczky id. m. 379. l. Először ismerteté őket azonban nyelvünkön Budai Ferencz: 1804-ben megjelent Polgári Lexikona *Báthory István király* szava alatt.

⁸³ Báthory e nap kelt kiváltságlevelét

már Berzeviczy ellenjegyezte; gróf Kemény József *Diplomatarii Transilvanici supplementum* VII. k. 396. l. Tehát javítandó Szádeczky adata, mely szerint (id. m. 243. l.) Berzeviczy január 11-én érkezett vissza.

zetek előtt is lásson»,⁸⁴ mert ennél szebben és igazabban Báthory István sikerének jelentőségét valóban nem is méltathatták volna.

A lengyel követség fogadtatásáról egyik tagjának, Koslowski Lőrincznek visszaindítása által február elején írt levelében értesíté Berzeviczy a nemesség fővezérét, Zamoyski János belzi kapitányt, hogy a *választott király* elhatározásáról az andrzeiowi országgyűlés tagjait tájékoztassa és megnyugtassa, jelezvén azt is, hogy a németek micsoda ígérekkel meg fenyegetésekkel igyekeznek ő Felségét lemondásra bírni.⁸⁵ Hűségi esküjét Báthory azonban csak az országgyűlés bezárása napján, február 8-ikán tette le a meggyesi lutheránus főtemplomban, a lengyel követek kezébe, külön hitlevelet adván nekik is, minthogy kettejüket Sulyok Imre kíséretében harmadnap hazaküldte,⁸⁶ hogy lengyelországi hívei erről a dologról hamarsággal értesüljenek. Hanem tizenegy társuk még benn maradt, hogy királyukat hazakísérje. Báthorynak most már tényleg erre kellett készülnie, hogy «electus rex» címét megkoronázásával levethesse és erélyességével a német párt netaláni fegyveres ellentállását megtörhesse. Ezért bölcs előrelátással a török támogatását is biztosította magának, valóságos véd- és dacszövetséget kötve vele a német birodalommal szemben, melynek gyengítését most már lengyel állami érdek is kívánta.

Meggyesről Báthory február 12-ikén indult haza Fejérvárra.⁸⁷ Itt most Berzeviczynek éjjel-nappali munkával a felgyűlt kancelláriai iratokat, függőben lévő birtokadományozásokat és peres dolgokat kell vala elintéznie,⁸⁸ hogy a távozni készülő fejedelem kegyességével erdélyi tartózkodása utolsó napjaiban is kellemes

⁸⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek II. k. 575. l.

⁸⁵ Berzeviczy Meggyesről, 1576 február 1-én írt levele az Archivum Jana Zamoyskiego I. k. (Varsó, 1904.) 102–103. l.

⁸⁶ A Berzeviczy ellenjegyzésével kiállított két fontos oklevél hiteles kiadását ld. a Volumina Legum II. k. (Szentpétervár, 1895.) 148–150. l.

⁸⁷ Meggyesről, 1576 február 11-éről írt (és Berzeviczyvel ellenjegyzett) két oklevélét ld. a bécsi állami levéltár *Polonica*-osztályában.

⁸⁸ Báthory ilyen természetű és Berzeviczy ellenjegyzésével megjelent ezidőbeli gyulafejérvári kiadványait nem is idézzük.

emléket hagyjon hátra. Érthető hát, mennyire bosszantó volt, hogy izgatott foglalatossága közben újra megzavarta a császár követe: Tieffenbach titkára, Radegk Márton, a ki egy hétig ült az udvarban, újabb ostromokkal és fenyegetésekkel igyekezvén Miksa részére valamit elérni. Persze legtöbb baja megint csak Berzeviczynek volt vele. Költötnék nevezte a Miksa érdekében kiállított és az osztrák titkár által elibe terjesztett varsói ediktumot s a törvényes királyválasztáson különben is az ő ura győzött. Ezt pedig a császár semmiféle rémítgetése meg nem ingatja elhatározásában, miután már királyi esküjét is letette és útrakészen áll, hogy trónját elfoglalja. És Radegk hiába várt ettől is kedvező választ, mert boszúságára Báthory mindig az ő titkára, Berzeviczy szájával beszélt!⁸⁹

Ezek után Báthory végre elindulhatott nagy útjára. Márczius 3-ikán még Gyulafejérvárt látjuk,⁹⁰ de már 9-ikén Fogarason találjuk,⁹¹ honnan a sárkányi erdőn át 12-ikén Brassóba jutott⁹² és hét napot töltött kíséretével — régi szokás szerint — a városi tanács költségén. Ez majdnem elviselhetetlen nagy volt. Magában véve az még nem ment volna sokra, hogy halon, rákon és galambon kívül 60 fogoly s tömérdek fűszerszám mellett 1000 citrom, 440 meszely eczet és 37 meszely faolaj, meg 27 kőso és 558 kenyér fogyott el. Hanem terhes volt, hogy a kíséret tagjai betolakodtak a sáfárgazda pinczéjébe és maguk választották ki a legjobb borokat, köztük olasz malvaziát, melynek ejtelét 40 dénáron mérték. Az egyik pinczében 8½ akó bort ittak meg, a másikon 3½ akót, pedig 21—22 forintosak voltak. Oldalas szalonnát is hetet fogyasztottak el 15 frt. értékben, míg marhahústra 742 frt. kelt el. Az abrakkal sem takarékoskodtak, mert zabra 457 frt. ment fel, míg a szénából csak 4 frt. árú kellett

⁸⁹ Szádeczky id. m. 248. l.

⁹⁰ Erről a napról szóló oklevelének kivonata gróf Kemény József Appendix Diplomatiarii Transilvanici 12. k. 15. l.

⁹¹ Bánffy György részére szóló adománylevele e napról, Berzeviczy Márton

ellenjegyzésével kibocsátva; az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Gyulai—Kuun levéltárában.

⁹² E napról írt oklevelének Kemény-féle másolata az Appendix dipl. Transilvanici 12. k. 16. l.

a katonáknak, kik itt mindenben dúskáltak, látván, hogy mindenhez ingyen juthatnak!

Az elmaradhatatlan ajándékok közt ezúttal Berzeviczynek megint egy *két* márkánál súlyosabb pohár jutott, András deáknak egy kisebb, míg a fejedelem sáfárja két forintot, szállásosztója hármat kapott. Mindent felszámítva, Brassó városának 2566 frt 19 dénárjába került ez az ellátás, a mi iszonyú pénz, ha meggondoljuk, hogy 15–20 forinton már szép paripát lehetett venni Erdélyben.⁹³ Így valósággal fellélegzett a város, midőn a fejedelmet 19-ikén távozni látta,⁹⁴ még pedig keletre, a moldvai határ felé.

Ez az út hosszabb volt annál, mely a rendes országúton Kassán, Eperjesen és Bátfán át vezetett ki lengyel földre s melyen negyedszázaddal előbb néhai Izabella királyné hagyta el Erdélyt.⁹⁵ De biztosabb amannál, melyen alig kerülhetett volna el a császári hadakkal való összecsapást és dűlást. A felajánlott török kíséretet sem akarta Báthory igénybe venni, mivel Berzeviczy kijelentése szerint az ő ura inkább a kerülő utat választja Moldován át, mint sem a török segélylyel — a mely rablásra és pusztításra vágyik — ő Felsőge földjén keresztül menjen,⁹⁶ bár út-irányát végig titkolta. Ez Brassóból a Fekete-ügy völgyén fölfele Uzon, Kézdivásárhely és Bereczk érintésével az ojtozi szoroson át vezetett. Ezen 21-ikén vonultak szerencsésen keresztül, 4–5 ízben átgázolva az Ojtoz vizén. A határra érve, kétség és reménység közt intettek végbúcsút hazájuknak,⁹⁷ melyet Báthory Istvánnak viszontlátnia többé nem adatott.

93 Brassó város számadáskönyvéből, hol ez ellátás elszámolása 8 lapot tölt meg.

94 Hibás tehát, a hogy eddig tuduk (Szádeczky id. m. 268. l. szerint), hogy Báthory István 15-én indult útra Brassóból.

95 Bővebben Izabella királynéről 1901-ben írt Történeti Életrajzom 331–343. l.

96 Szádeczky id. m. 266. l.

97 Tehát nem 16-án, miként Szádeczky (id. m. 294. l.) hibásan állítja.

IV.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY ALATT.

TATROS volt az első moldvai község, melyben az erdélyiek megpihentek, hogy erőt merítsenek arra a 10—11 napi útra, mely a lengyel határig még előttük állott.¹ Báthory István kísérete valósággal hadseregszámba menő s igazán királyhoz méltó volt. Valami másfél ezernyi székely veres drabantot és magyar hajdút találunk benne, nehéz rakott társzekerek sokaságával. Az urak közül vele tartott rátóti Gyulafi László erdélyi főgenerális, Bethlen Farkas, Bánffy György és Kristóf, Kemény Boldizsár;² Székelyföldről Kornis Farkas, Pernyeszi István, Mihályfi János, Lázár András, Becz Imre, Mikó Miklós, Daczó Péter, Székely Mózes³ és Berzeviczy Márton, kire az egész utazás gondja és sokféle teendője nehezedett. Az erdélyiekéhez járult a lengyelek csapata Tarlo János lublini, Mniszek György szánoki kapitány és mások vezérlete alatt.

Az út Tatrosról Bákóba, a középkori bákói római katolikus püspökség székhelyére, onnan pedig Románvásárra vezetett. Itt átkelven a Moldova folyón, országútra jutottak s azon tovább Szucsavába, a moldvai érsek székhelyére,⁴ kinek palotájában Báthorynak kényelmes szállása kínálkozott. Innen már nem volt messze a lengyel határ, melyet Czernovitzen át Sniatyn községben a hónap utolsó napján értek el. Itt már a lengyel országos küldöttség várakozott új királyára, kinek első dolga volt a rendeket husvételre Krakóba országgyűlésre hívni.⁵ Ide a Dnyeszter széles

¹ Báthory István levele Zamoyskihoz Tatrosról, 1576 márczius 21-én; Archivum Jana Zamoyskiego I. k. 103. l.

² Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis II. k. (Szeben, 1782.) 425. l.

³ Az egykorú Székely krónikából; a Történelmi Tár 1880. évf. 644. l.

Magyar Történelmi Életrajzok 1911.

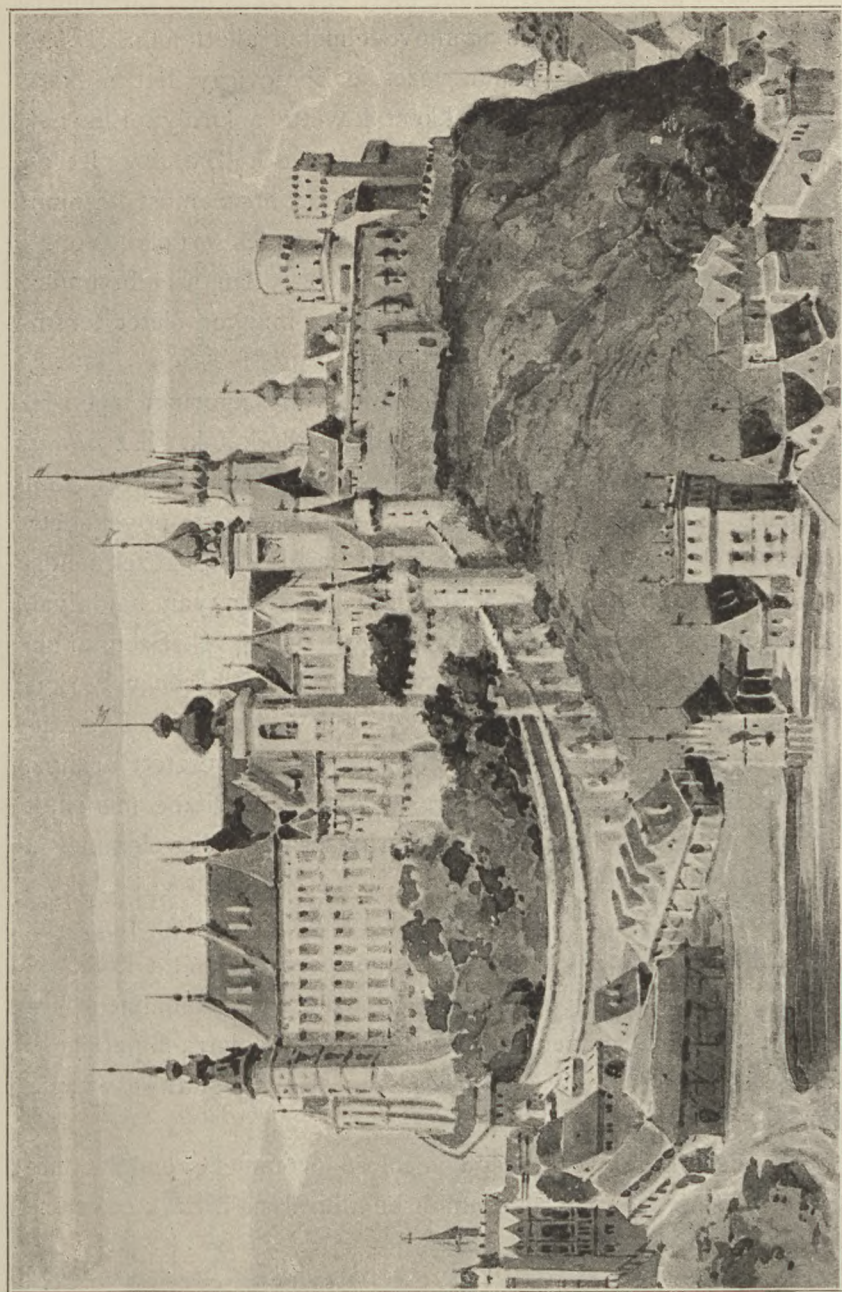
⁴ Decsi Csimor János *Hodoeporicon* című (Wittenbergben, 1587-ben megjelent) műve nyomán; a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtárában őrzött egyetlen példányából kiírva.

⁵ Báthory István levele (Berzeviczy ellenjegyzésével) Sniatinból, 1576 márczius 31-éről; Szádeczky id. m. 392. l.

völgyén haladtak fölfelé, pihenőket tartva Stanisław, Halics, Ilyvó városokban, meg Wisznián, hol Báthory április 10-ikén követeket fogadott és küldött szét hívei körébe,⁶ kik mind nagyobb számmal siettek hívására. A közeli Przemyszlben zajos fogadtatásban részesítették, a mely megismétlődött Rzerzów, Tarnów határán és a mogilai kolostorban, hol Báthory a hosszú út fáradoalmait kipihente. Innen kísérték be a rendek husvét másodnapján, április 23-ikán délután Krakóba s fel a waweli királyi palotába, melybe ágyudörgés, üdvivalgás és trombitaharsogás közt vonult fel, olyan szemkápráztató pompa közepette, melyre még a lengyelek sem emlékeztek. Ez még inkább fokozódott a koronázáskor, mely — a rendek sürgetésére — május elsején ment végbe; míg az ünnepségek s köztük Báthory násza a nálánál tíz esztendővel idősebb Jagiello Annával napokig tartottak.

Ezzel most már megszűnt Berzeviczy szerepe, melyet öt hónapon át a lengyel választott király mellett töltött be és helyét a Báthory által prokancellárrá kinevezett Zamoyski János foglalta el, kit — úgy látszik — még paduai tanulása idejéből ismert. Berzeviczy ezért továbbra is a király udvarában maradt, intézvén az erdélyi ügyeket. Távozásakor Báthory utódjául a rendek ugyan ajánlatára bátyját, Kristófot fogadták fejedelmükké, de azért a szuverén jogokat továbbra is megtartotta magának. Így állott elő aztán az a páratlanul sajátságos helyzet, hogy Báthory Kristóf élt ugyan minden felségjoggal és a belügyeket önállóan vezette, de kifelé Báthory István képviselte Erdélyt, melyből híre, tudta nélkül még követet sem küldhetett külföldi udvarokba. Másfelől Báthory István címereket és jószágokat adományozhatott, melyek éppen olyan érvényességűek voltak, mint Báthory Kristóf adományai. Ekként persze az erdélyiek nemcsak állandó összeköttetésben maradtak eltávozott fejedelmükkel, a ki e címét lengyel királyi címe mellett is következetesen használta, hanem a folyton szaporodó ügyek ellátása Lengyelországban is egész

⁶ Ez nap írt levele, Berzeviczy ellenjegyzésével; ugyanott, 395. l.

50. A KRAKÓI WAWEL.

külön *erdélyi kanczelláriát* kívánt, mely egy rakás magyar embert foglalkoztatott s a király magánjövödelméből állott fenn.

Ennek a kanczelláriának vezetője Berzeviczy lett s hogy kéznél lehessen, majdnem árnyékként követte a királyt. Életének további története tehát úgyszólván összeesik Báthory István lengyel királysága történetével. Ebből azonban most csupán Berzeviczy életviszonyai s azok a magyar és erdélyi vonatkozások érdekelnek, melyek a király udvarában szembetűnnek és lengyel környezetében is lüktető élénk magyar életet teremtenek körülötte.

Megkoronáztatása után Báthory István szigoruan lépett fel elleneivel szemben, kik így egymásután meghódoltak. Hisz *falnak csak nem mehettek*, mondogatták úton-útfélen s mivel hívei iránt nagylelkű és bőkezű volt, számuk szemlátomást növekedett. Növelte erélye is. Így pl. az engedetlen Łaski Albert közeli landskoroni várát egyetlen nap alatt elfoglaltatta magyar hajduival, kik május 25-ikén vezették elibe, elfogott őrségével. Szemtanuja volt ennek az Erdélyből jött s viissasiető Kovacsóczy Farkas is. Berzeviczyvel együtt mindjárt közölték is hírét közös barátjukkal, Dudicscsal,⁷ a ki végig hű maradván pörvesztett urához, Miksa császárhoz, német területre, a sléziai Bielitzbe menekült Báthory érkezése előtt, hogy onnan kísérhesse figyelemmel a további eseményeket.⁸

Most már István király útra kelhetett Varsóba, hogy az oda hirdetett országgyűlésen is elismertesse uralmát a litvánokkal. Útja Nagy-Lengyelországon át valóságos diadalmenethez hasonlított, mert mindenütt elibe járultak hódolatra főpapok és főurak egyaránt, a kik előbb császárpártiak voltak és végig ellene küzdöttek.

Mindezt Berzeviczy maga is jóleső örömmel szemlélte, miközben a magyar ügyekről számolt be a királynak. Ezek egyelőre

⁷ Berzeviczy Dudicshoz, Krakóból, 1576 május 25-én; a bécsi állami levéltár *Polo-nica* osztályában.

⁸ Dudics jelentése Miksának Bielitzből, 1576 május 29-én; ugyanott.

sok dolgot nem is igen adtak. Néhány Erdélyből jött levél várt elintézésre, meg egy-két nemesség-adományozás, a mivel Báthory István magyar kísérőit jutalmazta. Ilyet kapott nyár elején Keserű Péter,⁹ két hónappal reá pedig — nyilván Berzeviczy ajánlatára — a sármegyei Bánó György, a ki egyúttal czímerújításban is részesült Báthory udvarában teljesített hű szolgálataiért.¹⁰

Varsóból Berzeviczy királyával július elején a mai Nyugat-Poroszország területére indult — mely ekkor Lengyelország hűbéres-tartománya volt — és Danczka alatt ütött tábort.¹¹ Báthoryt ide az vezette, hogy hódolatra bírja e tartomány legfőbb városát, a Visztula torkolatában fekvő gazdag Danczkát, meg Thorn, melyek őt nem akarták urukul elismerni.

Hogy elismertetését kierőszakolja, István király előbb az engedetlen porosz rendekkel akart leszámolni, miután követivel békés úton velök eddig semmire sem mehetett. Ezért székhelyük, Thorn közvetlen szomszédságába vonult tisztes sereggel s onnan kezdett alkudozni a megfélemlített város tanácsával. Ez belátván, hogy további daczolása hiábavaló, sőt káros lenne, végre is megegyezett István királylyal, a ki aztán 1576 augusztus 26-ikán délben tartotta meg ünnepélyes bevonulását a Visztula hídján át Thorn városába, melynek kulcsait a tanácsosok alázatosan elibe vitték. A király kegyességéről biztosítván őket, jó akarata jeléül visszaadta a küldöttségnek a felajánlott kulcsokat s utána egyenesen a Szent János-templomba ment imádkozni, mely előtt 400 magyar hajdu állott őrt. Lováról leszállva, levett főveggel lépett a szent-egyházba s kijöven kíséretével, a városházán készített lakásába tért. Itt öt napig folyt még a tárgyalás a rendektől követelt eskü fölött, melyet Báthory csakis akkor tett le, — igérvén kiváltságaik megtartását — mikor régi oklevelekből megbizo-

⁹ Kelt Varsóban, 1576 június 23-án, Berzeviczy ellenjegyzésével; 1792-iki hiteles másolata Keserű Béla családi levéltárában.

¹⁰ Varsóban, 1576 augusztus 18-án kelt eredetijét ismertette Szádeczky Lajos a

Turul 1886. évf. 47–48. l. De kiadta már Wagner Károly: *Diplomatarium comitatus Sarosiensis* (Pozsony, 1780.) 427–429. l.

¹¹ Innen írt 1576 július 8-iki levelét ld. a *Magyar Történelmi Társ.* 8. k. 212. l.

nyosították róla, hogy azt elődje, a volt lengyel király is letette trónfoglalásakor.¹²

Thornból a király szeptember elsején Kulmsee és Graudenz érintésével Marienburg vára alá vonult, hogy — Berzeviczy segítségével is — a makacs Danczka városával megkezdje a tárgyalásokat. Ám ezek eredménytelenek maradtak, habár a biztosok egymásnak adták a kilincset, úgy a király palotájában, mint a gazdag város régi tornyos városházán. Három heti türelmes, de eredménytelen várakozás után, a király szeptember 24-ikén tanácsában engedetlennek nyilvánította a várost s másnap hirtelen Dirschau alá, Danczka szomszédságába húzódott. Mivel pedig annak őrsége előőrsére tüzelt, lengyel katonaságával két helyen is felégette a külvárost.

A király e nem remélt merész fellépése megriasztotta Danczka városát, mely most követeket küldött grebini táborába. De a már-már létrejött egyezséget két lengyel főúr kapzsisága megrontotta, úgy hogy Báthory István végre október 10-ikén a város szigetét katonákkal megrakva, újra eredménytelenül ment a thorni országgyűlésre, mely az esztendő végéig tartott.¹³ Hogy ily sokáig nyult, oka az is volt, hogy a király Danczka fegyveres meghódítására a porosz rendektől kért segítyt, a mit azok — saját véreik ellen — jó lélekkel meg nem adhattak. E helyett mindent elkövettek a békés egyezség érdekében, melyet ők végre is oly mederbe tereltek, hogy a danczkaiak hajlandóknak mutatkoztak a király kiengesztelésére nagyobb pénz-segélyt felajánlani. Karácsonyon túl folytak ez ügyben a kölcsönös tárgyalások s mikor a király 1577 újesztendő napja után a közeli Bidgóscba vonult, a danczkai polgármester is utána sietett társaival, hogy ajánlatukat előterjessze. E szerint Danzig városa hajlandó kiegyezni vele, ha a lutheránus vallásszabadságot és kiváltságaikat biztosítja és négy év alatt 200,000 forintot

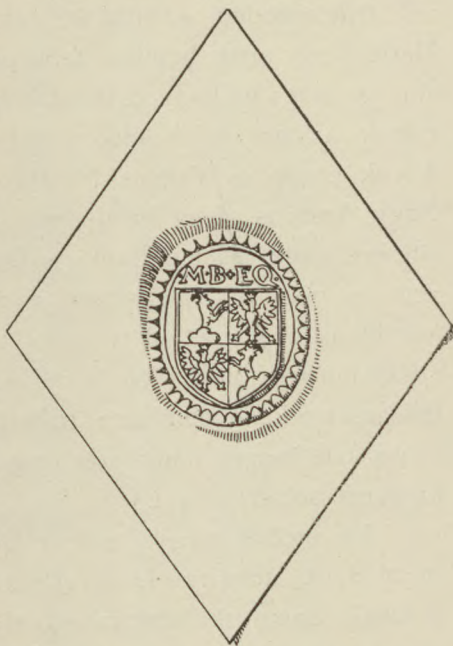
¹² Lengnich Gottfried: Geschichte der preussischen Lande Königlich polnischen Antheils III. k. (Danzig, 1724.) 207—208. l.

¹³ Ugyanott, a 219—223. lapon.

fizet neki; ő Felsége ünnepies bevonulása azonban — esetleges zavaroktól tartván — kevés kísérettel történjék.

István király a danczkaiak ez ajánlatát keveselte s ezért január 4-ikén Berzeviczyvel két lengyel főurat, meg Geschkau Gáspár olivai apátot követeik szállására küldte, hogy velök alku-dozzanak. Fő kívánsága az volt, hogy a város 300 ezer forint kár-pótlást, meg négy nagy ágyút adjon. Ám ezek nem ígérhet-tek többet annál, a mit utasi-tásuk megszabott s így a ki-rály végre is kénytelen volt őket hazabocsátani. Január 22-ikén tért vissza ismét a danczkai szindikusz a város újabb ajánlatával. Erre újból felkereste őt Berzeviczy az olivai apáttal, de mivel hatá-rozott meghagyásuk szerint ők kizárólag a királylyal tár-gyalhattak, Berzeviczy számot adván küldetéséről, Báthory másnap fogadta Danczka kö-vetségét kihallgatáson. Írás-beli ajánlatukat átvéve, István király latinul inté őket alázatosságra s arra, hogy hiábavaló büszkeségükkel felhagyjanak. Majd kijöven tőle, ismét tárgyal-tak Berzeviczyvel és Zborowski Péter krakói várnagygyal, kik jóindulatulag igyekeztek őket a király kívánságai teljesítésére megpuhítani. Ez azonban nem igen sikerült, mert midőn február 7-ikén ismét visszakerültek, jóformán a régi feltételeket hozták magukkal.

Ezuttal a király nevében egy tiztagú bizottság tárgyalt velök s benne Berzeviczy is, anélkül, hogy valamire mehettek volna. A király belátta, hogy a huzavonának csak szigorúsággal

51. BERZEVICZY MÁRTON MÁSODIK PECSÉTJE.

vethet véget. Ezért megszakított minden további tárgyalást a várossal, melyet ellenségesnek jelentett ki és követeit: a polgármestert és társait fogságba vetette s harmadnap 50 magyar katonával a lencici kastélyba kísértette.¹⁴

Az ekként megromlott fegyverszünetet újra csatározások váltották fel, miután István király márczius közepén Berzeviczyvel felkerekedett a bidgości várból¹⁵ és Wladislawia, meg Marienburg alatt hetekig táborozott. A dirschaui sánczokban alig 50 magyart hagyott Rácz Mihály alatt. Ezek gyakran csatároztak a danczkaiak előőrseivel és április közepén egy ízben Török István és Vadász Mihály könnyebben meg is sebesült, Nagy Ambrus pedig halálosan.¹⁶ Ezért hátrahagyott hadai erősítésére június elején Báthory István újból Danczka alá érkezett és négy napig lődözte a makacs, engedetlen várost. Ez később is megisméltódott és folyt egész szeptember elejéig, bár elfoglalni nem birta. Nem is csoda, mert Danczka városa a tenger felől esztendőig elláthatta magát bármely ostrommal szemben s így a költséges hadakozás végre is december közepén békés kiegyezéssel ért véget.

Ez utóbbi tárgyalásokon Berzeviczynek nem volt része, mert azok annyira Lengyelország érdekeit érintették, hogy a király Zamoyski támogatásával vezette őket. Korábbi fáradozásával azonban ő is jó szolgálatot tett az ügynek. S hogy buzgóságát az ország is megjutalmazza, a rendek az 1576 november havában tartott thorni országgyűlésen polgárjogot és indigenátust adtak neki, azzal a kitüntető kiváltsággal együtt, hogy ősi czímerében Lengyelország czímerét, az egyszerű sast is viselhesse.¹⁷

¹⁴ Lengnich id. m. 230–232. l.

¹⁵ István király innen kelt és Berzeviczy ellenjegyzésével kiadott 1577 márczius 11-iki armálisa szövegét ld. az *Erdélyi Múzeum* 1903. évf. 51–53. l.

¹⁶ Zborowski János gnézeni várnagy lengyel levele Dirschauból, 1577 április

18-ról; *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia* XI. k. (Krakó, 1887.) 76. l.

¹⁷ Berzeviczy sirirata nyomán, minek folytán megdől a daróczi czímerkép felíratának az a része, hogy indigenátust 1579-ben nyert, meg a lengyel családtörténeti munkák hibás adata, hogy azt 1583-ban kapta!

*Hungarus en STEPHANVS, sed agri rex ille Polon,
BÁTTOREVS, vultu talis et ore fuit.*

Ezzel Berzeviczyt méltán nagy kitüntetés érte. De neki ez a lengyel állampolgárság nem csak díszül kellett, hanem anyagi érdekei végett is. A merre t. i. 1576 nyarán István királylyal Varsóból errefelé, Danczka vidékére jött, nem győzött eleget csodálkozni a látottakon. Nem a táj lepte meg, hisz az pusztasík és sok helyen kietlen, nem vadregényes, mint szülőföldje vagy az elhagyott szép Erdély. Hanem a tenyészet fejlettsége, melyet az emberek szorgalma teremtett. Hiszen fenyőerdőt talált a futó homokon és rozstáblákat olyan földeken, melyeket nálunk legelőnek használnak vagy nehéz megművelése miatt egyszerűen parlagon hagynak. Közben patakok és halastavak tarkították a vidéket, az előljáró hajduk meg annyi vadat vertek fel az útfélen portyázva, amennyit nálunk egy csapatban ritkán láthatott. Járválátva úgy megszerette hát ezt a földet, hogy agyának egy hirtelen villanásával arra szánta magát, hogy végleg megtelepedik rajta.

A királynak sem volt ellenére az eszme, csak megvalósítása módját kellett megtalálni. Báthory ugyanis lengyel földön Berzeviczynek — mint a ki még nem volt lengyel alattvaló — nem adományozhatott fekvőséget. De megtudta, hogy hűbéri joron könnyen kaphatott a szomszédos Albert Frigyes brandenburgi örgróftól. Mikor tehát István király ennek a szokásos módon bejelentette trónfoglalását, maga is tiszteletét nyilvánította iránta egy cifrán megírt hangzatos levélben. Erre az örgróf kanczelláriája szintén udvariasan felelt s követői — megint csak a tartozó udvariasság hangján — külön is kiemelték uruknak iránta való nagyrabecsülését. Ezzel Berzeviczy célzott ért. Marienburgban írt köszönőlevelében örök háláját fejezte ki iránta páratlan kegyességéért és jóságáért.¹⁸ Néhány nap múlva meg már azt határozta, hogy székhelyén keresi fel és személyesen néz utána valami megkapható birtoknak.

¹⁸ Berzeviczy Márton Albert Frigyes brandenburgi örgrófnak, Marienburgból, 1576 szeptember 24-én; a königsbergi

állami levéltár B. 2. jelzésű «Polen. Geistliche und weltliche Grossen» cz. osztályában.

Az örgróf udvarában ismeretlen új lengyel király «tanácsosa és erdélyi procancelláriusa» büszke czímeit viselő ismeretlen magyar főúr szándékát nem teljesítették volna, ha nyíltan előáll vele. Ezért Berzeviczy azt üzenté az örgrófnak, hogy *peregrinatio*ra indul, melyben Poroszország szebb részeit akarja látni

53. ALBERT FRIGYES BRANDENBURGI ÖRGRÓF.

s köztük Königsberget is megismerni. Szószóló-levelet is kapott hozzá Báthorytól, a ki őt mint *gratus consiliárusát* ajánlta kegyeibe.¹⁹

A königsbergi udvarba Berzeviczy október közepén valóban peregrinus módjára ért fel, mindössze egyetlen szolga kísére-

¹⁹ Báthory István levelének kelte: Cc. jelzésű «Polen. Königliche Familie» osztályában. zew, 1576 szeptember 28; u. o. B. I.

tében. Vendéglőben szállt meg, de számláját — a kor szokása szerint — az *udvar* fizette ki.²⁰ Albert Frigyes örgróf kitüntető módon fogadta Berzeviczyt, nemcsak mint egy világlátott férfit illik, hanem arra való figyelemből is, hogy szomszédja, a lengyel király környezetéből való.

Königsbergi útjából visszatérve, Berzeviczyt a karácsonyi ünnepeken a király mellett találjuk Bidgosóban, hol 1577 elején a danczkaiak követsége őt is annyira elfoglalta. Ezért csak január közepén köszönhette meg az örgróf szíves vendégszeretetét. Levelében azt a meggyőződését fejezte ki udvariasan, hogy sok egyéb erénye közt édes atyjának a peregrinus-emberek iránti szabadelvűségét is örökölte és egyúttal arra kérte, hogy — a király iránti tekintetből is — adja neki hűbérjogon a dulteti prédiomot, hozzátartozó négy falujával, a miért hűséges vazallusa lesz és magát egyúttal *legalázatosabb kliensé*-nek írta alá.²¹

A brandenburgi örgróf kancelláriáján most már tisztába jöttek az ismeretlen vándor útjának leplezett céljával. Csakhogy Berzeviczy kívánságát annyira nagynak, megokolatlannak és egyben szerénytelennek tartották, hogy nem is feleltek reá.²² Sürgetésére írt válaszát Berzeviczy Pózenben járva vette kézhez, de kevés épüléssel, mivel az örgróf nyíltan megírta benne, hogy kívánságát «fontos okokból» nem teljesítheti, de hajlandó valamely fizetést rendelni neki. E nem remélt s nem kívánt nagylelkűsége hidegvízként hatott Berzeviczyre. Ám feltalálta magát s köszönettel utasította vissza, azzal az udvarias kijelentéssel, hogy kegye a király udvarában gyanut és irigységet keltene s ezért kegyességét kedvezőbb alkalomból reméli elnyerni.²³ Ezt az alkalmat az élelmes Berzeviczy maga szerezte meg és siettetten úgy, hogy reá egy hétre a király által iratott az örgrófnak, hogy

²⁰ Ez (a vendéglős 1576 október 24-iki cédulája szerint) 92¹/₂ márkára rugott; a Königsbergi állami levéltár Ostpreussischer Foliant 13493. kötete 231. l.

²¹ Berzeviczy 1577 január 14-iki levele Bidgosóból Albert Frigyes örgrófhhoz; a

Königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²² Ezt abból tudjuk, hogy Berzeviczy 1577 febr. 4. sürgeti Bidgosóból a választ; u. o.

²³ Berzeviczy Bidgosóból, 1577 március 7-én; ugyanott.

adja Berzeviczynek hűbérjogon a Pomezániához tartozó Leistenau jószágát, mely korábbi birtokosának halálával újra hatósága alá jutott. Berzeviczy arra számított, hogy — miként Báthory maga is kijelenté levele bevezető soraiban — az örgróf nem tagadhatja meg kérése teljesítését,²⁴ mikor tulajdonképpen maga is hűbérese a lengyel királynak. Kitüntető ajánlásához Berzeviczy mégis jónak látta hódolatát külön levélben felajánlani, a mint azt Thornból útnak indította.²⁵ Valami ajándékkal is kedveskedett az örgrófnak, mit az udvariasságból egy hét márka súlyu aranyozott pohárral viszonzott.²⁶

54. KOVÁCSÓCZY FARKAS ALÁÍRÁSA.

Birtokügye azért is sürgős volt Berzeviczynek, mert a király megbízásából most Erdélybe kellett indulnia és szerette volna, hogy visszatérteig rendbe is jöjjön vele. Támogatására Zamoyskit, a lengyel prokanczellárt is felkérte, bár úgy látszik, oka volt reá, hogy levélben tegye, melyben mentségére azt mondja, hogy három órát várakozott reá, hiába lesve, hogy a táborból visszajöjjön.²⁷ Így indult útra, hivatalában távolléte idejére Kovácsóczy Farkas erdélyi titkárt hagyván hátra helyetteseül.

Azon az úton, a melyen tavaly Báthory István Erdélyt

²⁴ Báthory István az örgrófnak Bidgośból, 1577 márczius 15-én; a königsbergi állami levéltár B. 1. osztályában.

²⁵ Berzeviczy Thornból, 1577 márczius 17-én; ugyanott, B. 2. osztály.

²⁶ A 7 Mark 10 skot súlyú pohárért

az udvar 155 márka 42 fillért fizetett az ötvösnek; a königsbergi állami levéltár számadáskönyvei 13495. kötete 27. l.

²⁷ Berzeviczy Zamoyskihoz írt levele Thornból, 1577 márczius 16-ikáról; Archivum Zamoyskiego I. k. 125. l.

elhagyta, jött be Berzeviczy és ért 1577 április 14-ikén Brassóba, hol ötödnapiig maradt a városi tanács költségén. Kíséretében egy olasz meg egy lengyel úr volt, továbbá Berzeviczy magyar adjutánsa, Halmágyi István. Ez vitte be a fejedelemnek Gyulafejejvárra a lengyel király leveleit s hozott reájuk választ gazdájának. Tizenkét napig ült oda, a mely alatt költött élelmére két forint $9\frac{1}{2}$ dénárt, egyébbre 1 frt 41 dénárt s kapott bért 48 dénárt.²⁸ Ezt személyesen vette fel a tanácstól, mely másként nem számolhatta el s így valószínűleg útközben találta Berze-

55. BÁTHORY KRISTÓF FEJEDELEM ALÁÍRÁSA.

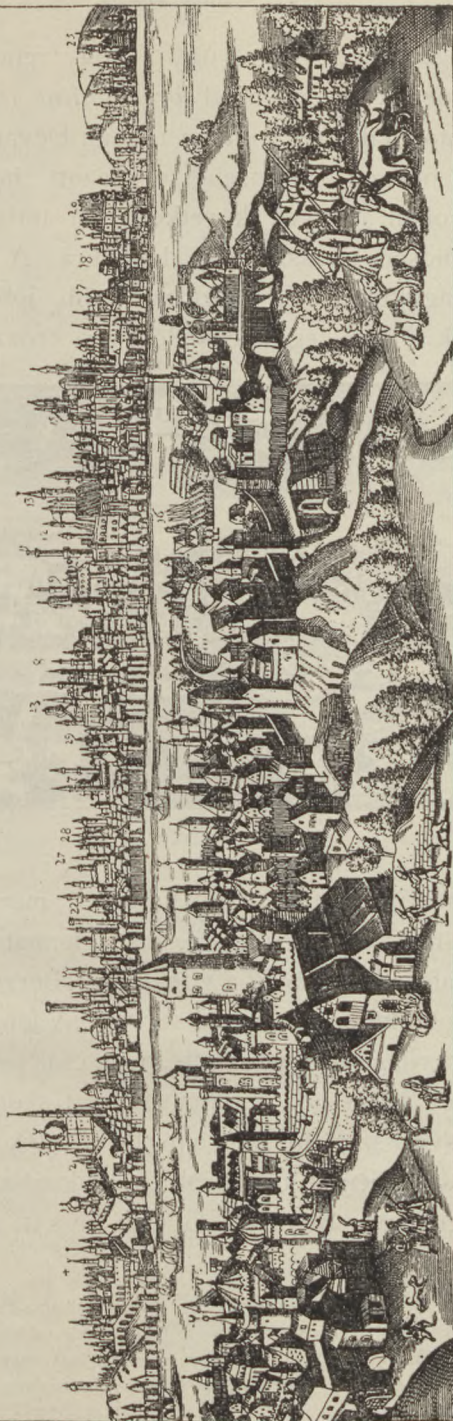
viczyt, ki maga is az udvarba igyekezett: nem annyira azért, hogy a fejedelmet, Báthory Kristófot üdvözlje, mint inkább saját ügyei miatt. Elhagyott jószágait vágyott látni, de azokat bizony elhanyagolt, szármalmas állapotban találta. Ezt nemcsak a gondatlanság okozta, hanem az is, hogy közel lévén a fővároshoz, mindenféle bántalomnak ki voltak téve. Így a bánági határvidékiek elhajtották juhait vagy pedig az ő földjén legeltettek. Ennyi bosszúság láttára — mit már Lengyelországban megsejtett — lemondott arról, hogy házat építsen, sőt még inkább megérlelődött benne a vágy: eladni minden erdélyi jószágát és végleg új hazájában, lengyel földön megtelepedni.²⁹

²⁸ Brassó város számadáskönyvéből.

²⁹ Berzeviczy Báthory István királynak Szászvárosból, 1577 május 18-án írt

latin levele alapján; az Országos levéltár gyulafejejvári limbusa 1. 4. 1569. borítékában.

Die Stadt C. N. S. A. N. G. R. O. P. P. L. in T. u. r. c. y.

- + Des Türkischen Keyfers Palast. — 7 Kirch des Sultan Baubek
 1 Türkisches Haus.
 2 Das Zeug Haus.
 3 S. Sophia Kith.
 4 Packer Platz.
 5 Die über Fahrt.
 6 Der gefängniß thurnen
 7 Die Kirche des Sultan Baubek findet Key:
 8 Des Schwanz Kirck
 9 Die Kirck von Sulaiman douch findet Key:
 10 Die Wasser-leidung der Waffer Kirck
 11 Wohnung vor der türkischen Key:
 12 Des Cäfel von hantzen Thuren
 13 Des Malicenthi Daglan inn Kirck
 14 Kirck des Sultan Malicenthi
 15 Kirchdes Sultan Selims wo herum der Spaz
 16 Der Palst der Confästiniß andern ort gefangen
 17 Die Admiralatet Key:
 18 Ein lück von Confästina Palst wormides Türck fien
 19 Confästins Fiohet
 20 Ein angemurder-Bangarten mit Cypern bannen
 21 Das endir der Stadt und Cüflet Confästun 28 Der gefängnen Thurnt
 22 Admiraltids Haus
 23 S' Veneranda Kirck
 24 S' Palatin Kirck
 25 S' Incolls Kirck
 26 Die Holze Schul
 27 Das Haus Ibrahim bogi

Bev Jacob Koppelaar

Saját gazdasági dolgait úgy a hogy rendezvén, Berzeviczy május közepén a fejedelemmel *országglátni* ment. Előbb Szászvároson állapodtak meg s onnan 18-ikán Dévára kocsizván, maga Kendy Ferenczczel Karánsebesre utazott, hogy megvizsgálják ama bajok okait, melyek következtében annak a tartománynak lakói folytonosan panaszkodtak bánjukra. A csak imént lefolyt tordai országgyűlésen is ötszáznál több jobbágy panaszkodt a fejedelemnek a bán kegyetlenkedése és erőszakossága miatt, a

57. BUKUREST.

miért — amaz országrész nagy kárára — már valami 600 ember menekült a hódoltság területére, török fenhatóság alá.³⁰

A gyulafejevári udvarba visszatérve, Berzeviczyre augusztus elején nagyobb küldetés teljesítése várt. A fényes portára kellett mennie, bár a világnak úgy hirdette, hogy csak peregrinációra megy, világot látni.³¹ Brassóba 14-ikén érkezett s onnan harmadnapra indult a töröcsvári szoroson át,³² a portai követek megszokott rendes útján, Havasalföldén át ki a török birodalomba. Ennek főbb állomásai: Tergovistye, Bukurest, Gyergyike s itt a Dunán keresztül

³⁰ Berzeviczy idézett fenti leveléből, mivel ezt a dolgot az országgyűlési végzésekbe nem vették fel.

³¹ Így írta visszajövet Tordáról, 1577

október 28-án a Pozsonyban élő Purkircher Györgynek; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³² Brassó város id. számadáskönyvéből.

Oroszcsik, Drinápoly és Konstantinápoly. Ideérve, Berzeviczy könnyen boldogult, mert könyvtárából magával hozta a francia Geuffrais Antal jeruzsálemi lovagnak a török császári udvarról irt kis könyvét, melyben a főbb tisztviselőket s magát a török népet, szokásait, hitét és babonáit, meg a török birodalom történetét ismerteti.³³

Konstantinápoly háromszögben nyúlik be a Boszporustól a szárazföldre és halmokra épült szép fekvésű város, melynek két oldalát két tenger mossza. Régi falainak kerülete 16 olasz mér-földnyi s azokon belül 300 ezer ember lakik. A keresztyén kereskedők városrésze Pera, a hol a gályák árzenálisa is van. Nevezetességei közt a márványból épült Aja Szófia a világnak majdnem valamennyi hasonló templomát felülmulja nagyságával. Érdekes a görög császárok romokban heverő palotája s egy diadaloszlop, mely akkora, mint a római két kolumna. Aztán a hyppodrom két hieroglifés gulával, meg egy három egymásba font kígyóból álló bronz-oszlop, mit nagy tiszteletben tartanak, az lévén róla a nép hite, hogy a mióta ez itt áll, semmi kígyó sem marja az embert. Az újabb építkezések közt nagyszerű Szolimán szultán porfiroszlopos moséja, körülötte négy minaréval és gyönyörű kúttal. Nem messze tőle látható az a menház, melyben bármely idegen megszállhat három napig és akárki ingyen kaphat naponta élelmet; azontúl egy kollégiumféle iskola, meg kórház. Ezeket a szultánok és egyes gazdag törökök építették a köz javára és lelkük üdvösségére.

A város utczái elég szélesek, de a házak nagyobbára fából s földből készültek, mivel a török csak középületet épít kőből, magánlakásról az a felfogása, hogy elég, ha egy emberéletig tart. Árusboltjuk igen sok van és érdekes a *berestán*, hol pén-teket — vagyis az ő vasárnapjukat — kivéve, naponta árverésen

³³ A préselt pergamenkötésű könyv az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárában van meg; tábláján M. B. betűket látunk

s ebből következtetjük, hogy Berzeviczy Mártoné volt s a könyv tárgya is föltevésünket igazolja.

adják el az elhalt emberek ingatlanait, néha még a császárok hagyatékát is. Ezért, meg a város kedvező fekvése folytán, kereskedelmi forgalma nagyon élénk.

A város tengerparti sarkában van a szultán palotája, az *Új szerály*, melynek kerülete három mérföldnyi. Magas fala nem igen erős, de száz ágyú védi, inkább csak ijeszti az ellenséget, annyira elhanyagolt állapotban hevernek a falak alatt. A palota remek kertek, épületek és kútak tömkelegében Európa és Ázsia ölelkezése pontján olyan pompásan fekszik, hogy csodásabb szépségű helye tán nincsen is több a világnak. Ez a kert hajdan az Aja Szófiához tartozott s tőle vették el a szultánok, a miért még ma is ezer aszpernyi bért fizetnek naponta.

A szerálynak valami ezer főnyi tisztje van. Ezek közül 200 a kerteket gondozza, 150 a konyhában vagy a betegek körül sürgölődik, míg mások a takarítást végzik. Magasabb rangú az a 150 többi ember, ki az úgynevezett nagyházban szolgált, mert legalább olvasni tudnak s napi bérük étellemezésen és ruházaton kívül 8 ászper és főnökük a *kapidzsi bási*, eunuk. További 45 a szultán fűszerszámát és nyalánkságait őrzi, a *kilerdzsi bási* felügyeletével. Ruházatát, ékszereit és magánpénztárát 70 ember gondozza a *kaznadár-básival*. Közülök 26 jut be idővel a szultán termeibe, napi húsz ászpernyi fizetéssel, az *oda-bási* örködése mellett. Ezek közül a neki legkedvesebb három ifju követi a szultánt mindenfelé. Az első, a *biliktár* kardját és íjját, a második, a *szkodradár* ruháit, a harmadik, a *szkarabdár* vizét és ételét viszi utána. Nevezetes három tisztség, mely beilerbeiségre vagy janicsáragai méltóságra, tengeri kapitányságra s néha még vezérpasaí állásra is vezet. Az ifjakat 35 fehér eunuk kormányozza s ezek állnak őrt a szultán ajtaján. Másik 18 fekete eunuk 150 feleségére visel gondot, míg a régi szerályban lévő nagy háremben 1500 nő él s várja, mikor kerül be egyenként az újba.

A felsorolt ifjak mind keresztyén fiúk, a kiket erre való tisztek három évenként szednek össze a török birodalom eldugottabb falvaiban. Tíz-tizenhárom éves korukban rögtön piros és sárga

posztóruhába öltöztetik őket, fejükre piros tollas sapkát adván. Ekkor elvonultatják valamennyit a szultán ablaka előtt s a kiket ő kiszemel, udvarába jutnak, a többit pedig mesterségre fogják vagy szpáhikat nevelnek belőlük. Ez a legkisebb rang, melylyel 24 éves korukban az udvarból az életbe lépnek.³⁴

Minderről Berzeviczy hamarosan tájékozódhatott, a míg a megszokott formaságok szerint kihallgatást nyerhetett. A fővezér által a szultán elé vezettetvén, a magas porta beleegyezését kérte ahhoz, hogy Báthory István seregeket hozathasson át Erdélyből Rettenetes Iván orosz czár ellen tervezett támadó hadjáratára, melynek előkészítését már most megkezdte. Ezt Berzeviczy annyira titokban adta elő, hogy még a németbirodalmi követet, Ungnad Dávidot sem kereste fel,³⁵ holott ifjúkori barátja volt, még paduai tanulása idejéből. De ámbár török örök figyeltek reá, a titok épp Ungnad révén jutott el a császári udvarba, hová szeptember közepén megírta, hogy Berzeviczy rendeletet kapott arra, hogy az erdélyiek Báthoryt a havasalföldiekkel együtt szükség esetén teljes seregükkel megsegítsék.³⁶

A porta rendeletével Berzeviczy október 10-ikén érkezett ismét Brassóba³⁷ s onnan Báthory Kristófhhoz, kit Tordán ért. Itt terjesztette elő — a lezajlott országgyűlés után — útja eredményét s azt, a mit a portán gyakran könnyezve szemlélt, miként vonultak fel például a naponta odaérkező keresztyén foglyok s a török készülődéseire gyülekező hadi népek.³⁸ Jelentése után Berzeviczy nemsokára el is búcsuzott a fejedelemtől, mert ura, királya már sürgősen hívogatta vissza.³⁹ De a mint Moldova határára ért, szemben találta Sánta Péter vajda követét, a ki Báthory Kristóftól sietős hadi segílyt kért a kalandor moldovai Patkó Iván ellen, a ki 400 nizovi kozákkal meglepven őt székhelyén,

³⁴ Costantino Garzoni konstantinápolyi velencei bailo 1573-iki hivatalos jelentéséből; Albèri: Relazioni III. k. (Firenze, 1840.) 389—397. l.

³⁵ Berzeviczy Tordáról írt 1577 október 28-iki idézett leveléből.

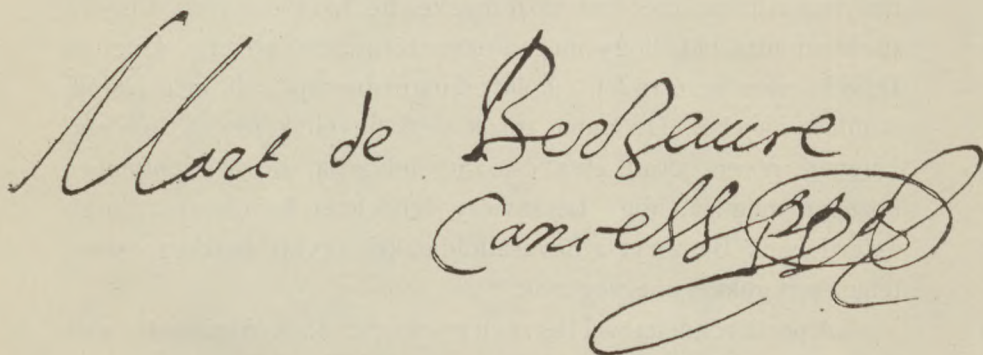
³⁶ Ungnad 1577 szeptember 19-iki jelentése; Hurmuzaki: Documente XI. k. 599. l.

³⁷ Brassó város számadáskönyvéből.

³⁸ Berzeviczy id. 1577 október 28-iki leveléből.

³⁹ Ezt fenti levelében maga írja.

Jászvásáron, elűzte és seregeit megverte.⁴⁰ A lázadás színhelyén, Moldován át ekként Berzeviczy bátorságosan nem folytathatta útját s ezért visszafordulva Brassóba, december 3-ikán onnan indult Halmágyi István deák s négy szolgálja kíséretében Székelyudvarhelyen és Beszterczén át⁴¹ Felső-Magyarország felé. Ez az út 12 napi kerülővel hosszabb a moldovainál, de legalább biztos volt. Hanem a Kárpátokban oly magas hóra bukkantak s a folytonos havazás úgy megnehezíté haladásukat, hogy csupán Vízkereszt után, 1578 január 8-ikán érkezhettek Varsóba,⁴² hol a király a szent ünnepeket töltötte.

58. BERZEVICZY MÁRTON KANCELLÁRI ALÁÍRÁSA.

Berzeviczy jelentését s a portán szerzett tapasztalatait Báthory István elégedetten hallgatta és nagy útat járt híve iránti elismerését azzal fejezte ki, hogy *kancellári* rangra emelte. Nevezetes tisztség. A legnagyobb s legfontosabb valamennyi között. A kancellár a *tanács* feje, elnöke, a ki az államügyeket a tanácsban előadja, megmagyarázza. Így a beérkező leveleket is maga szakasztja fel a tanács színe előtt, mely ha helyben hagyta, elkészíttette a választ s azt a fejedelemmel aláíratván,⁴³ saját ellen-

⁴⁰ Berzeviczy levele Albert Frigyes örgrófhhoz Varsóból, 1578 jan. 10-én; a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

⁴¹ Brassó város számadáskönyvéből.

⁴² Berzeviczy id. 1578 január 10-iki levele nyomán.

⁴³ A kancellár e hatáskörét maga Berzeviczy körvonalozta a fentiekben István király abban az 1583 márczius 6-án kelt utasításában, melyet az erdélyi hármastanácsnak adott; Erdélyi országgyűlési emlékek 3. k. 172. l.

jegyzésével vállalta el érette a felelősséget. Tudtán kívül tehát semmi sem történhetett s ez kölcsönzött fényt, tekintélyt a tisztségnek, minthogy a kancellár nemcsak a fejedelmi akarat végrehajtója, hanem egyúttal a fejedelem képviselője, helyettese is. Kétszeresen állt ez István király mellett, hol — rendes erdélyi tanács híján — a kancellár mindenható volt! Új méltósága dicsfényében Berzeviczy azonban jóformán ki sem pihenhetett portai követsége fáradalmait, mert pár nap múlva Königsbergbe indult, hogy «halhatatlan köszönetet» mondjon előszóval is az őrgróf ama nagy kegyelmességeért, hogy a kért jószágot hajlandónak nyilatkozott neki megadni. Erről Berzeviczy már nyár közepén értesült kancellárja, Schach Venczel leveléből, mire még a gyulafejevári udvarból megköszönte jóindulatát, melyet iránta *a lengyel király tisztességeért* tanusított.⁴⁴

Hogy jó sikerrel végezzen, Berzeviczy megint ettől a királytól szerzett ajánló-levelet, melyben Báthory István arra kérte az őrgróft, hogy «ha lehetséges», örökjogon engedje át hívének a leitenauai hűbérbirtokot.⁴⁵ Ezt az őrgróf igazán nem tehette, hiszen Berzeviczyt egyáltalán nem ismerte annyira, hogy őt olyan módon kösse magához, a mit csak régi, kipróbált hűségű alattvalói igényelhettek. Csakhogy Berzeviczy jól ismerte az udvari emberek természetét. A «Schwarzmorin»-hoz címzett szállásáról⁴⁶ naponta feljárt a várbeli kancellária vezetőihez, kiket egy s más ajándékkal és divatos ékszerrel mégis csak sikerült megpuhítania annyira, hogy mikor január 24-ikén elkészíték adománylevelét, azt csakugyan *élethossziglanra* állították ki, még pedig azzal a kedvezéssel, hogy ha megházasodván, felesége túlélné, *az is haláláig* bírja a jószágot. Bevezető soraiban az oklevél szövege külön hangsúlyozza, hogy a riesenburgi kapi-

⁴⁴ Gyulafejevárról írt 1577 július 31-iki levele, a königsbergi állami levéltárban.

⁴⁵ Báthory István levele Varsóból, 1578 január 12-én; a königsbergi állami levéltár B. 1. osztályában.

⁴⁶ Ez alkalomból 1578 január 24-ig 151 M. 48 fillért költöttek Berzeviczy ellátására; a königsbergi állami levéltár számadáskönyvei 13495. köt. 2291. l.

tánsághoz tartozó leistenaus birtokot, mely a Drahe-család kihaltával⁴⁷ visszaszállott az örgrófra, ez csupán ura és sógora, I. István lengyel király ismételt közbenjárására és hathatós ajánlatára adományozza Berzeviczynek, az erdélyi magyar kancellárnak. A jószág terjedelme 129 1/2 Hube, a mi tekintélyes birtok, mert valami 3600 Morgen vagyis — mai fogalmaink szerint — 2200 holdnál nagyobb volt, vízzel, réttel váltakozó szép, sima helyen, a mai Westpreussen-tartomány délkeleti felében, az Ossa völgyében, Bischofswerden szomszédságában, tőle nyugatra.⁴⁸

Képzeltető, milyen örömmel sietett vissza Berzeviczy a királyhoz s mily boldogan szólt neki a nagyszerű adományról, melyért február elején fejezte ki az örgrófnak hálás köszönetét.⁴⁹ Magát az adománylevelet Báthory István három hét múlva hagyta jóvá és adta ki függőpecsétetes díszes pergamen-oklevél alakjában a varsói országgyűlésről, melynek — az ország törvényei szerint — be kellett mutatni.⁵⁰ Ezzel most már Berzeviczy át is vehette a jószágot, mely őt ezentúl ehhez a földhöz kötötte. Az átadás és átírás törvényes formaságainak elintézésében az udvar egyik derék titkára, Giese Tiedemann segédkezett neki, többször is felkeresvén falusi otthonában. Ilyenkor órákig elbeszélgetett estende ezzel a tanult német ifjuval művészetről és írókról, kivált az ő kedves Plautusáról, miután Giese Kovacsóczyval is jó barátságban állott s mindkettőt ellátta könyvekkel vagy idegen portékával, a mit a Hansa-hajók Hollandiából és egyebünnen hoztak magukkal a danczkai kikötőbe.⁵¹ Másik tudós barátja meg a lengyel Kromer Márton kiszemelt vármiai püspök volt, kinek «Polonia» című nagy művét épp ekkoriban kapta tőle emlékül. Kitüntető figyelmét köszönnén, meg nem állhatta azonban, hogy egy-két téve-

47 Utolsó két tagja: Drahe Mihály és András 1567 május 25-én és 28-án halt meg hirtelen s jószáguk azóta volt gazdátlan.

48 Magam 1902 augusztus 15-én jártam benne; ma Gross-Leistenaus a hivatalos neve.

49 Báthory István Varsóból, 1578 feb-

ruár 10-én; a königsbergi állami levéltár B. 1. osztályában.

50 Kelte Varsó, 1578 márczius 2. Eredetije a leistenaus Berzeviczy-kastély levéltárában, honnan hasonmásban mutatjuk be.

51 Tiedemannlevele Kovacsóczyhoz Berzeviczyről; a győri káptalan országos levéltára Lad. 18. fasc. 53. N° 2950.

désére ne figyelmeztesse, a mit tapintatosan a nyomtató ügyetlenségének tulajdonított.⁵² Azért a szép könyvet persze megbecsülte. De épp úgy örült, ha fajnutyákat kapott ajándécul,⁵³ mert maga is szenvedélyes vadász volt, mint István király.

Ám ha Berzeviczy lelkét a tudomány és szórakozás, meg a könyvek szeretete be is töltötte, a gondtalan öregséget biztosító jószágszerzés pedig életét könnyűvé tette, valami mégis hiányzott boldogságához. Egy megértő, jó feleség, a milyenre eddigi életében nem akadt, de folyton vágyott. Hiszen utóvégre már negyven

éves volt s jól megérett a házasságra, a mire még úgy látszik sem ideje, sem módja nem vala. Jó szerencséje ebben is megsegítette, a mennyiben a Danczkától délre fekvő Woianow faluban peregrinációja alkalmával megismerkedett néhai Dameraui Felix hajadon leányával, Katalinnal, kit magához méltónak ítélt és hamar megszeretett. A család a Rehden vára melletti Damerau-

ból származik, mely a XV. században Damerau Miklós, a híres «Eidechsenritter» tulajdona volt.⁵⁴ A XVI. század elején a Damerauiak azonban Woianowba költözködtek s úgy ellengyeledtek, hogy váltakozva *Dombrowski* és *Woianowski* névvel is éltek.⁵⁵ Közülök ekkoriban egy második Felix tűnt ki, a törökverő máltai lovag,⁵⁶ Berzeviczy kortársa. Czímerül a Leliwa-jelvényt

59. BERZEVICZY MÁRTON CZIMERES
EMLÉKTÁBLÁJA.

⁵² Berzeviczy Kromerhez Varsóból, 1578 február 21-én; a vármiai káptalan frauenburgi levéltára D. 34. fol. 8. sz. a.

⁵³ Három Bluthund-ot kapott pl. Liseman Györgytől 1580–81 közt; Hansische Inventare II. k. 969. l.

⁵⁴ Heise: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen IX. füzete 470. l.

⁵⁵ P. Czaplewski schöneichi plébános szíves közlése.

⁵⁶ Niesiecki: Herbarz polski IX. k. (Lipce, 1842.) 387. l.

használták — az ezüst félholdon álló arany csillagot — s lengyel hajlamaik és érdekeik folytán végig megmaradtak katolikusoknak. Az volt Berzeviczy választottja is, a ki e sajátos német-lengyel környezetben németül, lengyelül egyformán megtanult és beszélt.

Ebbe a családba akart a lutheránus Berzeviczy beházasodni, miután Katalinnal eljegyzését is megtartotta hamarosan, még június közepén. Ekkor t. i. István király hívására hivatalos ügyben Lengyelország déli részébe, Ilyvóba kellett utaznia⁵⁷ s innen

60. UTAZÁS A XVI. SZÁZADBAN.

köszönte meg Berzeviczy Danczka városának mátkasága alkalomával kifejezett szerencsekívánatát is.⁵⁸

Hozományul 10,000 forintot kapott.⁵⁹ Indulása előtt azonban — a kor szokása szerint — házassági szerződést kötöttek. Ebben kötelezte el leendő feleségének nemcsak

leistenauai birtokát, hanem valamennyi erdélyi és szepességi jószágát is az esetre, ha őt túlélné és utódai nem maradnának; még pedig azzal a szigorú kikötéssel, hogy örökségét magyarországi oldalági atyjafiai semmi szín alatt meg nem támadhatják. Nevezetes föltétele a szerződésnek az is, hogy Berzeviczy késedelem nélkül pénzzé tegye erdélyi jószágait s azon anyósa, Jokkl Erzsébet tudtával és mindkettőjük hozzájárulásával Poroszországban vásároljon más birtokot, mely szin-

⁵⁷ Innen ír a dologról legelőbb 1578 július 3-án egy névtelen; X. Polkowski Ignác: *Sprawi wojenne Króla Stefana Batorego* (Krakó, 1887.) 116. l.

⁵⁸ Berzeviczy Ilyvóból, 1578 július 17-én;

a danzigi állami levéltár Abth. LIII. Schieb-lade 90 Packet f.

⁵⁹ Fia, Berzeviczy János özvegye említi 1653-iki levelében; a család kakaslomniczi levéltárában.

tén feleségét illesse, minden jövőendő ingó és ingatlan szerzeményével együtt.⁶⁰

Berzeviczy egyébként azért is jött ide Erdély szélére, hogy áthozhassa egy s más ingóságát lonfalvi házából. Ezekért két szolgáját küldte be, a kik számára Brassóban egy szép lovat is vettek 26 forinton,⁶¹ miután már az esküvő napját is kitűzték október 12-ikére, jó előre, hogy minél több ember juthasson el reá messze földről is.⁶²

Erdély határáról Berzeviczy sietve érkezett vissza,⁶³ mivel október elején az ör-

grótot személyesen hívta meg königsbergi palotájában esküvőjére. Erre legalább nászajándékát is magával vihette⁶⁴ Woianowba, hol a lakodalom a leány szülői házában pontosan végbement a kitűzött napon. Ezen mindkét rész nagy

61. XVI. SZÁZADI LAKOMA.

pompát fejtett ki, a melyet csak egy olyan ünnepség megkivánt, melyen a lengyel király s a brandenburgi örgróf is képviseltette magát. Ez utóbbit, az agybaja miatt visszavonult fejedelem helyére lépett György Frigyes örgrótot a preischmarkti kapitány helyette-

⁶⁰ Krakói 1578 december 28-iki hiteles átirata a *Történelmi Tár* 1899. évf. 54. l.

⁶¹ Ez a két szolga 1578 augusztus 13-án érkezett Brassóba és áthajtván a lovat Berzeviczyhez, október 13-án vissza is jutottak tőle; Brassó város számadáskönyvében.

⁶² Berzeviczy meghívólevele Danczka váro stanácsához Ilyvóból, 1578 augusztus 1-én; a danzigi állami levéltár id. helyén.

Magyar Történelmi Életrajzok 1911.

⁶³ Egy Przemyślben, 1578 szeptember 29-én kelt levél szerint ekkor már elutazott volt arról a vidékről esküvőjére; Archivum Jana Zamoyskiego I. k. 265. l.

⁶⁴ Berzeviczynek 1578 október 6-án adták át Königsbergben a 179.10 M. értékű ajándékot; a königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13495. köt. 25. l.

sította, illő nászajándékot nyújtván át ura részéről,⁶⁵ a melyet Danczka és Königsberg városi tanácsai is küldtek.

A ritka szép esküvőnek irodalmi emléke is maradt, a mennyiben Berzeviczy erdélyi barátjai versben fejezték ki jókívánságait s azokat egy «Epithalamia» című vaskos füzetben ki is nyomatták Krakóban,⁶⁶ tiszteletük jeléül. Az üdvözlő versek sorát a szebeni Sigler Mihályé nyitja meg, mely még néhány használható adatot is nyújt. A többi émelygős ömledezés, üres rímgyakorlat, a melyet e korra ráerőszakoltak az egyetemeken tanuló ifjak, kik valamennyien a klasszikusokat igyekeztek utánózni s önmaguknak tetszelegtek frázisoktól áradozó s gondolatokban szegény, sokszor alig érthető szellemi termékeikkel. Ilyen többé-kevésbé jó verset írt még bele folytatólag Kendy Sándor, Belső-Szolnok megye főispánja, radnóti Kendy Ferencz, Küküllő vármegye főispánja, Ungler Lukács mester, az erdélyi szászok superintendense, Kercz Pál brassói orvos hármát is, Hirscher Péter brassói bíró, Hecht György szebeni főkonzul, Huet (Süveg) Albert szebeni királybíró, kettőt is; Auner János mester szebeni lelkész, Schesaeus Keresztély meggyesi lelkész és a brassói Schwarz (Mela) Péter. Végül ezekhez csatlakozik Schreck Bálint mester «danczkai poéta» hosszú «Arete sive carmen nuptiale»-ja, mely még valamennyi közt a legértelmesebb s egyúttal tán legkevésbé fellengző is.⁶⁷ Mikor pedig az esküvő híre Paduába is eljutott, Berzeviczy ottani tisztelője, az erdélyi Uncius Lénárt is verset írt hozzá, kifejezván benne szeretetét s azt, hogy naponta emlegetik: miért nem lehet köztük.⁶⁸

⁶⁵ György Frigyes Berzeviczyhez Tiltsitből, 1578 október 1-ről; a königsbergi állami levéltár Ostpreussischer Foliant 47.k. 108. l.

⁶⁶ Ennek egyetlen példányát gróf Tarnowski Zdzisław örzi Dzikówon és címlapját erről közöljük hasonmásban, miután Estreicher Bibliografia Polska-jában s utána a Régi Magyar Könyvtár III. k. 670. sz. a. hibásan van közölve.

⁶⁷ E műnek lehetséges, hogy több költői értéke is van, mint a mennyit neki tulaj-

donítunk mi, a kik benne elsősorban történeti adatokat kerestünk. De tanulmányozása könnyű, amennyiben felkérésünkre (Berzeviczy Albert szíves közbenjárásával) a M. N. Múzeumi könyvtár 1906-ban leíratta és kéziratárába helyezte.

⁶⁸ Ezt Uncius 1578 november havában írta és «Poematum libri septem de rebus Ungaricis» cz. Krakóban, 1579-ben megjelent kis 8-rétű műve A. íve utolsó lapján adta ki.

EPITHALAMIA
NVPTIIS MAGNIFI-
CI ET GENEROSI VIRI D.
MARTINI BERZEVICII,
EQVITIS, SE^g_{mi} POLONIAE RE^g
gis STEPHANI, per Transsylvaniam,
Cancellarij: & CATHARINAE DAMERA-
VIAE, de Voianovv, puellæ nobilis-
simæ lectissimæq: Voianouij
die xij Octobris cele-
bratis:

A CLARISS. VIRIS SCRIPTA.

CRACOVIAE.
M. D. LXXVIII.

Ez persze Berzeviczynek már többé nem adatott meg, hiszen országos dolgok foglalták el vagy anyagi ügyek kötötték új hazájához. Ilyenek miatt ment le házassága után is alig pár héttel, a tél elején Krakóba, a hová unokaöcscsét, Berzeviczy Miklóst áthivatta Sárosból. Ettől részletesen értesülvén berzeviczei jószágai állapotáról, írásbeli utasításban kötelezte, hogy hazaindulva, még karácsonyra visszatérjen másik két unokaöcscsével, ángya, özvegy Berzeviczy Györgyné fiaival. Erre az asszonyra különben is haragudott, mert mindenféle férfit illető vagyoni dologba beleártotta magát, a mi «nem is illik asszonyi állathoz». Egy másik rokona, Vernik asszony meg holmi adósságáért jószágát foglalta el; az udvarában lakó Berzeviczy János pedig haszonbérét nem fizette pontosan, azt állítván, hogy lovat, szerszámot vett rajta. Csakhogy ezt Berzeviczy Márton nem akarta az árendába betudni, hanem teljes összegében kívánta tőle, «mert nem illik, — úgy mond — hogy az én kárommal magának hasznót építsen», mivel im Lengyelországban is csak a pusztá jószágot szokták bérbe adni s ha sajátmaga költségével akarná műveltetni, nem szükség másnak bérbe adni.⁶⁹

A haragos nagybátya kívánságára a mondott időre át is jött Krakóba Berzeviczy Miklós és Jeromos, a két testvér, meg unokatestvérük, János, ki egyúttal a távol vidéken elfoglalt György ügyét is képviselte. Az ünnepek elmúltával aztán, december 28-ikán valamennyien megjelentek a király kancelláriáján, hol aláírván Berzeviczy házassági szerződését,⁷⁰ akarva, nem akarva tettek vallást arról, a mit tőlük nagybátyjuk világos érdekük megsértésével kívánt.⁷¹ Berzeviczei jószága és egyéb otthoni ingatlana tudatosan nincs belefoglalva ebbe a szerződésbe, mert azokat Berzeviczy Márton — hálából előzékenységükért — unokaöcscseinek zálogosította el húsz esztendőre 1300 forintért, még pedig úgy, hogy atyjafiaival újesztendő után hazament Sárosba

⁶⁹ Berzeviczy utasítása Krakóban, 1578 december 12-én, a család kakaslomniczi levéltárában.

⁷⁰ Közölve a *Tört. Társ.* 1899. évf. 55. l.

⁷¹ A fenti szerződés hátlapján levő magyar följegyzés ezt nyilván elárulja.

és 1579 január 8-ikán kötötték meg a szerződést a szepesi káptalanban,⁷² miáltal megszűnt Berzeviczy János bérlete is, melyet nagybátyjától két év óta birt.⁷³

Berzeviczy Márton atyafisága iránti magatartása igen nemes és méltányos volt, mert a kikötött zálogösszeg igazán nem állott arányban az átengedett birtokok terjedelmével és hasznaival; hiszen a hat jöszág és a berzeviczei kuria használatára alig esett évi 650 forint, a mennyinél bizonyára haszonbére is több volt. Úgy látszik ezért akarta kárpótolni István király is, midőn neki, immár lengyel állampolgárrá és lakóssá vált hívének, ugyanekkor eddigi hű s főleg követségekben kifejtett nagy szolgálataiért a marienburgi kerületben, a graudentzi kapitányság jövedelméből haláláig évi 1500 tallérnyi járadékot adományozott.⁷⁴

Berzeviczy így szerencsésen végezvén az esztendőt, az új évben, 1579 elején Varsóban találjuk a király oldalán dolgozva. Báthory István ugyanis erre a tavaszra tűzte ki az orosz hatalom elleni hadjárat megindítását s bár ez tisztán Lengyelországot illető ügy volt — melyet a kancellárrá előléptetett Zamoyskival intézett — erdélyi kancellárja közreműködését is igénybe vette vállalkozása sikerének biztosítása érdekében. Hiszen az Erdélyből várt magyar segítő hadak toborzásának és behozatalának százféle ágas-bogas dolga egyenesen őt illette. De ezenkívül Berzeviczy lengyelföldi összeköttetése révén is sok szolgálatot tehetett az ügynek. Így mindjárt a fegyverrel hódolásra birt s épp ezért duzzogó Danczka város pénzsegélyét is ő járta ki, biztosítván a város tanácsát, hogy viszonzásul érdekeit híven támogatja a királynál.⁷⁵ Vele aztán csakhamar, február elején Grodno várába ment s két hét múlva megbízásából Königsbergbe, hol az örgróf kis leánya, Mária keresztelőjén a lengyel királyt képviselte s végezte mindazt, a mit ilyenkor a vallás és szokás a kereszt-

⁷² A szepesi káptalan hiteles kiadványa; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 56–58. l.

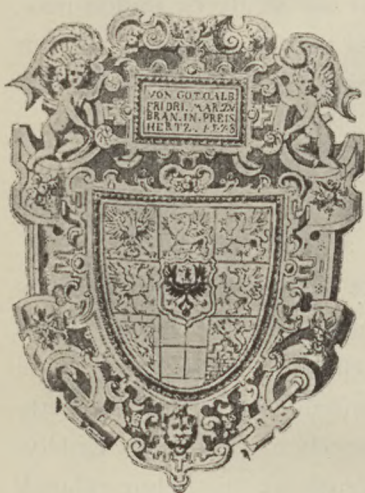
⁷³ Ennek a bérletnek 1577 április 25-iki leltára; ugyanott, 51–52. l.

⁷⁴ Hivatalos másolata Krakóból, 1578

december 31-ről, a varsói állami főlevéltár *Metrices regni* 119. k. 34. l.

⁷⁵ Berzeviczy Danczka város tanácsának Varsóból, 1579 február 1-én; a danczkai állami levéltár id. helyén.

apának megszab.⁷⁶ Ide különben érdeke is vonzotta, mivel leistenausai birtokát az a baj fenyegette, hogy elveszti. Ezzel t. i. az történt, hogy a königsbergi egyetem jogot formált hozzá s tiltakozott eladományozása ellen, a mint kitudódott. Azzal érvelt, hogy azt neki ígérte az örgróf s így nem volt joga másnak elajándékoznia. Még tán azt is felhozta védelmére, hogy már nem volt ép elméjű cselekedetekor, legalább ezt látszik igazolni utódja, György Frigyes örgróf tiltakozása is. Ezt szerényen, *informatio*

63. ALBERT FRIGYES ÖRGRÓF CZIMERE.

alakjába foglalva küldte meg Báthory Istvánnak, a ki azzal felelt reá, hogy a leistenausai birtok öt esztendeig volt már Albert örgróf kezén, midőn kérésére és ajánlatára Berzeviczynek adta hűbérül. Hogy pedig rögtönösen — s a törvényes időben — nem foglalhatta el, annak az volt oka, hogy megbízásából követségben járt, messze Konstantinápolyig s ez útjából hamarabb nem térhetett vissza. Kellemetlen és bántó volt az is, hogy a hűbérbirtokot a hűbéres özvegye is örökölje, a mit Berzeviczy — lengyel

jog alapján — feleségének házassági szerződésében biztosított. Ezt is ki akarta most járni, azért oly megleghangú Báthory ajánló-levele.⁷⁷ De udvarias kijelentéseknél egyebet Berzeviczy szokatlan, majdnem erőszakos kívánságára nem nyert, sőt Pauli András, az örgróf főtanácsosa meg is üzent neki, hogy: *Az udvarokban imádkozni naponta van idő, kérni nem.*⁷⁸ A dolog azon-

⁷⁶ Báthory István ajánlólevele Grodnóból, 1579 február 19-én; a königsbergi állami levéltár B. 1. osztályában. Vendéglői 142 márkás költségét 1579 április 24-én számolták el; ugyanott, az id. számadáskönyvek 13496. kötete 263. l.

⁷⁷ Kelt Grodnóban, 1579 febr. 25.; u. o.

⁷⁸ Pauli András Zamoyskinak Königsbergből, 1579 márczius 12-én ekként: In aulis orandi quotidie tempus est, exorandi non item. (Archiwum Jana Zamoyskiego t. k. 301. l.)

ban Berzeviczyre nézve jól végződött, mert birtokában mégis megmaradt, mikor pedig fiai születtek, magától elesett az az ominózus hagyakozás, hogy azt felesége örökölje!

Anyagi dolgaival többé Berzeviczy nem is terhelte urát, kit most nagy tervének dicsőséges megvalósításában kellett támogatnia. Königsbergből megtérve április elejétől kezdve Vilnában találjuk, leveleket irogatva, hol Erdélybe, hol a porosz rendeknek, kiknek támogatását köszönte.⁷⁹ Így segédkezett királyának egész június végéig, a mikor Báthory István hadba szállott. Bámulatba ejtő nagy elhatározás volt ez nemcsak azért, hogy hadat mert üzenni a hatalmas moszkovitának, hanem azért is, hogy megtámadására alig 16,000 főnyi sereggel vállalkozott.⁸⁰

Hadjáratának igazi célja tulajdonképpen Kur- és Livland vagyis a Keleti-tenger ama partvidékének visszaszerzése volt, melyet az orosz hatalom Zsigmond Ágost királytól és Báthorytól — jóformán szeme előtt — foglalt el, mindjárt uralkodása elején, holott Iván czárral fegyverszünetet kötött. Büntető jellegű volt tehát ez a hadjárat, mivel az oroszok a meghódított városok lakosságát úgyszólván mindenütt kegyetlenül leöldösték; de a nélkül, hogy kegyetlenkedéseikben Báthory utánozta volna őket.

Vilnából indulva, István király július 12-ikén sviri táborából bocsátotta ki azt a remek hadi kiáltványát,⁸¹ melynek nyilván az volt célja, hogy vállalkozását igazolja s a közvéleményt — úgy benn, mint külföldön — maga számára megnyerje.⁸²

István király hadi terve az volt, hogy orosz területen küzdjön, nem lievlandin, a hogy ellenfele képzelte. Ezért Połockra irányult figyelme, mely 1563 óta orosz kézben volt. Ez idő alatt körülötte húsz mérföldnyi térségen mesterséges úton vadont teremtett Iván czár, a ki így mindenütt várta volna a támadást, csak

⁷⁹ Berzeviczy Vilnából, 1579 május 8-án a porosz rendeknek; a königsbergi állam levéltár B. 2. osztályában.

⁸⁰ K. Waliszewski: *Ivan le terrible* (Paris, 1904.) 412. l.

⁸¹ Ismertette Szádeczky Lajos a *Had-történelmi Közlemények* 1888. évf. 224—231. l.

⁸² Waliszewski id. m. 413. l.

itt nem.⁸³ Ezen a mocsaras, erdős területen azonban a hegyvidéki erdélyiek szekerczével vágta utat. Megkerítve Kossiana, Kraszna és Sitna várait, egy hónap alatt ért a király Disnán át Połock alá, melynek elfoglalására vágyott első-

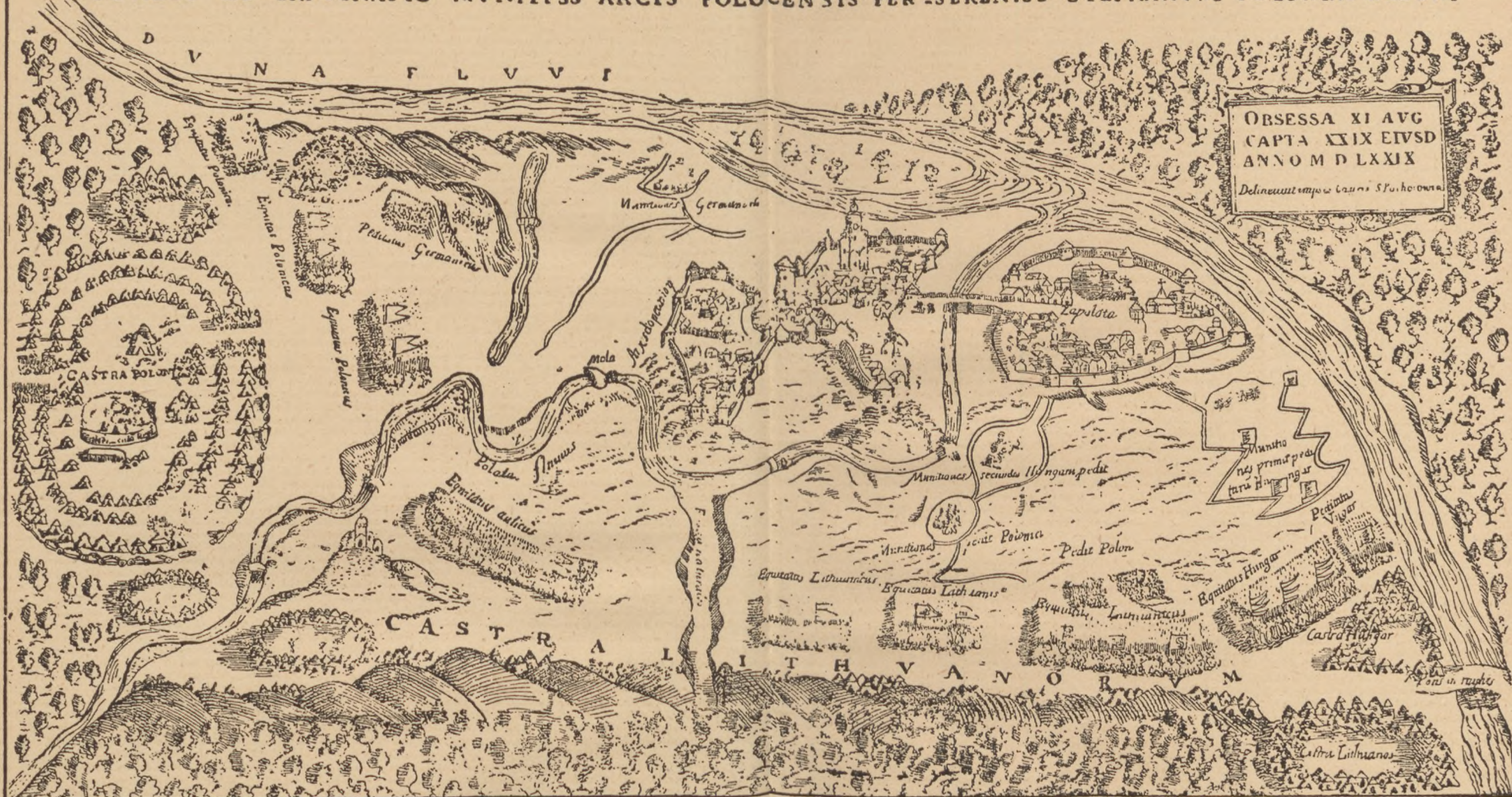
64. IV. IVÁN CZÁR.

sorban. Ez nagy feladat vala, mert az ostromlottak 107 ágyuból lödöztek alá a várból a lengyelekre, midőn azok augusztus 11-ikén ostromához hozzáfogtak. De három heti kitartással végre sikerült s az erős vár — főleg a magyarok ügyessége és bátorsága folytán — 29-ikén a király hatalmába jutott. Bátor-

⁸³ Dr. Ch. Schiemann: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert n. k. (Berlin, 1887.) 372. l.

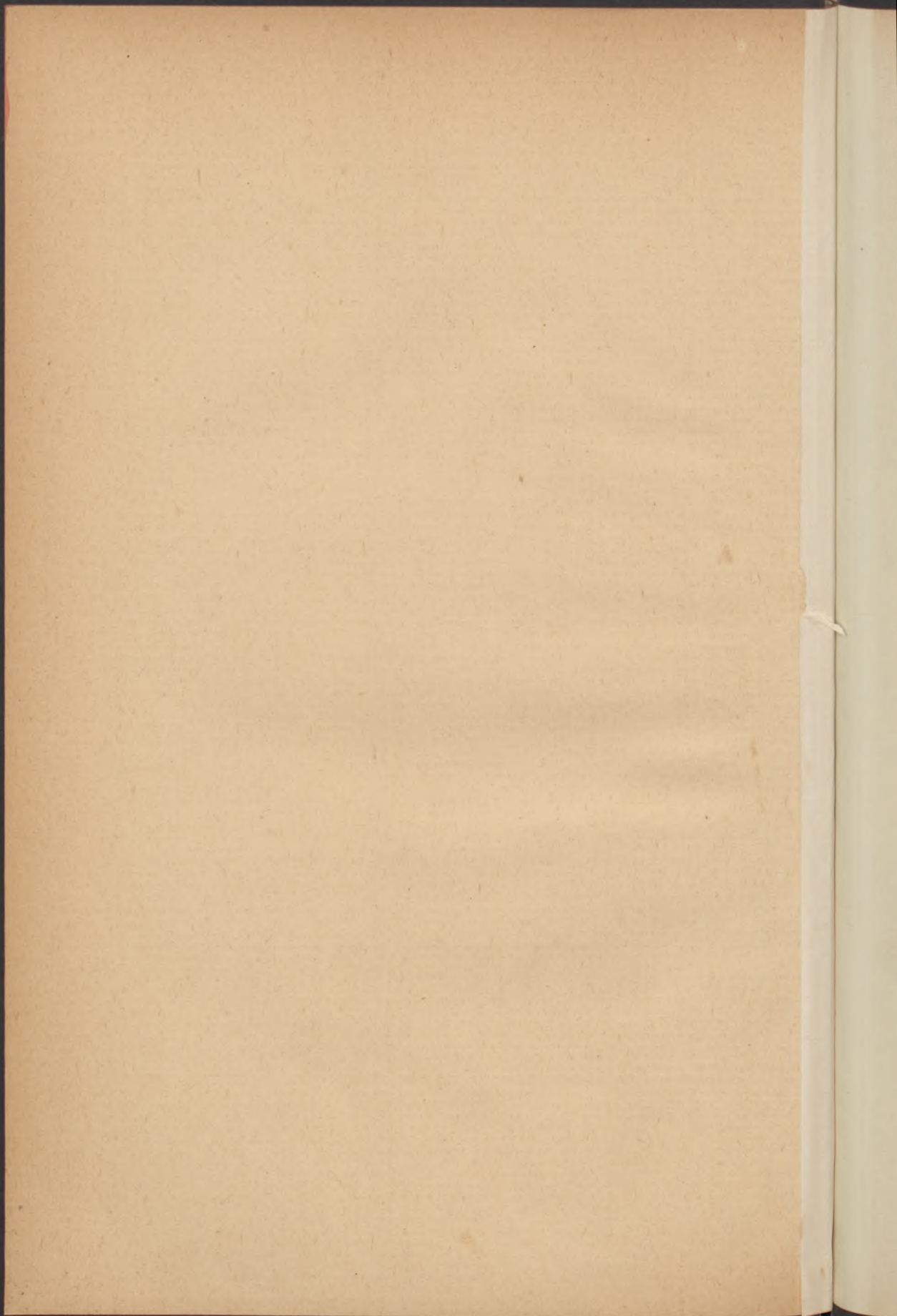

OBSIDIO ET EXPVGNATIO MVNITISS ARCIS POLOCENSIS PER SERENISS STEPHANVM POLONIAE REGEM

POLOTIA EX DVABVS ARCIBVS SUPERIORE AC SCLOPETARIORVM OPPIDOQ. ZAPOLOTA CONSTANS ITA SITV LOCI
PROPVGNACVLIS AC INPRIMIS BOMBARDARVM APPARATV PVLVERE GLOBIS COMMEATV MILITVM PRAESIDIO MV-
NITA ET IN TRVCTA VT MERITO NON SOLVM MOSCHOVIAB SED TOTIVS SEPTEMTRIONIS FIRMISSIMVM PROPVGNACVLVM
EXISTIMARETV GRESSA A SERENISS POLONIAE REGE STEPHANO XI-AVGVSTI ET MOSCHIS STRENV DEFENDENTIBVS EREPTA XXIX EIVSD ANNO DOMINI MD LXXIX
Lucey Roubin de Cavallery Rome anni avari indebat Anno Domini 1580

POŁOCK OSTROMA, JOBB OLDALT A MAGYAROK TÁBORÁVAL.

ságot főleg a fafalak felgyújtása kívánt, mert mikor taraczkkal nem sikerült, alája lopódzva kézzel kellett hozzáférni. Ebben Rácz Péter volt legügyesebb, mert addig forgolódott dolgában, »míg a láng felment«, habár sebek, taglások, verések estek is rajta. Méltó társa Fejérdi Berta, a drabantok legmerészebb hadnagya.⁸⁴

Połock bevétele után Báthory még három hetet töltött alatta, a körülötte elterülő egyéb favarak ostromát intézve. Így jutott egymás után kezére Turovlia, Susa és Szokol, melyek alatt mindenütt magyar vér is folyt. Aztán szeptember közepén hajóra ülve, a Dűna gyönyörű folyamvölgyében haladt Drujáig, a honnan szárazföldön érkezett vissza Vilnába, hol hívei s a rendek (október 4-ikén) valósággal diadalmámorral fogadták.

Ez az ünneplés méltán érte a királyt, mert győzelmes vállalkozásával nemcsak visszahódította a rég elveszett Połock vidékét, de biztosítá a Dűna partját is, a mivel egyelőre gátat vetett az oroszok további terjeszkedésének. Mindez főleg Báthory István kiváló haditehetségének érdeme. Ám dicsőségét önzetlenül megosztotta erdélyi vezéreivel, kik támaszai és fő munkatársai voltak.

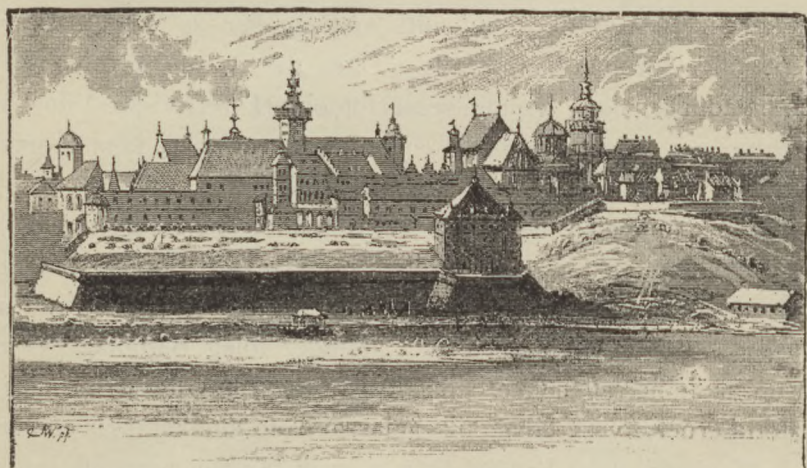
Mindenki átjött Erdélyből, a ki csak tehette, nemcsak hogy vele kedvét keresse a két fejedelemnek, Báthory Kristófnak meg Istvánnak, hanem azért is, mivel zsoldjuk nagyobb volt, mint otthon, a vitézség jutalma pedig nemesítés és birtokadományozás.

A hadbaszállást megelőző lublini mustráláskor (1579 február közepén) az erdélyi lovasság 280 főnyi volt. Ebben Bekes Gáspár (István király meghódolt egykori vetélytársa) 32 lóval, Bornemisza János 25, Bekes Gábor 16, Wesselényi Ferencz, Báthory Péter és Kendy Péter 10—10, Sibrik György és Lónyai Albert 8—8, Nagy Imre 7, Havaseli Balázs, Quarto György, Király Albert, Székely Mózes és Kazi György 6—6, Somogyi Bálint s más hat társa 5—5, More György s 14 társa 4—4, Pán János

⁸⁴ Báthory István szavai két levelében; a *Magyar Történelmi Tár* 8. k. 215. és 219. l.
Magyar Történelmi Életrajzok 1911.

nyolczadmagával 3—3 és Horváth András meg Sándor István 2—2 lovassal szolgált.⁸⁵ Ezeken kívül június közepére jött meg Csukath Péter 116 váradi, Barbély György 160 erdélyi, Prépostvári Bálint 210 magyarországi és Prebes György 140 magyar lovassal.

A gyalognép fővezére Vadas Mihály volt, kit a polocki ostromban ért halálával Kovács Ferenczczel helyettesítettek. Ez is, meg Károlyi István is közel ezer főnyi embernek parancsolt. Hadi nótáriusuk Zsuki Ferencz, fizetőjük Lippai Ferencz, míg a sebe-

65. A VARSÓI KIRÁLYI PALOTA.

sültekre Hamvai Ferencz és Csányi Gáspár ügyelt, a fegyvertár öre pedig Nagy Bertalan.⁸⁶

E hadjáratban Berzeviczy a királyt — ennek nyilatkozata szerint — hűségesen végigkísérte mindenfelé s olykor még pénzzel is kisegítette, ha elegendő kéznél nem volt. A tél beálltával, mikor a csatározásoknak az iszonyú hideg gátat vetett, Halottak-napjára Berzeviczy azonban királyával Grodnóba vonult⁸⁷ s onnan

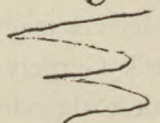
⁸⁵ A varsói pénzügyi bizottság level-tára 61. k. 480. l.

⁸⁶ Varsói kutatásaim alapján, melyeknek egy részét kiadtam 1896-ban «Lengyel-országi adalékok» cz. akad. ért. 22—42. l.

⁸⁷ Báthory István Gorod várában kelt 1579 november 1-én kelt adománylevele, Berzeviczy Márton kancellári ellenjegyzésével; kivonata a *Századok* 1880. évf. 834. l.

a hónap végén Varsóba. De már a karácsonyi ünnepekre valószínűleg hazament, mivel vágyott családját látni, meg aztán hírét vette, hogy távollétében háza kigyuladt s majdnem mindene beleégett. A király ezért — a mint 1580 február elején visszatért hozzá Varsóba⁸⁸ és szerencsétlenségét elpanaszolta — neki adta négy esztendőre a danczkai *kadukát*, illetve jövedelmét. Ez abból állott, hogy lengyel jog szerint a törvényes örökösök nélkül, tehát magtalanul elhalt birtokosok vagyona és hagyatéka visszaszállott a királyra — nem a kincstárba, mint pl. nálunk, mit aztán rendszeren *udvari* embereinek adományozott. Az el nem adományozott jószágokat pedig a király javára gondozták, sőt az elajándékozottak után is bizonyos jövedelem illette meg kezelőjüket.

Lo. Michael Brutus S. R. M.
maiestatis Secret. et Histor.

66. BRUTUS JÁNOS MIHÁLY ALÁÍRÁSA.

Anyagi veszteségeért Berzeviczy hát tisztos kárpótlásban részesült, lelki bánatát azonban most is tanulmányokba merülve igyekezett eloszlatni. Így irodalmi levelezést folytatott a tudós lengyel Rozrażewski Jeromos kujáviai püspökkel,⁸⁹ meg az olasz Brutus János Mihálylyal, a ki Krakóban Báthory megbízásából Erdély történetét írta. Ekkoriban már 1552-ig, Lippa elestéig haladt előadásában, részletesen értesítvén róla Berzeviczyt. Ezt nemcsak barátságból, de egyenesen a király meghagyásából tette, mert a mint műve egy-egy fejezetével elkészült, azt előbb Berzeviczynek küldte meg, a ki szabad idejében Báthory Istvánnak felolvasta és közös észrevételeiket a szerzővel közölte.⁹⁰

⁸⁸ Báthory István Danczka város tanácsának Varsóból, 1580 február 4-én és Berzeviczy levele ugyanahhoz, 1580 február 5-én, a danczkai állami levéltárban. V. ö. a Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 51. füzet 23. l.

⁸⁹ Levele Berzeviczyhez Vilnábból, 1579 augusztus 30-án, a lemergi Ossoliński-könyvtár 156. kötete 38. l.

⁹⁰ Brutus levele Berzeviczyhez Krakóból, 1580 febr. 7.; Brutus «Opera varia selecta» cz. m. 1698-iki berlini kiadása 216–232. l.

A király tavasznyiltával megint Grodnóba ment Berzeviczyvel,⁹¹ a husvéti ünnepek után pedig Vilnába, hogy közel legyen az új hadjárat tavalyi színteréhez. Ide Berzeviczynek felesége is utána jött Prussziából, mivel soká ültek egy helyben. Hadbaszállása előtt azonban ezüstneműjével és féltettebb holmijával hazaküldte.⁹² Itt érte Berzeviczyt (június 10-ikén) a királynak amaz újabb kegye is, hogy a Pomerániában fekvő starogardi kapitányságot neki adta és évi jövedelmét felesége halálára is biztosította, azzal a szokott kikötéssel, hogy negyedrésze a lengyel koronát illeti.⁹³

Útrakelésük előtt Berzeviczy Kovacsóczy Farkas erdélyi kan-czellárt is bő levélben tájékoztatta az eseményekről, abból az alkalomból, hogy Kendy Péter Gyulafejérvárról hírekkel és levelekkel megérkezett s nyomában Bornemisza János is megjött az erdélyi és magyarországi drabantokkal. Legfőbb ujságként a litván Osik Gergely főurnak a muszka czárral folytatott titkos praktikáit közlé vele, melyeket egy szolgája részeg fővel a korcsmában árult el. Maga dolgában is írt, kérvén, küldje meg a 3000 aranyforintot, még ha kölcsön venné is, a mivel Kovacsóczy nyilván az elmúlt évben neki eladott erdélyi birtokai: Kisfalud, Lonfalva és Ompolyicza 5000 forintnyi vételárában maradt adósa.⁹⁴ Végül női orvosságot kért Berzeviczy Kovacsóczytól — lévén ő egyuttal tanult orvos — a mi arra mutat, hogy feleségének magzatvetélése volt⁹⁵ s így még mindig nem született meg várva várt trónörökösük. Annál pontosabban megérkezett a brandenburgi örgróf Königsbergi palotájában, hová Berzeviczynek ismét el kellett mennie keresztelőbe, István király nevében. E megtisztelő megbízatás, a háborus előkészületek közepette, ezuttal nem valami kellemesen érintette. Július 19-ikétől kezdve mégis négy napot töltött két szolgájával Königsbergben, de legalább gazdag ajándékkal

91 Berzeviczy innen ír 1580 márczius 24-én György Frigyes örgrófnak; a Königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

92 Maga Berzeviczy írja alább id. leveleiben.

93 A király adománylevele Pawiński

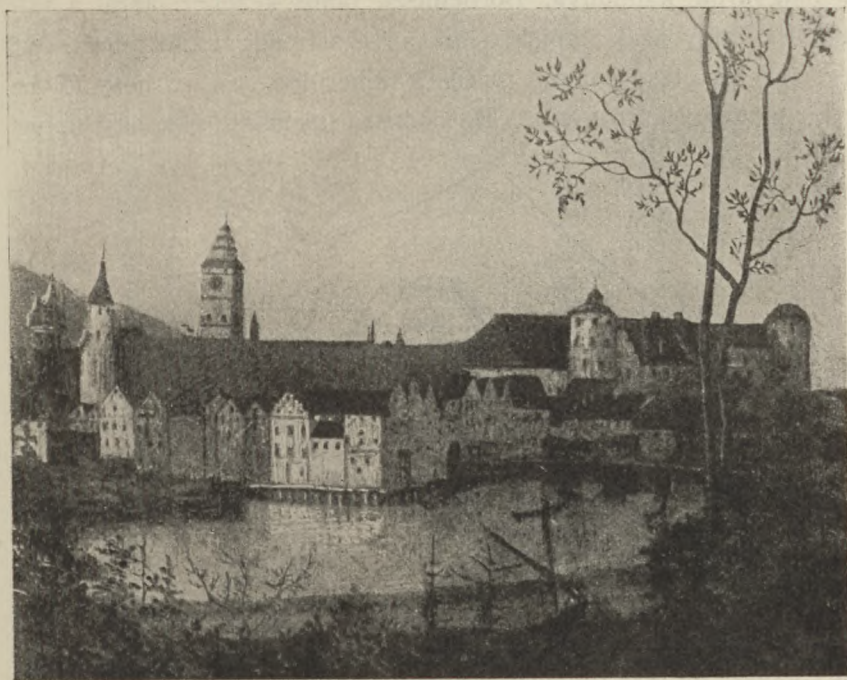
Adolf: *Zródła dziejowe* XI. k. (Varsó, 1882.) 142. l.

94 Az eladásukról szóló «consensus regius» kivonata a *Szászadok* 1899. évf. 170. l.

95 Berzeviczy levele Vilnáról, 1580 jún. 9-én; a *Tört. Tár* 1892. évf. 688–690. l.

távozhatott, a menyiben egy gyűrűt, egy lánczot meg egy aranyos ezüstpoharat kapott emlékül.⁹⁶

Követségét teljesítve, Berzeviczy egyenesen a már egy hónap óta menetelő had felé tartott⁹⁷ keleti irányban. Így hamar elérhette, hogy küldetéséről István királynak beszámolhasson.

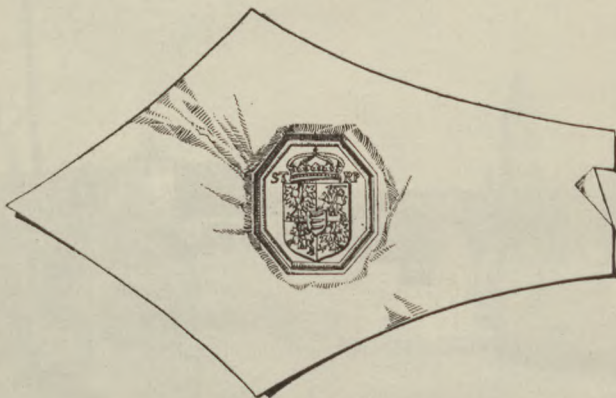
67. A KÖNIGSBERGI KASTÉLY ÉS KNEIPHOF.

Hogy az orosz elleni hadjáratát Báthory István újra megindíthatta, azt erélyes kancellárja, Zamoyski rábeszélése segítségével vihette keresztül az önző és kapzsi lengyel nemességnél, mely kitartóan ellenezte. De mivel ez a nemesség maga csak igen kevés számmal jelent meg és állott királya rendelkezésére, német és magyar seregei erősítésére a városok polgárságát sorozta be,

⁹⁶ A königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13497. kötete 33, 38. és 238. lapja adatai nyomán.

⁹⁷ Abafáji Gyulai Pál 1580-iki könyveszerint a had 1580 jún. 17. kerekedett fel Vilnából; a *Hadtörténelmi Közl.* 1897. évf. 467. l.

a királyi jószágokról pedig minden huszadik parasztot. Így sikerült 50,000 főnyi hadat teremtenie, melynek egy harmadával Zamoyski augusztus 12-ikén átlépte a Dünát,⁹⁸ miután pár nappal előbb a folyó partján fekvő Wieliza várát elfoglalta. Ez augusztus 7-ikén jutott Zamoyski hatalmába, mivel megelőző nap 400 tallért küldött a magyarok kapitánya, Bornemisza János kezéhez, azzal a föltétellel, hogy azok kapják, a kik a várat meggyújtják; ha pedig ez a felgyújtás lengyel tüzérnek sikerülne, az 12 hold földet nyer jutalmul a királytól.⁹⁹ Bornemisza így mindössze egy napig

68. BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY GYŰRŰPECSÉTJE.

lövete a falfalakat a sánczokból, két faltörő s egy kartács-ágyujával. Az oroszok ugyan néhányszor eloltották a magyarok okozta tüzet, de azok másnapra újra felgyújtották a várat s 200 fegyverfogható embert, meg 13 taraczkot találtak benne. Haza is eresztették őket békével, a főbbeken felül.

Az elfoglalt vár látására igyekezvén, Báthory Uswiata ellen a vilnai vajdát indítá 300 főnyi litván hadával, mely alig fejezte be a két *fertő* közzé ékelt vár körülsánczolasát, védői kiüzentek belőle s kegyelemre megadták magukat. Ebben is 500 embert, 8 taraczkot és egynéhány száz puskát találtak. További védelmét ennek is maga a király rendelte el, miután négy napig táborozott

⁹⁸ Schieman id. m. 373—374. l.

Acta res gestas Poloniae illustrantia XI. k.

⁹⁹ Działyński Lukács naplóföljegyzése; 210—213. l.

felégett falai alatt. Augusztus 21-ikén aztán tovább indult Wielkie Łuki felé, mely 16 mérföldnyire volt, ebből is 10 erdőn át vezetett. Ez iszonyuan meglepte az erdélyieket, hiszen eddigi útjukban immár 60 mérföldet jöttek erdőben, míg a sáros rossz utak miatt az ágyúkat Vilmától fogva vizen hozták a csatatérre. Ide Wielkie Łuki alá most a király azért jött, hogy általa Livoniát könnyebben visszahódíthassa, habár sokan inkább a délibb fekvésű s fontosabb Smolensk ellen szerették volna működni látni, melynek környékét tavaly, hogy Połock alatt volt, hadai igen elpusztították. Ám Báthory éppen e miatt nem ment arra felé hadával, nehogy fogyatkozást szenvedjen élelemben. Erejét 30,000 főnyinek mondta a szárnyaló hír, a mennyi az emberek ítélete szerint soha még lengyel királynak egy csomóban nem volt s hozzávéve még a tábori népességet, valami 200,000 lélekből állónak híresztelték, a közeledő muszka had rémítésére. Még neszterfejérvári tatárok is voltak zsoldjában, kik Wisniewicki Mihály várnagy vezérlete alatt dulták, fosztották az oroszok földjét.¹⁰⁰

A csatározások egyik napján, augusztus 26-án Bornemisza lova elesett, úgy hogy egy darabig gyalog menekült, míg a magyarok más lovat adtak alája, hogy a muszkák kezébe ne jusson.¹⁰¹ Aztán hozzáfogtak a sánczkosarak fonásához, majd 200 magyar gyalogos ásta alá az egyik bástyát.¹⁰² Ekként ostromának ötödik napjára, szeptember 5-ikén Wielkie Łuki kézbe esett,¹⁰³ a mi kivált Báthory egykori versenytársa, Bekes Gáspár és magyarjai elszántságának műve. Rettenthetetlen elszántságot tanusított különösen Debreczeni Főris Ambrus, a miért a király nemességre emelte s példaadásul még a táborban átadta neki a címeres levelet.¹⁰⁴ Hasonlót kapott Thasnádi Balázs, a puskások tizedese, kinek azt a vitézségét, hogy még sebesülten is gyujtogatta a falakat és bástyákat csodamódra emle-

¹⁰⁰ Berzeviczynek az uswiati táborból, 1580 augusztus 21-én írt levele nyomán; a *Történelmi Tár* 1880. évf. 690–692. l.

¹⁰¹ Dziatyński naplója, id. h. 227. l.

¹⁰² Ugyanott, 231–232. l.

¹⁰³ Gyulai Pál adata; id. h. 476. l.

¹⁰⁴ Kelt Wielkielukiban, 1580 szeptember 15-én; kivonata Dr. Áldásy Antal: Magyarországi címeres levelek (Budapest, 1904.) 65. l.

gették később is.¹⁰⁵ Szeptember 20-ikán Nevel vára jutott a magyar vitézek, Bornemisza János 700 gyalogja birtokába.¹⁰⁶ Ez nevezetes dolog volt, mert köröskörül nagy fertő fekszi s csupán napkeletről van száraz árka, az is erős kötésfákkal bélelve. Połocknál alig kisebb és 16 szép fabástyája van. Másfél ezernyi szolgáló embert, meg valami 3000 főnyi beszorult népet találtak benne, 11 taraczk mellett. Erre Zavolocs ostroma következett, az előbbi várakéhoz hasonló módon, hova már Károlyi István jött 800 gyaloggal.¹⁰⁷ Ezt is két mérföldnyire fertő fogta körül, mely még a hol legkeskenyebb is, egy puskalövésnyi széles. Ezen belül emelkedett szép dombocskán maga a kilencz bástyás vár, háromszoros palánkkal körülvéve. Ezt tutajra rakott erdélyi gyalogosok közelítették meg, kik sánczot vetve köréje, azt rótt fákból készített védő fallal biztosították a várbeli lövések ellen.¹⁰⁸ Ezek a lövések szüntelenek voltak, de, midőn október 11-én rohamot kíséreltek meg, a híd beszakadt és valami 50 nemes, meg 150 hajdú pusztult el.¹⁰⁹ Ám Zamoyski nem lankadt, sőt a lengyel és magyar csapatokat biztatásaival és ígéreteivel vetélkedésre tüzelve, a várat végre október 23-ikán elfoglalta.¹¹⁰

Ezzel jóformán be is fejeződött az idei hadjárat. A hirtelen beállott nagy hidegben István király téli szállásra bocsátotta katonáit s maga nehéz úton, november 3-ikán érkezett vissza Vilnába.¹¹¹ De pár hét múlva Grodnóba vonult s itt nyerte tőle Berzeviczy jutalmul hűséges szolgálataiért, melyeket az elmúlt hadjáratban — fáradságát, költségét és életét nem kimélve — neki s a hazának tett, a dirschau-i kerületben megürült *Konersten* és *Milewaldt* nevű két falút. Ezeket a maga és felesége élet-hossziglani használatára kapta, köteles lévén jövedelmének negyedét — az ország törvénye szerint — a kincstárnak beszolgál-

¹⁰⁵ Ezt egy évre reá, Psków alatt 1581 október 19-én kelt nemeslevele is kiemeli; kivonata u. o. 66. l.

¹⁰⁶ Gyulai Pál adata; id. h. 479. l.

¹⁰⁷ Ugyanő; id. h. 482. l.

¹⁰⁸ Berzeviczy csonka [Nevel vára alól,

1580 október közepén kelt] leveléből; az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának Törzsgyűjteményében.

¹⁰⁹ Działyński adata; id. h. 266. l.

¹¹⁰ Waliszewski id. m. 424. l.

¹¹¹ Gyulai Pál adata; id. h. 483. l.

tatni.¹¹² Így legalább Berzeviczy nem tért haza karácsonyra üres kézzel családjához, melyet tavasz óta nem látott.

Dolgait távollétében ügylátszik sógora, damarai Woianowski Péter intézte,¹¹³ míg olivai részjórszágát a danczkai tanács hozzájárulásával 1581 elején Grabau Ákosra bízta.¹¹⁴ Anyagi ügyei rendezésével s vagyona többítésével, mint számtartó, pontos és szerző ember most is sokat bíbelődött. Woianowból például a varsói országgyűlésre menvén, megszerezte a királytól a starogardi kapitány-

69. STAROGARD.

ság területén fekvő Kokoskowo (Hennewald) soltészségét, felesége élete fogytaig terjedő kedvezéssel.¹¹⁵ Rá egy hónapra jóvá hagyatta starogardi kapitányságába való beiktatásáról szóló hivatalos levelét, mely beiktatás csak ez év elején ment végbe. Ennek értelmében elhunyt elődje, Czema Fábíán gyermekeit pénz-

¹¹² Báthory István Grodnóban, 1580 december 12-én kelt adománylevele a varsói állami főlevéltár Metrices regni 123. k. 442. l.

¹¹³ Berzeviczy Wielkielukiban, 1580 szeptember 28-án kelt meghatalmazása; ugyanott, a 121. k. 371. l.

Magyar Történeti Életrajzok 1911.

¹¹⁴ Danczka város tanácsához Olivában írt 1581 január 12-iki levele s a város 14-iki válasza; a danczigi állami levéltár id. kötegeiben.

¹¹⁵ Báthory István adománya: Varsó, 1581 január 25-én; a varsói állami főlevéltár Metrices regni 123. k. 490. l.

zel elégitette ki.¹¹⁶ Ehhez kellett nyilván az a 2333 forintnyi összeg is, a mennyiben a kulmi tartományban fekvő Plawes nevű faluját abafáji Gyulai Pál királyi titkárnak zálogba vetette, a mit három esztendő múlva ígért neki visszafizetni,¹¹⁷ holott ekkoriban már 1500 tallérnyi kancellári fizetést húzott, a mit a király még 250 tallérral toldott meg, hogy 2000 forintra kerekíthesse ki.¹¹⁸

De mint az aggódó gazda, végül április 12-ikén új adományt szerez leitenauai jószágára is György Frigyes brandenburgi örgróftól, a ki megújítván elődje adományát, kiterjeszté azt Berzeviczy gyermekeire is,¹¹⁹ vagyis két fiára, kik úgy látszik ekkoriban születtek. Ezt megint személyesen járta ki, a mennyiben az örgróf fia keresztelésére indult királya rendeletére és képviseletében, három ezüst kupát vivén magával ajándékol.¹²⁰

A königsbergi udvarból visszatérve Starogardba ment, hol most, a mióta kapitánya lett, több időt töltött, mint falusi birtokán, mert mindenféle ügyes-bajos dologban kellett ítélkeznie vagy pedig alattvalói érdekében érintkeznie a közeli Danczka¹²¹ város tanácsával s néha még a távolabbi königsbergi udvarral is.¹²²

Csendes munkaköréből és családi fészkeből Berzeviczyt országos dolgok ragadták ki, mert királya hívására pünkösöd után Vilnába kellett indulnia, hol az egész udvar az újra megindítandó orosz hadjárat előkészítésén dolgozott. E tevékenysége közben a királyt váratlan csapás érte, bátyjának, Báthory Kristóf fejedelemnek 1581 május 27-én bekövetkezett hirtelen halálával. A sas-szárnyakon haladó gyász hír — a nagy távolság

¹¹⁶ A király jóváhagyása Varsóból, 1581 február 25-éről; ugyanott, 123. k. 687–694. l.

¹¹⁷ Kötelezvénnye s a király jóváhagyása Varsóból, 1581 március 24-ről; ugyanott, a 125. k. 349. l.

¹¹⁸ A varsói állami főlevéltár 261. sz. udvari számadáskönyvéből.

¹¹⁹ Az örgróf megújító levelének szövege Königsbergből, 1581 április 12-éről; a königsbergi állami levéltár «Verleihungen» osztálya 926. k. 302–304. l.

¹²⁰ A varsói pénzügyi levéltár számadáskönyvei 3. k. 208. l. olvassuk ugyanis: 1581. Per Berzeviceum ad baptismum filii ducis Prussiae cuppae 3 valovis M. 27.

¹²¹ Berzeviczy levele Danczkához Starogardból, 1581 április 20; a danzigi állami levéltárban.

¹²² Starogardból, 1581 május 9-én György Frigyeshez; a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

miatt — június 9-én jutott a királyhoz, kit mélyen levert, mivel bátyjához oly benső rajongó szeretet fűzte, a milyen testvérek közt nagy ritkán látható.¹²³ A király végre is beletörődött Isten akaratában, habár még a pápa nevében részvétnyilatkozatra jelentkező nuncziust, Caligari János András püspököt is csupán harmadnapra fogadta.¹²⁴ Június 16-ikán délelőtt aztán fényes királyi gyászszerartást rendezett a vilnai székesegyházban elhunyt testvére emlékére, melyen megjelentek az udvari emberek s külföldi követek is.¹²⁵ Ám a királyra a testvéri kegyeletnek e magasztos nyilvánításán kívül más kötelesség is hárult: gondoskodni Erdély további sorsáról. Ezt ugyan felforgató baj nem fenyegette, mert Báthory Kristóf, halála előtt megválasztatta a kolozsvári országgyűlésen kilencz éves kis fiát, Zsigmondot utódjává s a lengyel király tekintélye és befolyása már csirájában elfojtott volna minden oly mozgalmat, mely Erdélyben zavart idézhetett volna elő. De azért komoly megfontolás után Berzeviczyt mégis beküldte az erdélyi rendekhez, hogy tőle akaratát megtudják s az ország, meg az ifju fejedelem kormányát biztosítsa.¹²⁶

Fontos új követségére Berzeviczy június 21-ikén indult,¹²⁷ aznap, a melyen a király meg táborba szállott. Úti költségül 322 frt 10 denárnyi összeget kapott,¹²⁸ útasításul pedig a királynak az erdélyi tanácsurakhoz intézett szép levelét. Ebben jóváhagyván eddigi eljárásukat, inti őket, hogy «ne legyen most helye köztük semmi privátumnak, semmi irigységnek, semmi gyűlölségnek», mert ha olyat találna, a ki az egyezséget zavarná,

¹²³ Caligari pápai nunczius jelentése Vilnából, 1581 június 10-ikéről; a római vatikáni levéltár Nunziatura di Polonia 18. k. 175. l.

¹²⁴ Vilnából, 1581 június 13-ról; u. o. a 179. lapon.

¹²⁵ Caligari 1581 június 17-iki jelentése u. o. a 185. l. Más egykorú lengyel leírását ld. Ковловнчъ: дневникъ послѣднаго похода Стефана Баторія на Россію cz. m. (Szent-Pétervár, 1867.) 214—215. l.

¹²⁶ Ez Berzeviczy siriratában így van kifejezve: Statum impuberis principis Sigismundi novo electo senatu firmavit.

¹²⁷ Báthory István Vilnán kelt 1581 június 21-iki levelében ajánlja Berzeviczyt Valkay Miklós kegyeibe; Kemény-féle másolata «Apparatus epistolaris» cz. m. III. k. 183. l. az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

¹²⁸ A varsói főlevéltár 261. sz. számadáskönyvéből.

annak fejét oly orvossággal köti be, mely hamar elválasztaná testétől!¹²⁹ E fenyegető kemény szavak azt az áldatlan versengést és irigykedést bélyegezte meg, mely a tanácsurak közt — kivált Báthory Kristóf halála óta — lábra kapott. Az államügyeket ugyanis a 12 tagú kormánytanács vezette. Persze valamennyi tagja ritkán lehetett együtt. Ilyenkor 7—8 ember írta alá és pecsételte a rendeleteket, származásuk és szereplésük szerinti sorrendben, így: Csáky Dénes (a fejedelem atyjafia), Báthory István (az ifjabb), Kendy Sándor, Kendy Ferencz, Gálffy János, Kovacsóczy Farkas és Apafi István.¹³⁰ Kristóf halálával tehát nem ismerték el többé Kovacsóczyt kancellárul, azért szorul hatodik helyre, annyira gyűlölték ez idegen, dalmata származású férfit, kinek a gögös, rátartós erdélyi főurak sohasem tudták megbocsátani, hogy egyszerű orvostól lett kancellár¹³¹ s jutott fölükbe!

István király levele külön is kiemeli, hogy Berzeviczyt «teljes tanusággal» küldé Erdélybe s így, a mint a gyulafejevári udvarba ért, mindenben teljhatalmulag intézkedett. Elsősorban az elhunyt fejedelem hagyakozását hajtotta végre. A kormányt annak értelmében a négy «testamentomos» úrra bízta, kiknek azonban minden fontosabb ügyet meg kellett István királynak írniok, mivel jóváhagyása nélkül nem intézkedhettek. De ha azt megszerezték, a birtokadományozási leveleket a fiatal Zsigmond nevében állították ki s ő is írta őket alá, gyermekes írásával. Ám ennek fő kötelessége még mindig a tanulás volt, melyet úgy atyja, mint István király határozott kívánságára továbbra is a jámbor, kegyes Leleszi János jezsuita-atya vezetett. Szórakozására viszont egy tuczatnyi nemes ifju nevelődött vele együtt állami költségen, kik a kis fejedelemmel játszadoztak, étkeztek és tanultak.

¹²⁹ A király Vilnán, 1581 június 12-én írt levelének egyszerű másolata; a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára ivrétű 110. kötetében.

¹³⁰ Ily sorrendben következő pecsétjeiket rajzban is bemutatjuk, Gyulafejevárt

kelt 1581 június 28-iki levelükről; csupán Apafiét nem lehetett lerajzolni.

¹³¹ P. Ferrante Capece kolozsvári jezsuita-rektor 1584 február 27-iki megjegyzése; Veress Endre «Fontes Rerum Transylvanicarum» a sajtó alatti 11. kötetében.

Ezzel s az udvartartás apró-cseprő részleteivel foglalatoskodott Berzeviczy, mialatt a portáról az a csasz is megjött, a ki Báthory Zsigmondnak a szultántól megerősítő athnámét, zászlót és boncsokot hozott, habár elismerése fejében az ország adóját kívánta emeltetni.

Berzeviczy másik megbízatása az volt, hogy István királynak a szászoktól valami pénzt szerezzen. Ezért július végén Gyulafejérvárra hívatta a szebeni polgármestert és királybíró, és előadta nekik, hogy István király a szász egyetem Márton-

70. AZ ERDÉLYI KORMÁNYTANÁCS PECSÉTEI.

(Hátulról számítva : Csáky Dénes, Báthory István, Kendy Ferencz, Kendy Sándor, Gálffy János és Kovacsóczy Farkas pecsétje.)

napi adójából 15,000 forintnyi előleget kíván. Ennek hallatára a küldöttek keservesen panaszkodtak, hogy ők ennyit ebben a nagy szegénységben nem tudnak előteremteni. Kérik tehát, hogy ezt a királylyal tolmácsolja. Hogy pedig sikeresen megtegye, egy 41 forintot érő nagy serleggel kedveskedtek neki. Csakhogy Berzeviczyt ez az ajándék nem kenyerezte le, mert jól ismerte az efféle panaszok alaposságát. Így hát hazaeresztette a küldötteket, hogy a pénzt sürgősen felhajtsák és elhozzák neki. De mivel azt is jól tudta, hogy százféle kifogással fogják megfizetését halasztgatani, augusztus 20-án négy kanczellistából álló kíséretével váratlanul Szebenben termett és személyesen adta elő a király kívánságát a szász univerzitás előtt. Ez most már nem térhetett ki a terhes dolog elől, hiszen Berzeviczy így is négy napig ült nyakukon, a mi a városi tanácsnak 74 forintjába

került. Az elmaradhatlan ajándékok ára is majdnem felment annyira, mert Berzeviczy megint egy kupát kapott, íródeákjai meg egyenkint egy-egy poharat és ezüstkanalat. Ezért a szász egyetem kénytelen-kelletlen kivetette a 15,000 forintot a szász városokra és székekre, jutván Szebenre s a hét székre 5100, Brassóra és a Barczaságra 1500, Meggyesre és két székére 4000, Beszterczére és vidékére pedig 4400 forint, a mi aztán október végére össze is verődött.¹³²

71. NAGYSZEBEN.

E tekintélyes összeg megszerzése nagy dolog volt, hiszen két évi adót tett ki és Berzeviczy ügyességének és kitartásának tulajdonítható. Ám azért ára volt, mint minden ilyen rendkívüli szívdességnak, a mit a gazdag szászoktól az erdélyi fejedelmek kieszközöltek vagy mondjuk kicsikartak. A szász egyetem ugyanis régi szokásjoguk, a *Rechtbüchlein* vagyis a német statutumok fejedelmi megerősítését kívánta, hogy minden törvényük írásba legyen foglalva, mint volt a magyaroknak Werbőczy Tripartitumában. E végből az univerzitás minden városa szá-

¹³² A Szász Univerzitás 1581-iki számadáskönyvéből, Nagyszeben város levél-

tárában. V. ö. az Erdélyi országgyűlési emlékek 3. k. 43. l.

mára kiiratta s megküldte, hogy átnézzék¹³³ s minél teljesebb legyen.

Fejérvárra visszatérve, Berzeviczy egyéb függő dolgai intézésével foglalatoskodott. Szeptember 11-ikén azonban Kozma és Petki Mihály társaságában Brassó város tanácsát tisztelte meg látogatásával. Négy napig volt a város kosztján, íródeákjaival és szakácsával s mintha halálra éhezve jöttek volna, 57 forint 40¹/₂ denárnyira rugott mind az a sok étel, nyalánkság és bor, a mit négyen megettek, megittak e négy nap alatt.¹³⁴ Iszonyú összeg, ha meggondoljuk, hogy ez időben hat fogolymadár és két fajdyúk ára csak 20 denár, egy oldalas szalonna 2 forint s még az idegenből jött hering is fél denár volt. Viszont fogalmat alkothatunk magunknak az ilyen traktálásokról, ha látjuk, hogy a szolgálomember napjára mindössze 20 denárt kap ellátására.¹³⁵ Persze a városok mindezt, meg a sok ajándékot nem sajnálták az udvari emberektől, mert érdekük kívánta lekenyerezni őket. Most is, Berzeviczy ráadásul még két olyan paripát kapott ajándékkul, melyeket a város egyenként 60 forinton vásárolt. Pompás, nemes állatok lehettek, mivel 26 forinton már szép lovat vehettek.¹³⁶ Hanem ezeken a lovakon kívül még a szebeniektől is kapott ajándékot Berzeviczy, mikor azok a királynak szánt pénzt az udvarba vitték; még pedig egy játéktáblát meg egy rókamálas felső rokkot, melynek ára egyedül 25 forint volt,¹³⁷ vagyis egy jó lóéval felérő.

Berzeviczy utolsó fontos megbízatása az erdélyi jezsuiták ügyeinek rendezése, illetve törvényes biztosítása volt.

A jezsuitákat Erdélybe Báthory István küldte be 1579 őszén a fejedelem kívánságára s a rendek tudtával, miután a magyar Leleszi János atya, mint a kis Zsigmond nevelője magára már korábban benn volt. Eleinte az atyák Kolozsmonostoron, az

¹³³ A Szász egyetem 1581 szeptember 5-iki végzése a nagyszebeni *Korrespondenzblatt* 1880. évf. 38. l.

¹³⁴ Brassó város 1581-iki számadáskönyvéből.

¹³⁵ Ugyanonnan vett adatok alapján.

¹³⁶ Hasonló adat, ugyanott.

¹³⁷ Szeben város 1581-iki id. számadáskönyvéből.

egykori apátság épületében húzódtak meg s nyitottak iskolát. De mikor a király kollégiumot építtetett nekik, 1581 tavaszán beköltöztek Kolozsvárra s ott folytatták buzgó működésüket: a tanítás és hitélet terén. Hogy életük gondtalan s annak folytán működésük eredményes legyen, István király a bácsi és jegenyei jószágot a kolozsmonostorhoz kapcsolva, utána a Blandratától elcserélt Tiburcz, Kajántó és Bogártelke birtokát adományozta nekik. Ezek közül Tiburczot még néhai Báthory Kristóf visszaszerezte és az ezt bizonyító oklevelet Berzeviczy szeptember 30-ikán mutatván fel a gyulafejérvári káptalannak, ismét visszaszította a kolozsmonostori jószághoz.¹³⁸ Erről tanuságlevelet kapván, most már búcsut mondott az udvarnak s a kolozs-

Stephan Arator Pammonij.

72. P. SZÁNTÓ (ARATOR) ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

monostori konventet kereste fel. Itt most ennek hites személyeivel bejárták a királyi alapító-levélben felsorolt jószágokat s október 17-ikén iktatták be a kolozsvári jezsuitákat törvényesen is birtoklásukba.¹³⁹ Ekkor ismerkedett meg a nagy tudományú Szántó (Arator) István jezsuitával is, a ki Rómából 1580 elején érkezett Kolozsvárra s azóta buzgólkodott áldásosan a hitélet fejlesztésén. Magyar szónoklatait százával hallgatták, gyóntatásaira tódult a nép, kegyes életével pedig példát mutatott még rendtársainak is. Ezek többnyire lengyelek voltak s világiasabb életmódjukkal állandóan botránkoztatták a szigorúbb magyar pátert.¹⁴⁰

Megbízatását szerencsésen teljesítve, Berzeviczy szüret után visszaindult Lengyelországba. Október 23-ikán ifjabb Báthory

¹³⁸ A káptalan 1581 szeptember 30-iki kiadványa; az Országos Levéltár fiskális levéltára XXII. szekrénye fasc. 37. A.

¹³⁹ A kolozsvári Báthory-egyetem története cz. értekezésem nyomán; az Er-

délyi Múzeum 1906. évf. 180–183. lapján, hol viszonyaikat bővebben iamerttettem.

¹⁴⁰ Szántó István jelentései alapján; Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum I. k. 94 és köv. l.

Istvánnál ebédelt Somlyón. Harmadnapra ment tovább,¹⁴¹ ellátogatva Berzeviczére is, hol már rég nem járt volt. Útja azon a felsőmagyarországi postaúton vezetett ki, melyet Krakó felé századok óta jártak a borkereskedők és más árus emberek. Így is három hét telt bele, mire családjához ért s ugyanannyi, míg István király színe elé juthatott. Jelentésével az nagyon meg lehetett elégedve, mert fáradságát megint királyi módon jutalmazta. Ez a jutalom most az iránti hozzájárulásából állott, hogy Berzeviczy megvehesse a moszkvai czártól visszahódított Livóniában a rigai öböl nyugati

73. IFJ. BÁTHORY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

félszigetének majdnem a csücskében, a tengerhez közel fekvő Dondangen várát és hozzátartozó uradalmát. Az erről szóló pergamen-oklevél 1582 január 10-én Vilnán kelt s benne István király arra is kötelezi magát (és utódait), hogy az esetre, ha az uradalmat a lengyel király vagy korona vissza akarná venni, megtérítik a Berzeviczy által fizetett vételárát.

A dondangeni várkastély gazdája Magnus schleswig-holsteini fejedelem, III. Keresztély dán király fia és Norvégia örököse volt. Ez a 42 esztendőes fejedelem a lievlandi tengerpart bírásaért versengő hatalmak tülekedése folytán jutott birtokaihoz; de épp ezért bírása és egész léte is azoktól függött. Előbb Iván czár kegyéért törte magát, sőt egyik sógornéját vette is feleségül. Majd

¹⁴¹ Somlyai Báthory István egykorú naptári feljegyzése; K [urz:] Nachlese... (Brassó, 1840.) 106. l.

a lengyelek barátságát kereste. Ezért Iván czár elfogatta, de nagylelkűen szabadon bocsátotta. Utána Báthorynak esküdött hűséget s nyakig adós lévén, örült, hogy ettől a lengyel főnhatóság alá jutott és elzálogosított birtokától megszabadulhatott. A hozzávaló pénzt Berzeviczy Sárosmegyéből hozta magával, hol minden atyai jószágát eladta¹⁴² rokonainak, berzeviczei udvarházát kivéve.¹⁴³ István királyt viszont politikai és államérdekek vezérelték, midőn azt a végvárat s környékét belső hívére ruházta, a mennyiben nem bízhatott kellően e tartomány lakossága hűségében, mely még mindig a dán királyt uralta vagy legalább is dán befolyás alatt élt.¹⁴⁴

74. MAGNUS FEJEDELEM ENLÉKÉRME.

Távoli új birtokát Berzeviczy nemsokára törvényesen is elfoglalhatta. De előbb a nagy hidegben Psków várát kellett megjárnia, a hová az erdélyi őrségnek vitt zsoldot. Erre ennek nagy szüksége volt, mivel a rettentő télben sokat szenvedett. Szenvédésükről Berzeviczy megható részleteket hallott a nyomorgó hajdúktól s tőlük tudta meg az elmúlt hadjárat eseményeit is, melyekben neki — erdélyi küldetése miatt — nem volt része.

Hogy a moszkvai czár hadaival harmadszor is össze kell mérnie erejét, azt István király már akkor belátta, mikor 1580 végén téli szállásra vonúlt. Az volt célja, hogy kiszorítsa az

¹⁴² A királyi «consensus» szövege alapján.

¹⁴³ Ezt t. i. még 1592-ben is javíttatja.

¹⁴⁴ Báthory István Vlnában, 1582 január

10-én kelt privilegiuma a kurlandi Landesarchiv *Dondangen* ládájában, Mitauban; hivatalos másolata a varsói főlevéltár *Metrices regni* 127. k. 309–310. l.

oroszt a Keleti-tenger partjáról s ezt csak egy újabb hadjáratral érhetette el. A bekövetkezett 1581-ik év telén a czár ugyan díszes békekövetség útján ajánlta fel Báthorynak az általa elfoglalt livlandi várakat. De a király az egész tartományt kívánta s nyíltan hadat üzent neki tavaszkor, miután erre minden pénzt feláldozta s még kölcsönt is szerzett. Erdélyből meg hajdúkat és drabantokat. Ezek bátorságában bízva István király egyenesen Psków vára elfoglalására indult és augusztus 18-án ért alája.

A sok tornyú város erőssége meglepte mindnyájukat, mert ez már nem olyan fafalú vár volt, a milyeneket eddigelé vívtak, hanem hatalmas kőbástyákkal védett terjedelmes város, melyet azonkívül még palánk is kerített a fertő felől. Második Párisnak nevezte a király egyik titkára, midőn meglátta. Őrségét 30.000 főnyinél nagyobboknak mondták, míg Báthoryé alig érte el a 20.000-et és ágyúja is mindössze húsz volt. Így inkább éhezte-téssel remélte bevenni, ha maga hada is bővelkedett volna ele-ségben. Ügyes fortélylyal azonban *védelmi tétlenséggel* igyeke-zett István király a várbelieket lankasztani, elzárva minden utat, a melyen élelmezhatték magukat.¹⁴⁵ Három heti várakozás és készülődés után, szeptember 8-án mégis rohamot intézett a vár ellen és megostromolta. Hanem vállalkozása a csatatér egyenetlen-sége s a védők kitartása miatt nem sikerült, miközben elesett magyar hadainak kapitánya, Bekes Gábor, Dercsényi Tamás, a gyalognép századosa és a bátor zabolai Székely András.¹⁴⁶ Ez halálos sebet kapott az ostromban és éppen csak annyi ideje maradt, hogy végrendelkezését atyjafiainak tollba mondhatta.¹⁴⁷ Vele együtt sebesült meg Székely Mojzes is,¹⁴⁸ könnyedén. Sze-rencsésen szabadult meg a magyar hadak főkapitánya, kecsedi Károlyi István is, egyike azoknak, kik Dirschau ostromától kezdve öt éven át minden ütközetben résztvettek és tapasztalt

¹⁴⁵ Waliszewski id. m. 432–434. l.

¹⁴⁶ Ifjabb Báthory István egykorú nap-tári följegyzése; Kurz: Nachlese 105. l.

¹⁴⁷ Kettőt diktált nekik 1581 szeptember

9-én; a *Székely oklevéltár* iv. k. 709. és v. k. 983. oklevele.

¹⁴⁸ Említi egy 1583-iki oklevél; u. o. iv. k. 87. l.

vitézéseért még a táborban birtokadományt kapott most a királytól.¹⁴⁹

Psków további vívását megakasztotta s a király kitartását lelohasztotta azonban a fagy, éhség, a pénzhiány és Possevino Antal jezsuita-atyja béke-fáradozása. A nagytehetségű egyházi diplomata még Vilnában elbucsúzott István királytól s miután megjárta IV. Iván czár udvarát, október elején érkezett vissza a pskóvi táborba, hogy a pápa megbízásából békét szerezzen a két régóta hadakozó ellenfél közt. Báthory elvben nem is volt ellene s föltételeit közölve visszaindult Varsóba. Maga helyett Zamoyski kancellárt hagyta hátra, a ki őt a béketárgyalásokról rendszeresen értesítette. Ezek egy közeli orosz faluban, Jam-Zapolskiban folytak és értek véget Possevino ügyes közvetítésével 1582 január 15-ikén. Általa Lengyelország megtartotta az elfoglalt várak nagyrésztét s így ellensúlyozta Livlandban a svéddek hatalmát. Másfelől vége szakadt a három év óta folyó nehéz hadjáratnak s legalább tíz esztendőre nyugalmat biztosított az oroszok részéről, kik különben is meggyengülve kerültek ki a hadjáratból.¹⁵⁰

Psków alól Berzeviczy 1582 február 8-ikára ért vissza Vilnára,¹⁵¹ a hónap végén pedig a királylyal és udvarával Rigába ment,¹⁵² hogy közelében fekvő várbirtokát átvehesse.

A kurlandi püspökség területén lévő dondangeni vár és tartozéka 14,000 tallérnyi eladási áraban nem is alkudhattak meg előbb. Ekkora összegben ruházta most István király Berzeviczyre, újból biztosítván őt kártalanítása felől.¹⁵³ Más szóval, ennyit kapott érte a lengyel kincstár Berzeviczytól, kinek ezenkívül április 10-ikén másik 3000 talléron

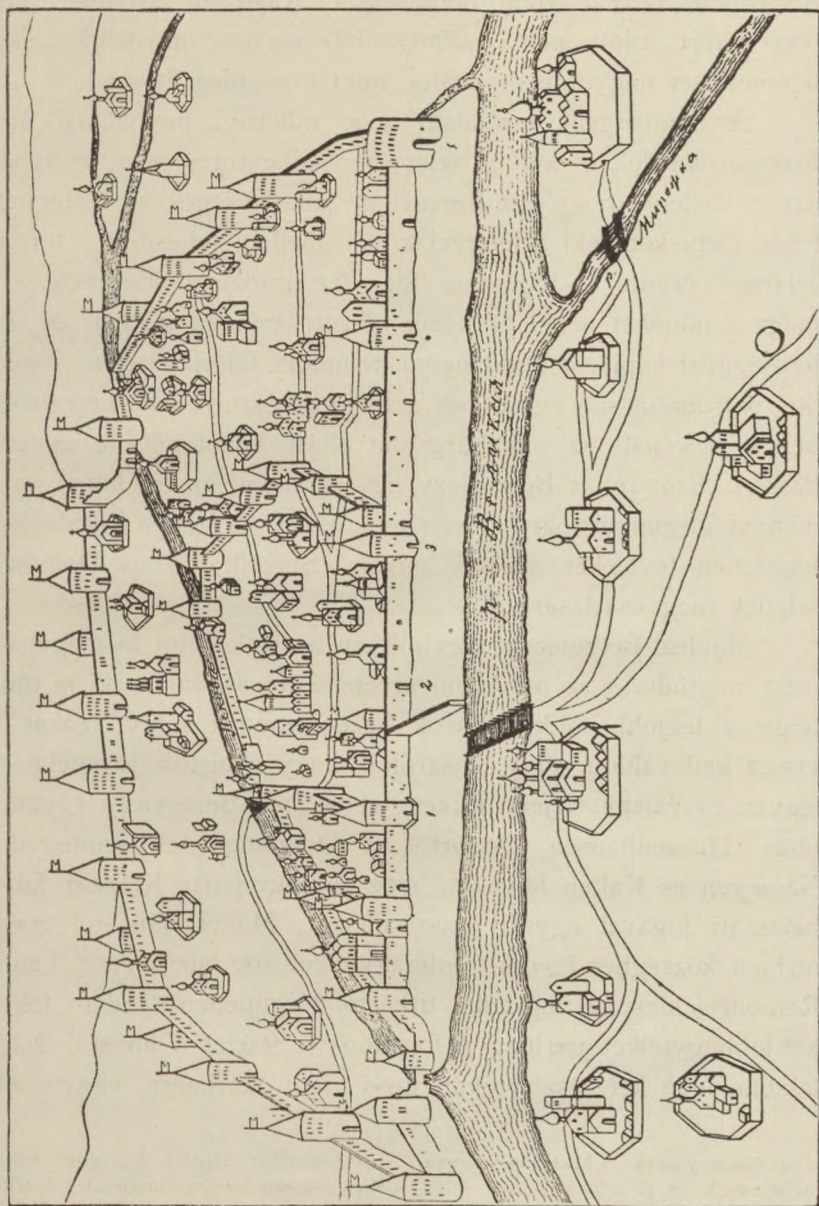
¹⁴⁹ Kelt a Psków alatti táborban, 1581 november 8-án; u. o. a rv. k. 710. sz. oklevele.

¹⁵⁰ Schiemann id. m. 2. k. 376–392. l.

¹⁵¹ Ezt Berzeviczy Zamoyskihoz Vilnában, 1582 február 11-én kelt levelében írja; a varsói gróf Zamoyski-leveltárban.

¹⁵² Berzeviczy legkorábbi rigai ellenjegyzése: 1582 márczius 18; a Székely-Oklevéltár v. k. 130. l.

¹⁵³ István király Rigában kelt 1582 márczius 26-iki oklevele pergamenen, a mitaui levéltár id. ládájában; hivatalos másolata a varsói főlevéltár Metrices regni 127. k. 308. l.

75. PSKÓW BATHORY ISTVÁN OSTROMA IDEJÉN.

kellett kiváltania a jószágot zálogosaitól: Schlieter János és Rohrmann Bernát rigai polgároktól. Ráadásul azonban még 600 tallért adott nekik *leltárjavítás* címén, mivel gazdasági felszerelését nagyobbbnak találta, mint eredetileg átvették.¹⁵⁴

A dondangeni uradalom 3000 tallérnyi megváltási árát Magnus fejedelem külön oklevélben állapította meg, melyben azt is kijelenti, hogy ezt Berzeviczy ama hűséges szolgálataiért teszi, melyeket neki a lengyel király mellett teljesített s természetesen ezentúl is teljesíteni fog. Az uradalmat Berzeviczy a maga s mindkét nemű örökösei részére minden jogával és szabadságával kapja, a dondangeni templom fölötti kegyuri joggal (jus patronatus-sal) együtt, de azzal a megszorítással, hogy soha benne más pap az augsburgi hitvallást követőnél ne szolgálhasson. Erőt nyert Berzeviczy egyszersmind az uradalom valamennyi idegen birtokrésze visszaváltására, sőt még a Dondangen közelében levő két szabad udvar: Stekelborch és Dommerschalck megvásárlására is.¹⁵⁵

Mindezt Berzeviczy nagybölcsen azért kötötte ki magának, mert megtudta s az uradalom átvételekor csakhamar ki is tűnt, hogy a legjobb földek mások kezén vannak s így azokat is vissza kell váltani vagy vásárolni, hogy a birtok jövedelmező legyen és valamit érjen. Ekként vette meg Berzeviczy egymásután Thiesenhausen Tódortól a Dondangennel szomszédos Nauwyen és Kalten falvakat, meg a tengerparti Kiegeln falut, halászati jogával együtt 3000 talléron; Moller Jánostól Sase-nichien községben lévő két jobbágytelkét 100 talléron;¹⁵⁶ Taube Reinold schleswigi fejedelmi titkártól Uwalpenen faluban fekvő két jobbágytelkét 300 lengyel forinton;¹⁵⁷ Staelen Vilmostól Osten faluban lévő két részbirtokát 1400 rigai márkáért, vagyis 280

¹⁵⁴ Báthory István id. kiadványa; ugyanott, a 127. k. 35. l.

¹⁵⁵ Magnus fejedelem eredeti német oklevele pergamenen (Im Schloss Helmet, 1582 február 15-ikéről keltezve) a mitau állami levéltár id. ládájában.

¹⁵⁶ Mindkét eladási szerződés kelte: Riga, 1582 április 5; a varsói áll. főlevéltár Metrics regni 127. k. 33–34. l.

¹⁵⁷ Kelt Rigában, 1582 április 10-én; u. o. a 35–36. lapon.

lengyel forinton¹⁵⁸ és Krüger Zakariástól Ilsen községben volt négy jobbágytelkét, valamint Gawesen faluban fekvő négy üres telkét, 1215 lengyel forinton.¹⁵⁹

Öt hétig járta a határt Berzeviczy és alkudozott ezekkel a neki teljesen idegen emberekkel, a míg jószágait megvehette, meghagyván nekik — a föld szokása szerint — az idei termést s olyiknak még házat is év végéig. Ám vele egyidőben Wesse-

76. RIGA.

lényi Ferenczet, a király kamarását és tanácsosát is nagy kitüntetés érte azzal, hogy István király őt bárói rangra emelte, a mi egyúttal arra is feljogosította, hogy leveleit piros spanyolviaszszal pecsételhesse meg. Erről szóló diplomája április 3-ikára készült el Berzeviczy kancelláriai irodájában. A pergamenoklevelet rendkívül finom tollrajzok és virágdiszek környezik, szövege pedig kiemeli Wesselényiről, hogy már Erdélyben kitüntette magát a Bekes Gáspár elleni harcban; itt meg a magyarok kapitányaként Danczka, Połock, Wielkie Luki és Psków

¹⁵⁸ Rigában, 1582 április 28-án; u. o. a 46–47. l.

¹⁵⁹ Szintén Rigában, 1582 május 2-án; u. o. az 51–52. l.

alatt, életét is sokszor veszélyeztetvén bátor, vitéz magatartásával.¹⁶⁰

Június elején Berzeviczy újra felkerekedett a királylyal¹⁶¹ s mikorra Grodnóba értek, valamennyi fenti birtoka élethossziglani élvezetére adománylevelet nyert tőle, melyben nyíltan ki van mondva, hogy Berzeviczy halála után azokat a jószágokat a lengyel kincstár csak úgy szerezheti vissza, ha vételárukat utódainak kifizeti.¹⁶²

Berzeviczy az egész nyarat Grodno-várában töltvén, természetesen az erdélyi kancellária ügyeit is gondozta. Aláírását különösen czímeres-leveleken találjuk gyakran, minek az a magyarázata, hogy a Szentszék közbelépésére békével megszüntetett háboruban kitünt híveit István király tömegesen nemesítette. Őszire Berzeviczy azonban az udvarral Varsóba vonult, nagy kárára saját otthoni gazdaságának, melyet idegenekre kellett bíznia. Emiatt tömérdék kellemetlensége támadt s különösen sok panasza volt danczkai prokurátorára Danczka város tanácsának, mivel az a föld népével kegyetlenkedett, a város kiváltságait nem tartotta tiszteletben s napirenden lévő visszaéléseivel még a kincstárt is megkárosította.¹⁶³ De, ha ebből Berzeviczynek vesztesége volt is, kipótolta a királyi kegy nagylelkűsége, mely szolgálatait pazarul jutalmazta. Így pl. felszabadulván a tucholi kapitányságban Weier Ernő 2000 forintos évjáradéka, azt most — 1582 november 15-én — Berzeviczy kapta meg, tíz évi hű szolgálatának mintegy jutalmául, mit az oklevél meleg szavakkal emel ki, hangsúlyozván, hogy az elmúlt évtized alatt vagy nevezetes követségeket végzett, vagy pedig jelentékeny költségével és kárával élt majdnem állandóan udvarban, táborban.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Az 1582 április 3-án Rigában kelt oklevelet a kolozsvári református kollégium levéltára eredetijéről kicsinyítve mellékelten is bemutatjuk.

¹⁶¹ Berzeviczy Edwahlenből írt 1582 június 15-iki levele, a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

¹⁶² Kelt Grodnóban, 1582 június 30-án;

a varsói főlevéltár Metrics regni 127. k. 310–311. l.

¹⁶³ Danczka város 1582 október 25-iki panaszelevele Berzeviczyhez és ennek válasza Varsóból, 1582 november 3-ról; a danzigai állami levéltárban.

¹⁶⁴ A király adománya Varsóból, 1582 nov. 15.; kiadva Pawiński id. m. 247. l.

WESSELÉNYI FERENCZ BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLYTÓL NYERT BÁRÓI DIPLOMÁJA.
(Riga, 1582 április 3.)

Öt napra reá Berzeviczy még fontosabb adományt nyert a litván rendek hozzájárulásával, t. i. azt, hogy Dondangen várát és uradalmát, melyet Berzeviczy eddig csupán *advitaliter* birt, utódai is örökölhessék, sőt el is adhassák.¹⁶⁵ Hanem Berzeviczy nagyravágyását még ez sem elégítette ki és szerencséjére Báthoryt is mindig hajlandónak találta kívánságai teljesítésére, ha azok egyszersmind a lengyel korona tekintélyét is emelték. Ezt emelte például az alig megszerzett Livóniában az is, hogy a király 1583 elején Krakóban *bárává* nevezte ki Berzeviczyt, miáltal dondangeni uradalma *liber-baronatussá* vált,

77. BERZEVICZY MÁRTON BÁRÓI ALÁÍRÁSA.

élvezvén mindazokat a kedvezményeket, melyek ezt a kiváltságot azon a vidéken régi germán szokásjog alapján megillették. Érdekes azonban, hogy adománylevelében kegyelmi tényét a király mintegy okadatolja, arra való hivatkozással, hogy Berzeviczy ősei már Zsigmond király idejében bárók voltak s az ország tanácsában foglaltak helyet, a bárói cím meg Livóniában is szokásos.¹⁶⁶ Úgy látszik Báthory ezzel akarta elhallgatni az irigykedő elégedetleneket, kik mind gyakrabban és hangosabban feljajdultak azon, hogy a lengyel király magyar alattvalóinak annyi jószágot és jövedelmet adományoz!

Január hó utolsó hetében Báthory a zajos krakói palotából a közeli niepołomiceai csendes királyi lakba vonult,¹⁶⁷ hol Berzeviczyt

¹⁶⁵ A Varsóban, 1582 november 20-án kelt s rendkívül díszes kiállítású pergamén-oklevél a mitaui levéltár id. ládjájában; hivatalos másolata a varsói főlevéltár Metrices regni 127. k. 198–200. l.

¹⁶⁶ Báthory István Krakóban kelt 1583 jan. 17. adománylevele; u. o. a 127. k. 237–238. l.

¹⁶⁷ Innen ír Berzeviczy 1583 január 22-én Danczka város tanácsának; a danczigi állami levéltárban.

egész márczius végéig mellette találjuk. A mint ennek híre ment, az erdélyiek is egyre-másra felkeresték, kihasználni akarván a ritka alkalmat, hogy a királyt közelebb kaphatják.

Czímeradományozásoktól eltekintve, két fontos államügy volt, a mit Berzeviczy ekkoriban elintézett: az erdélyi jezsuiták működésének biztosítása, meg a szászok statutumainak vagyis helyhatósági törvényeinek megerősítése.

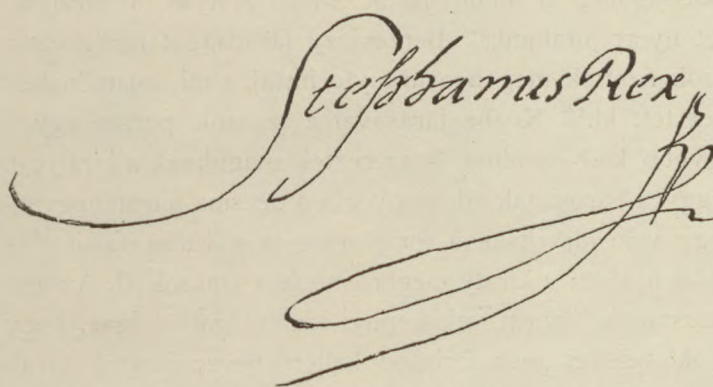
A Kolozsvárra betelepített jezsuiták akkora tevékenységet fejtettek ki a tanítás terén, hogy István király kollégiumuk kiegészítéséül, a farkas-utczai templom átellenében egy két emeletes szemináriumot szánt. Ennek fenntartására évi 1000 magyar aranyforintot rendelt, a mennyit a pápa is megígért. Azonkívül neki adta a zsuki *Barátok-tavát*, hogy a pátereknek elegendő haluk legyen s egyszersmind megengedte, hogy maguk szükségére bortermésüket a városba vihessék s évente négy hordó idegen bort is szerezhessenek adómentesen, ha úgy kívánnák. E kiváltságlevelek fogalmazása mind a lutheránus Berzeviczy műve. Kiegészíti őket pedig az a széphangú védőlevél, melylyel a király az Erdélyországban élő katolikusok és vallásuk szabad gyakorlatát biztosította.¹⁶⁸

A szászok törvénykönyve — miként mondani szokás — valósággal közszükséget pótol. A szászok már rég várták megszületését és univerzitásuk szokott évi ülésein 1571 óta gyakran felszólaltak érdekében. Az erdélyi szászoknak összefoglaló rendes törvénykönyve t. i. még nem volt s kénytelenségből reformátoruk, Honter János ama kis kompendiumával éltek, melyben 1544-ben a polgári törvénykönyv főbb tételeit összefoglalta, miután öt esztendővel előbb Justinianus császár pandektáiból készített valami kivonatot. E két kis munka alapján ítéleztek a szászok bírái és polgármesterei félszázadon át, úgy a hogy tudtak, míg Bomel Tamás nótárius 1560-ban egy valamivel

¹⁶⁸ E Niepołomiceben, 1583 január 28-án és február 13-án (Berzeviczy Márton ellenjegyzésével) kelt királyi oklevelek szöve-

gét ld. Veress Endre: *Fontes Rerum Transylvanicarum* I. k. (Budapest, 1911.) 243–249. l.

bővebbet szerkesztett belőlük. Csakhogy ezt a tanácsurak elfogadásra nem is ajánlották az univerzitásnak s így az Fron Mátyás brassai tanácsost bízta meg átdolgozásával, miután a szász egyetem beszerezte hozzá az egyes kulcsos városok és székek észrevételeit is. Nagy lassan elkészült kéziratát aztán 1583 elején Huet (Süveg) Albert szebeni királybíró vezetésével öt tagú küldöttség vitte át Lengyelországba István királyhoz, a ki végre — február 18-ikán — jóváhagyásával szentesítette.¹⁶⁹

78. BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

A törvénykönyv szentesítésében Berzeviczynek is volt része, még pedig nemcsak annyiban, hogy kancellári hatásköréből kifolyólag *ellenjegyezte* a király aláírását, hanem abban is, hogy Fron Mátyás kész latin kéziratát átnézte, javította és tudásával bővítette.¹⁷⁰ Munkájában osztozott vele dr. Lemka Henrik danczkai szindikusz, Forbek János titkár és Brunschwig Simon poroszországi fiskális, Berzeviczy jószágai vidékéről való régi ismerősei, kiket István király utasítására, mint tanult, tapasztalt jogtudósokat maga választott munkatársaiul.¹⁷¹ Ezekkel együtt a kéziratot a niepołomicei kastélyban apróra átvizsgálták, felesleges

¹⁶⁹ Schuler v. Libloy Frigyes: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. k. (Nagy-szeben, 1867.) 131—132. l.

¹⁷⁰ Ezt a munkásságát sírírata ekként örökíti meg kőbe vésve: Jura Saxonum

Transilvaniensium conscripsit, auxit, auctoritateque regia ad posteritatem transmisit.

¹⁷¹ Ezt a király jóváhagyó záradéka mondja.

pontjait kihúzták, más részüket ékeesebb szavakkal pótolták s a törvényeket paragrafusokba foglalták,¹⁷² figyelve mindig arra, hogy tartalma egyéb törvénykönyvvel ellentétes ne legyen s a szászok századok óta gyakorolt szokásjoga tételeit magában foglalja.

Az így keletkezett törvénykönyvet a szászok hazaérve rögtön kinyomatták¹⁷³ s olyan jónak bizonyult, hogy egész 1853-ig éltek vele,¹⁷⁴ ezzel az ő sajátos «honi» törvényükkel.¹⁷⁵

Munkásságáért az elibe járult Fron Mátyás a királytól nemességet nyert jutalmul,¹⁷⁶ Berzeviczy fáradságát pedig ezuttal a szászok fizették meg 200 aranyforinttal, a mi ezüstpénzben 324 forintot tett ki.¹⁷⁷ Közbenjárásával a szászok persze egyéb kisebb-nagyobb kedvezményt is szereztek maguknak a királytól. Így pl. Meggyes városának adományozta a dézsma háromnegyed-részt, hogy vele kijavítsák a templomot és a város falait¹⁷⁸ s a mi fontosabb volt: a király megerősítette a szászok II. András királytól mostanáig kapott valamennyi kiváltságát.¹⁷⁹ Igaz, hogy ezeket az okleveleket 4000 forinton kellett Berzeviczytól kiváltaniok¹⁸⁰ s ezenkívül majdnem annyi ment reá a szász követek költségére és útjára.¹⁸¹ Viszont az egész országot illető intézkedése volt az, hogy Erdély kormányzására *hármastanácsot* nevezett ki, abból a felfogásból kiindulva, hogy «egy ember tanácsa és gondja viselése, kiváltképpen efféle tisztnek viselésé-

¹⁷² Fron kijelentése nyomán, a törvénykönyv Előszavából.

¹⁷³ A brassói 1583-iki latin-német nyomtatvány címlapját mi is címlapul használjuk.

¹⁷⁴ Gross Gyula: Katalog der Kronstädter Gymnasialbibliothek (Brassó, 1883.) 48. l.

¹⁷⁵ Így nevezi Dálnoki Intze József, Háromszék táblabírája, a ki 1826-ban magyarra fordította. Ivrétű, 117 lapnyi kézírata az Erdélyi Nemzeti Múzeum kézirat-tárában.

¹⁷⁶ Kelte: Niepołomice, 1583 márczius 13; újabb másolata Trausch József Ferencz

«Diplomatarium majus» cz. köt. 256–259. l. a brassói lutheránus főgimnázium kézirat-tárában.

¹⁷⁷ Egykorú számadákönyvéből, a *Korrespondenzblatt* 1880. évf. 38. l.

¹⁷⁸ Kelte: Niepołomice, 1583 február 25. Kemény-féle másolata Diplomatarii Transilvanici Supplementum VIII. k. 225. l.

¹⁷⁹ Niepołomice, 1583 márczius 3-iki levelenek újabb, XVII. századi másolata az Erdélyi Nemzeti Múzeum kézirat-tárában.

¹⁸⁰ A Hét szász szék 1583-iki számadáskönyve a nagyszebeni városi levéltárban.

¹⁸¹ A *Korrespondenzblatt* id. 1883. évf. 38. l.

ben és szolgáltatásában ritkán szokott tökéletes lenni», a míg pedig Báthory Zsigmond felnevekednék, szükség van az erős, egyetértő igazgatásra. Ezt ugyan ez a kormányforma sem valósította meg tökéletesen, de főbb elveinek kidolgozása és a hármastanács egyes tagjai feladatának megállapítása Berzeviczy kancellár munkája,¹⁸² melyben minden jogi tudását, tapasztalását és írásművészetét érvényesítette.

A mi kevés ideje az államügyek intézésén kívül fenmaradt, tanulmányokkal és íróbarátjaival folytatott levelezéssel töltötte. Rozrażewski meg Kromer püspökökön és Brutuson kívül, újabban Socini Faustusszal, a Bázeltől Lengyelországba menekült és letelepedett híres antitrinitárius íróval jutott levélváltásba, majd barátságba. Ez épp ezidőben kereste fel első levelével, miután egyik barátjától értesült Berzeviczynek iránta való érdeklődéséről. Ezt ő Palaeologus Jakabnak «De magistratu politico» című munkájára írt felelete révén tanusítja a sokat üldözött tudós olasz író irányában, mivel könyve, úgy látszik most került kezébe.¹⁸³ Szerzőjét mélyen meghatotta a tudós hírében álló kancellár kitüntető érdeklődése, mit személyesen szeretett volna legszivesebben megköszönni. De félt tőle, hogy a király, kinél rágalmazói bevádolták, nem fogadná, holott e munkájában épp a királyi hatalom szentségét és sérthetetlenségét magasztalta, daczára, hogy rosszakarói éppen az ellenkezőt hirdették róla.¹⁸⁴

Egy-két napra be-beszaladva Krakóba,¹⁸⁵ Berzeviczy az egész márcziust Niepołomicében töltötte a királylyal, a kivel csak április elején, a husvéti ájtatosságok kezdetére ment fel végleg a krakói palotába.¹⁸⁶ A szent ünnepek után azonban a

¹⁸² A Niepołomicében 1583 márczius 6-án kelt és Berzeviczy ellenjegyzésével kiadott fontos utasítást ld. az Erdélyi országgyűlési emlékek III. k. 171–177. l.

¹⁸³ Socini e negyedrétű 380 lapnyi műve különben 1581-ben jelent meg.

¹⁸⁴ Socini «Ad amicos epistolae» cz. m. (1618-iki rakoviczai kiadása) 683–687. l.

¹⁸⁵ Innen írt 1583 márczius 10-iki levelét idézi György Frigyes brandenburgi örgróf; a königsbergi állami levéltárban.

¹⁸⁶ Báthory István király Krakóból, 1583 április 2-án kelt és Berzeviczy ellenjegyzésével kiadott oklevelét ld. a braszó városi levéltár Fronius-gyűjteménye I. k. 337. sz. a.

király újra visszatért a kedves Niepołomicére, hol szenvedélyes vadász létére naponta kiment üzni a vadat.¹⁸⁷ Csakhogy május közepén Berzeviczyre újabb fontos feladat, a *szatmári ügy* elintézése hárult. Szatmár vára és uradalma t. i. valamikor a Báthoryaké volt. Ám János Zsigmond alatt a Miksával kötött szerződés alapján királyi kézre jutott s hadi fontosságánál fogva a hatalom visszaadni nem akarta. Ezt a békekötést az új fejedelem, Báthory István azonban csak úgy volt hajlandó megújítani ha családi jószágait visszakapja. Országos ügyekkel elfoglalva, István király csak 1579-ben sürgethette visszaadásukat, de elutasították. A mint azonban oroszországi hadjáratát befejezte, 1582 őszén új követet küldött a császári udvarba, hogy ezt a nagyfontosságú ügyét végre rendeztesse. Követéül egyházi férfit szemelt ki, Rozrażewski Jeromos kujáviai püspököt. Ez nemcsak tanult, de kitartó, erélyes ember volt, a ki megbízatása teljesítéséhez hűségesen és makacs következetességgel fogott, a mint november közepén Bécsbe ért. Erélyességével vitte ki, hogy az udvar elismerte a Báthory család kívánsága jogosságát és kilátásba helyezte a kárpótlást megállapító bizottság kirendelését. Azonban, míg a császáriak e második válaszukat utolsónak nevezték, a lengyel követ nem engedte pusztá igérettel elodáztatni az ügyet, hanem hat írásbeli választ is váltott velök, hónapokig nyakukon ült s nem nyugodott, míg Rudolf császár (1583 február utolsó napján) ki nem nevezte azt a bizottságot, melynek feladata volt az ügyet május közepén Kassán tárgyalásra fogni. A császári biztosok ezek voltak: Bornemisza Gergely váradi püspök, Rueber János felsőmagyarországi kapitány, gróf Nogarolla Ferdinánd szatmári kapitány, báró Herberstein Felix, báró Teuffenbach Kristóf és Nagyváthy Ferencz, kassai kamarai tanácsos. A császári udvari kanczellária hagyományos lassúsága folytán azonban három hónap telt bele, a míg a biztosok (május 25-én) utasí-

¹⁸⁷ Berzeviczy Niepołomicéből írt 1583 április 20-iki levele, a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

tásukat megkaphatták s ez is csak hetednapra jutott Bécsből Kassára kezükhöz.¹⁸⁸

A hat személyből álló császári bizottsággal szemben István király maga részéről Berzeviczy Márton erdélyi kancellárt jelölte, melléje pedig az erdélyi kormánytanács már csak *ő Felsége méltóságának tekintetéért is*, Kendy Ferenczet és Apafi Istvánt, a kik Szatmár vidékét jól ismerték s jó ítéletű és magaviseletű emberek voltak, a kik nem engednék, hogy a németek valami vétket és fogyatkozást tegyenek a királynak.¹⁸⁹ Báthory kőszönettel fogadta tanácsukat, de későnek találta az időt a két főúr beküldésére s így egész ügyét Berzeviczyre bízta,¹⁹⁰ kihez később Possevino Antal jezsuita-atyja társult, pártatlan biztосként.

79. KASSA VÁROS PECSÉTJE.

Berzeviczynek az eredeti megállapodás értelmében áldozócsütörtök utáni napon kellett volna indulnia.¹⁹¹ De a bécsi miniszterek húzták halasztották a biztosok beküldését s azalatt Berzeviczy függő vagyoni ügyeit rendezte. Így Gyulai Pálnak fizette vissza két év előtt csinált adósságát,¹⁹² mit úgy látszik sürgetett, mivel utána Duński János kincstartótól vett kölcsön 1300 tallért, Márton-napra ígervén megfizetését.¹⁹³ Most már nyugodtan mehe-

¹⁸⁸ Eredetije az Orsz. levéltár Történelmi Emlékek gyűjteménye 5. csomójában.

¹⁸⁹ Az erdélyi kormánytanács 1583 április 20-iki leveléről; Erdélyi országgyűlési emlékek 3. k. 190. l.

¹⁹⁰ Báthory István király 1583 május 9-iki válasza; ugyanott, 195. l.

¹⁹¹ Bolognetti pápai nunczius 1583 május 28-iki krakói jelentéséből, a római vatikáni «Nunziatura di Polonia» 20. kötetében.

¹⁹² Frakóban, 1583 június 3-án; a varsói főlevéltár Metrices regni 127. k. 336. l.

¹⁹³ Ugyanott, 1583 június 12-én; a 336–338. l.

tett Kassára. Június 2-ikán indult Krakóból s másnap már átnyujthatta megbízólevelét¹⁹⁴ a biztosoknak, kikkel azonban mindjárt elején sok kellemetlensége támadt.¹⁹⁵ Ezek ugyanis a nevezetes szatmári várért és birtokáért két jelentéktelen helységet: a szatmármegyei Béltek és Dobra mezővárosokat ajánlották fel kárpótlásul. Berzeviczy nem fogadta el őket, hiszen, míg a halban bő

80. KASSA.

Szatmárnak és Németinek legalább ezer — s nagyrészt magyar — jobbágya volt, addig Dobra jobbágyait maga a biztosok kimutatása százra, jövedelmét pedig 841 frt 21 dénárba becsülte.¹⁹⁶ A császári biztosok közül csupán négy jelent meg és folytatta a tárgyalásokat: Bornemisza, Nogarolla, Herberstein és Nagyváthy. Aulikus, rideg, számító emberek, kik a lengyel király és

¹⁹⁴ Krakóban, 1583 június 2-án kelt eredetije az O. I. id. csomójában.

¹⁹⁵ A Szatmárért folyó kárpótlási alkudozások történetét a római vatikáni levéltár anyaga alapján Fraknói Vilmos ismertette »Egy jezsuita-diplomata hazánkban» cz. érte-

kezése (Budapest, 1902.) 29—38. l. Mi azonban a rómain kívül a bécsi és budapesti anyagot is felhasználtuk, főleg Berzeviczy szereplését igyekeztünk jobban kidomborítani.

¹⁹⁶ Ez, meg Berzeviczy 1583 június 4-iki válasza az O. I. id. csomójában.

követe önérzetével nem törődve, nem átalították alamizsnaszámba menő ajánlatukat papirosra vetni! Berzeviczy válaszából — még inkább a sorok közül — kiérezhették azonban, mily szánalmasan szolgai volt eljárásuk, mert harmadnapra már Erdődszadát is felajánlották, a császártól pedig további engedékenységre kértek felhatalmazást. Rá is ígérték még magát Erdődöt is, de István király így is felháborodva utasította vissza a biztosok szűkmarkú ajánlatát, úgy hogy csupán Possevino rábeszélésére hagyott fel azzal az elhatározásával, hogy követét visszahívja. Erre Berzeviczy ottmaradt, de hétről hétre leste hiába és tétlenül a császári biztosok újabb előterjesztésére várt válaszát, mialatt további teendőire nézve Possevinótól kért tanácsot.¹⁹⁷ Ez kitartásra és lankadatlan erélyes fellépésre biztatta. Ám mit ért vele, mikor titokban kezébe jutott egy prágai levél, melynek írója nyíltan kijelenté, hogy a császár elhalasztotta határozatát ebben az ügyben, sőt nem is akar a birtokokból semmit visszaadni. Ezt ugyan maguk a miniszterek sem tanácsolták, de a dolog halogatásából ítélve, valószínűnek látszott s mindenesetre elég volt ahhoz, hogy a királyt izgassa és bizalmatlanná tegye. Méltóságát is bántá, hogy követe hetekig várjon Kassán s most meg Bolognetti Antal nunczius birta reá, hogy vissza ne hívja, miként akarta.¹⁹⁸

A pápai követ nyugodt közbenjárása időszerű volt, mert a császári biztosok embere, Segnyei János augusztus 23-ikán délben jött meg Bécsből a császár újabb utasításával. Ennek alapján a biztosok harmadnap magukhoz kérvén Berzeviczyt, átnyújtották neki *utolsónak* nevezett ajánlatukat. Szövege értelmében azt javasolták, hogy külön bizottság írja össze és becsülje fel az ajánlott birtokokat, melyekről ők azt hiszik, hogy nem kisebb értékűek Szatmárnál és Németinél. De mivel Berzeviczy ezt nem fogadta el, felajánlják Nagybányát és Felsőbányát, a hozzájuk tartozó Laczfalva, Oroszfalva, Alsó- és Felső-Fernezey, meg Sürgefalva

¹⁹⁷ Berzeviczy hozzá írt levele Kassáról, 1583 július 17-én; a római vatikáni levéltár «Nunziatura di Germania» 94. k. 200. l.

¹⁹⁸ Bolognetti Krakóból írt 1583 július 23-iki jelentése a római vatikáni «Nunziatura di Polonia» 20. k. 386/8. l.

birtokával együtt, melyeknek jövedelme Szatmárét is felülmulja. Kikötik azonban, hogy Báthory megújítsa a császárral fennálló szövetségét s hogy ezeken a helyeken várat nem épít; a mi nehézséget nem okozhat — ha igazán kívánja az egyezés létrejöttét — mivel megígérte, hogy a szatmári várat is lebontatja, ha visszakapná.¹⁹⁹

Berzeviczy visszautasíthatta volna ezt az ajánlatot, azzal az érveléssel, hogy Nagybányát királya nem kívánja; habár követe beindításakor Báthory ennél többet nem is remélt.²⁰⁰ De Berzeviczy értesülvén, hogy Nagybánya évi jövedelme 9000 forintnál is több, úgy magában örült neki, hogy végre ennyire jutottak. Hivatalosan nem felelt azonban az ajánlatra, hanem — bár három hónapja időzött immár ez ügyben Kassán — jelentést tett róla Báthorynak.²⁰¹

A míg a király válasza Krakóból megjön, azalatt Berzeviczy hazaszaladt szülőhelyére, hogy tekintélyével véget vessen annak az áldatlan viszálykodásnak, mely atyafiságában — tisztán anyagi érdekek miatt — évek óta dúlt. Ez sikerült is neki. Ám, hogy maradandó legyen a frigy, a főbbeket a szepesi káptalanba vitte s előtte jött létre augusztus 30-ikán az a pergamenre írt nevezetes oklevél, mely részletesen elmondja, miként békültek meg Berzeviczy Márton és Henrik (Frigyes fiai), Tamás (Márkus fia) és István özvegye, Gombos Zsófia fiával, Jánossal, a jó nagybácsi, Berzeviczy Márton kancellár közbenjárására.²⁰² Ugyanezen a napon foglalták írásba az atyafiak és Lőcse város képviselői jelenlétében azt a másik egyezséget, mely a Frigyes-nembeliek és Lőcse városa között a szepesmegyei Toriszka, meg a sárosmegyei Balásvágása határa miatt évtizedek óta folyó pernek vetett véget, szintén Berzeviczy kancellár békéltető közbenjárá-

¹⁹⁹ Kassáról, 1583 augusztus 25-én; a római vatikáni «Nunziatura di Germania» 94. k. 277–279. l. (Az irat kelte ugyan augusztus 15-ike, de egy másiktól tudjuk, hogy ó-naptár szerint írták.)

²⁰⁰ Báthory id. 1583 május 9-iki leve-

leben; Erdélyi országgyűlési emlékek 3. k. 195. l.

²⁰¹ Berzeviczy Báthoryhoz s külön Possevinóhoz Kassáról, 1583 augusztus 25-én; u. o. 269–271. és 275. l.

²⁰² Eredetije a családi levéltárban.

sával, kijelentvén a káptalan, hogy ha a Berzeviczyek valamelyike a megállapodást nem tisztelné, *becsületvesztés* mellett 3000 forintot tartozik fizetni.²⁰³

Erre Berzeviczy újra visszasietett Kassára. Szeptember 2-án már ismét ott találjuk, ura válaszával foglalkozva. Ebből azt látta, hogy Rudolf császár új ajánlata nem elégítette ki ugyan Báthory Istvánt teljesen, de legalább elegendőnek tartotta a további tárgyalások alapjául. A király attól félt azonban, hogy Berzeviczy a milyen pontos és lelkiismeretes, a folytonos levelezés által kelleténél továbbra nyújtja az ügyet s ezért segítségére küldte a higgadt Possevino atyát, kiről azt hitte, hogy mint egyházi férfinak tán mélyebb hatása lehet a biztosokra.

Possevino készséggel teljesíté a király kérését, hiszen e közbenjárásával egyuttal a Szentszéknek is szolgálatot tesz, melynek nagy érdeke kívánta, hogy a császárság és a lengyel korona közt jó egyetértés legyen. Kassára érve, szeptember 19-ikén Possevino meg is kezdte az alkudozásokat, azután az ebéd után, melyre a biztosok meghívták. Bántotta ugyan kissé, hogy Berzeviczy már jövetele előtt előadta nekik azt, a mit csak tőle kellett volna hallaniok.²⁰⁴ De ez a meggondolatlansága szerencsére nem rontott az ügyön, amennyiben a biztosok a király újabb kívánságait nem teljesíthették, Szatmár visszaadásáról meg hallani sem akartak, mert várjellegénél fogva az ország biztonságát veszélyeztetné, ha a királyi hatalom alól felszabadulna.

Báthory mindezt s a biztosok egyéb érvelését haszontalan beszédnek mondta, de azért mégis el kellett kívánságát ejteni a további tárgyalások folyamán, melyek a következő 1584-ik év elejéig húzódtak. Possevino ugyan mindent elkövetett a király érdekében, mikor azonban olyan érveket hallott a császári biztosoktól, melyeknek igazságát és Magyarország érdekét érintő valóságát nem tagadhatta, közbenjáró szerepénél fogva Báthoryt

²⁰³ A pergamen-oklevél eredetije Lőcse város levéltára VI. 76. sz. a.

²⁰⁴ Possevino atya Bolognetti nunczius-

nak Kassáról, 1583 szeptember 19-én; a római vatikáni levéltár «Nunziatura di Polonia» 15. B. kötete 308. l.

RODOLFO SECONDO AUGUSTISSIMO
IMPERATOR DE ROMANI &

igyekezett engedékenységre bírni. Ez sikerült is neki s így a tárgyalások azzal értek véget, hogy a király megkapja Nagybányát s a hozzátartozó három falu — Szaszar, Bozonta és Tótfalu — birtokát, az először papirosra vetett két kikötés nélkül; de azok viszont továbbra is Magyarország királyának főnhatósága alatt fognak maradni s azokat Báthory, mint magánszemély, nem mint lengyel király nyeri kárpótlásul, következésképpen úgy ő, mint utódai hűséggel tartoznak a mindenkori magyar király iránt s nekik mindazokat a szolgálatokat kötelesek teljesíteni, melyekkel a többi magyarországi rendek és alattvalók tartoznak.²⁰⁵

A biztosok e kikötését Berzeviczy Possevinóval együtt jogosnak tartotta s bár maguk részéről nem irhatták alá, vele befejezett-

nek tekintették a félesztendőnél tovább húzódott tárgyalásokat és január harmadik hetében visszaindultak Krakó felé.²⁰⁶

Ant. Possevinus.

83. POSSEVINO ANTAL ALÁÍRÁSA.

Urát Berzeviczy február közepén Grodno-varában érte el,²⁰⁷ hol jelentését a legnagyobb felháborodással fogadta. Látva az alkudozásoknak Berzeviczy által elibe tett kötetnyi anyagát, különösen az bántotta, hogy Rudolf — miután követét tisztessége ellen oly sokáig visszatartották, a biztosok válaszára váratva — tőle még *obedienciát* és *alattvalói hűségeskü*t kíván, holott nála idősebb. De azért megelégedett azzal a beismerő nyilatkozatával, hogy Rudolf a *Báthoryak jószágait* bírja, mert ezen az alapon akkor szerezheti vissza magának Nagybányát, minden egyezkedés mellőzésével, a mikor akarja. Jól tudja azonban, — úgymond — hogy ezt a kívánságát a császár néhány rágalmazó *tolvaj* tanácsára állította fel, hire menván, hogy Erdélyben zavarok törtek ki, melyek így erejét és eszét lekötik, holott Isten segítségével

²⁰⁵ A császári biztosok Berzeviczyhez Kassáról 1584. január 7-én; ugyanott, a 365–366. l.

²⁰⁶ Berzeviczy 1584. január 18-ikán Kas-

sáról ír, de már 24-én Possevinó Conzoc-ról keltezi levelét; u. o. a 380. lapon.

²⁰⁷ Grodnóból való 1584. február 20-iki ellenjegyzését ld. a *Turul* 1885. évf. 171. l.

84. GYÖRGY FRIGYES BRANDENBURGI ÖRGRÓF.

nagyobb bajból is kihúzta már a lábát! Bármily érvvel igyekezett Bolognetti nunczius meggyőzni a tekintetben, hogy néha egy-egy birtok révén nagyobb fejedelem is lehet kisebbnek alattvalója, mint pl. épp a lengyel király a kis Bariért a nápolyi királynak, Báthoryt nem nyugtatta meg. Mindig kimagyarázta magát valamivel és ismételten azt hangoztatta, hogy tisztességét fölibe helyezi minden anyagi érdekének.²⁰⁸ S valóban, a császári biztosok föltétele annyira boszantotta, hogy még napok múlva is olyan *nodus*-nak tekintette, mit nem Bányáért, de Kassáért sem acceptálna!²⁰⁹

István király sokáig nem is törődött többé a szatmári ügygyel, mintha kimenetele nem is érdekelné. Nem is sürgette tovább s egy esztendőnél több idő ment reá, míg Possevino a császári udvarban — a maga nevében — folytatott további alkudozások és rengeteg levelezés árán végre nyélbe üthette.²¹⁰ Jelentéseinek előterjesztése s a király válaszainak közvetítése persze megint csak Berzeviczyt terhelte, de örült, hogy legalább nem kell idegenben vesztegelnie és költenie miatta.

Grōdnóból Berzeviczy Báthoryval márczius elején Vilnába ment²¹¹ s engedélyével onnan dondangeni birtoka látására sietett. Úgy látszik rendben találta, csak a vár felszerelését keveselte. Ezért starogardi házához érve, Danczka város tanácsától kért kölcsön egy pár 3—4 fontos ágyút addig is, míg maga rendelhetne néhányat, hogy azokat tengeren vitesse kurlandi birtokára.²¹² Kérését a város készséggel teljesíté, sőt olyan előzékeny volt iránta, hogy két taraczkkal emlékül, tehát ingyen kedveskedett Berzeviczynek.²¹³

²⁰⁸ Bolognetti Vilnából írt 1584 márczius 5-iki jelentése nyomán; a római vatikáni levéltár «Nunziatura di Polonia» 21. k. 79—86. l.

²⁰⁹ Báthory István saját szavai az erdélyi kormánytanácsához 1584 február 26-án írt levelében; az Országos levéltár «Acta publica Transylvaniae» cz. kötete 67. l.

²¹⁰ Ezek ismertetését ld. Fraknói id. értekezése 45—57. l.

²¹¹ Berzeviczy ellenjegyzését találjuk Báthory Vilnában kelt 1584 márczius 6-iki adománylevelén, mely hasonmásban megvan Petri Mór: Szilágy vármegye monográphiája III. k. (Budapest, 1901.) 87. lapjához mellékelten.

²¹² Berzeviczy Starogardból írt 1584 április 13-iki levele a danzigi állami levéltárban.

²¹³ Köszönőlevele Leistenauból, 1584 augusztus 5-éről; ugyanott.

Visszatérőben függő ügyei miatt Berzeviczy április elején néhány napot Königsbergben is töltött, de mivel ez alkalommal nem követségben járt, ajándékot nem kapott, csupán szállását fizette meg az örgróf kincstartója.²¹⁴ Innen aztán leistenaus birtokára sietett, rég nem látott családja körébe,²¹⁵ hová május 25-ikén a brandenburgi örgrófnak egy hivatalos küldöttsége érkezett le némi határigazítás végett. Ennek kiküldése már mult év tavaszán ki volt tűzve, éppen mikor Kassára kellett indulnia s jövetelét akkor a király kérésére halasztotta mostanra, hogy Berzeviczy személyesen jelen lehessen.²¹⁶ Jőszágának Partenschein falu felé eső határát kellett rendezni, a hol pénzen vett földekkkel bővíté hűbértokát. Aztán a templom javítására és szépítésére kérte az örgróf hozzájárulását, a mit az meg is ígért. De már azt nem engedte meg, hogy falujában alattvalói az *új naptárt* használják, illetve ünnepeiket a szerint tartsák, habár e miatt napirenden voltak a veszekedések. Sőt Berzeviczy béresei eretneknek szidalmazták²¹⁷ az örgróft uraló falu protestáns lakóit, habár maga Berzeviczy is lutheránus volt. Egyébként a határigazítás sem folyt le egészen tetszése szerint, mert a biztosok a kérdéses földdarabot nem vonhatták Berzeviczy *Löbelkau* nevű jőszágához s azt az örgróf szomszédjának ítélték oda;²¹⁸ Kobelau nevű részbirtokából meg az erdőt hasították ki s csatolták az örgróf falujához, a mi azért fájt neki, mert meghallgatása nélkül tették.²¹⁹

Berzeviczynek a naptárkérdésben tanúsított magatartását, mely a szentszéknek kedvezett, az irányította, hogy ő e tekintetben

²¹⁴ Königsbergi tartózkodásának (1584 április 3–9 közti) költségei a königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13501. kötete 276–277. l.

²¹⁵ Berzeviczy Leistenauból írt 1584 május 15-iki levele, a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²¹⁶ Báthory Krakóból írt 1583 május 10-iki levele az örgrófhhoz; u. o. a B. 1. osztályban.

²¹⁷ György Frigyes örgróf Königsbergben kelt 1584 május 11-iki és Berzeviczy Leistenauból írt 1584 május 15-én írt két levele; ugyanott.

²¹⁸ Königsbergből Berzeviczyhez írt 1584 június 18-iki levele; ugyanott.

²¹⁹ Erről Berzeviczy Grodnoból, 1584 november 9-ikén írt levelében panaszkodik Lewin von Bülow tanácsúrnak; ugyanott.

Lengyelországnak vetette magát alá, mely ekkor a Gergely-féle időszámítást már elfogadta. Ezt az ő hajlandóságát Bolognetti pápai követ félremagyarázta, épp úgy, mint azt a körülményt, hogy a katolikus királylyal s a jezsuita Possevinóval benső viszonyban állott. Ezeket a sokat ígérő külső körülményeket kellenél jobban értékelvén, a nunczius újra holmi czélzást tett neki áttérésére. Csakhogy Berzeviczy válasza az volt, hogy ő ugyan nagy tisztelettel hordja nyakában állandóan ő Szentsége képét — melyet tőle római követsége után kapott — de azért nem kíván katolikus lenni.²²⁰ Ezt a fontos kijelentést Berzeviczy augusztus 10-ikén tette a nuncziusnak Varsóban, hol útban Lublin felé megpihent. Innen urával a következő hónapban Grodnóba vonult,²²¹ hol egész novemberig sürgölődik a király oldalán.²²² De karácsonyra családjához kérezkedvén, 1585 ujév-napján starogardi birtokán találjuk, a kapitánysága alá tartozó hivatalos dolgokkal vesződve.²²³ Egy hónap múlva azonban már megint az udvarban foglalatoskodik Varsóban.²²⁴ Hanem február utolsó napján itt az a kellemetlenség érte, hogy az országgyűlésnek beterjesztett sérelmek közt a rendek azt is felhányták, hogy Berzeviczynek is jószágot adtak *a király érdemeiért* Poroszországban; holott már elődje, Henrik alatt kimondták, hogy *jövevényeknek* semmi birtokot vagy méltóságot nem adományoznak.²²⁵ Ám ehhez a szemrehányáshoz ő épp úgy hozzá volt szokva, mint azok a többi magyarok, kik lengyel földön birtokhoz jutottak s épp annyira nem bántotta érdekeit, mint amazokéit. A lengyelek irigykedése ekkorra már valóságos gyűlö-

²²⁰ Bolognetti Varsóból, 1584 augusztus 10-én irt jelentése; a római vatikáni levéltár «Nunziatura di Polonia» 21. k. 316. l.

²²¹ István király innen irt 1584 szeptember 21-iki levele a *Magyar Történelmi Tár* 8. k. 243. l.

²²² Báthory István Grodnóban, 1584 november 7-én kelt levele Berzeviczy ellenjegyzésével, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára Mike Sándor gyűjteményében.

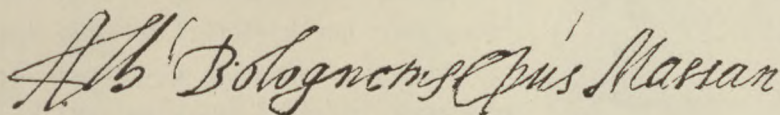
²²³ Ilyenekről ír Danczka város tanácsának Starogardról, 1585 január 1-én; a danczigi állami levéltárban.

²²⁴ Innen irt 1585 február 4-iki levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²²⁵ Dr. Alexander Czuczynski: *Dyarysze sejniowe r. 1585* (Krakó, 1901.) 290. l.

letté fejlődött s a magyar nemesek nem is törték magukat barátságukért. Gyűlölségüket mindjárt István király bejövelekor éreztették. Akkoriban e miatt összekocczanások is estek. Bekes Gáspár például nyíltan hirdette, hogy minél több baj éri a lengyeleket, annál jobb lesz a magyaroknak. A hajdúk kapitánya pedig megvetését azzal akarta kifejezni, hogy tíz lengyellel is megküzd. Erre egy lengyel nemes kérdőre vonta s a bántó esetet csupán néhány szenátor közbenjárásával lehetett békésen elsimitani.²²⁶ De ezek az esetek továbbra is ismétlődtek s a két faj közt soha őszinte barátság nem fejlődött ki.

Berzeviczy 1585 tavaszán azzal volt elfoglalva, hogy a Báthory István kártalanítása ügyében a császári udvarból

85. BOLOGNETTI ALBERT PÜSPÖK ALÁÍRÁSA.

mostanában érkezett *utolsó decretumot* átnézte²²⁷ és szövegét véglegesen megállapítsák. E végből napokon át dolgozott rajta Bolognetti bíboros irodájában s a nuncziusnak sok baja volt vele, mert egyes részeit nem találván elég világosaknak, változtatott a formulákon s így Malaspina Germanico prágai nunczius tulajdonképpen két szöveget kapott vissza, hogy azok alapján elkészíthessék a végleges csereszerződést.²²⁸ Ennek ratifikálására István király megint Berzeviczyt nevezte ki, miután annyit fáradt benne²²⁹ s a dolog július 26-án ment végbe Niepołomicében.²³⁰ Most már csak a birtokok tényleges átvétele maradt

²²⁶ Laureo Vincze nunczius 1577 aug. 18-iki jelentéséből; Wierzbowski d. m. 591. l.

²²⁷ Fogalmazványa kiadva a «Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte» x. k. (Paderborn, 1905.) 120–4. l.

²²⁸ Bolognetti Varsóból írt 1584. márczius 3-iki jelentése a római vatikáni Nunziatura di Polonia 21. k. 710. l.

²²⁹ A király Niepołomicében, 1585 május 22-én kelt meghatalmazása; a római vatikáni Nunziatura di Germania 68. k. 95. sz. a. (Iszonyú hibásan kiadva a Quellen und Forschungen x. k. 105. l.)

²³⁰ Pergamenre írt ünnepélyes eredeti példánya a bécsi állami levéltár *Polonica* osztályában.

hátra, a mire Berzeviczy mellé a király még radnóti Kendy Ferencz küküllői főispánt, meg ruszcai Kornis Gáspár huszti kapitányt rendelte társakul.²³¹

A császári biztosok Kassára jutván, másnap — augusztus 1-én — Berzeviczy is megérkezett Krakóból, harmadnapra pedig két társa Erdélyből. Mikor már a királyi emberekből sem hiányzott senki, 8-ikán kicserélték az eredeti, függőpecsétes szerződés-eveleket. Erre az egész bizottság kocsira ülven, megindult a felsorolt falvak és birtokrészek hivatalos bejárására és átadására. Rudolf király biztosai ezúttal ezek voltak: Révai Ferencz

86. BERZEVICZY MÁRTON
EMLÉKÉRE.

turóczy főispán, Nagyváthy Ferencz s mellettük a szepesi kamara részéről annak prefektusa, Thurzó Elek és báró Kolonich János Bertalan felsőmagyarországi kapitány-helyettes. Ezekkel együttesen Berzeviczyék tizenkét nap alatt járták be a szatmári 18 helységet, meg a szabolcs-megyei Bulit és Szent Istvánkor fejezték be munkájukat Nagybányán.²³² A biztosok részéről Berzeviczy ezúttal is sok kicsinyeskedést tapasztalt s azokról szeptember elején visszatérve, urának is panaszkodott.²³³ Ezek azonban lényegteleniségek, melyek nem homályosíták el az esemény fontosságát s az évek óta húzódó ügy szerencsés befejezése mégis csak Berzeviczy műve. Ezt örökíti meg nyilván az az emlékérem is, mely ebből az évből 47 esztendőskorában ábrázolja hősünket,²³⁴ ezt a tollal és rábeszélőképességgel harczoló ügyes diplomatát.

Ezt megelőzőleg Berzeviczy — úgyszólván előre bezsebelve

²³¹ Berzeviczy emez útjára vonatkozik síriratának az a kifejezése, hogy a szatmári ügyet *binis legationibus* tárgyalta.

²³² Az átadásról szóló két jegyzőkönyv (Nagybánya, 1585 augusztus 20.) az O. l. id. csomójában.

²³³ István király, illetve a nuncius Krakóból írt 1585 szeptember 4–5-iki leveleiből; Quellen und Forschungen x. k. 156. l.

²³⁴ Rajzát mellékelten mutatjuk be.

GYÖRGY FRIGYES BRANDENBURGI ÖRGRÓF ADOMÁNYLEVELE LEISTENAUROL BERZEVICZY MÁRTON RÉSZÉRE.
(Königsberg, 1585 június 22.)

fáradozása díját — a királytól május elején engedélyt nyert Krakóban arra, hogy az elzálogosított osieki várat és uradalmát néhai Waliewski Ádám elbingeni várnagy örököseitől megválthassa magának és azt felesége is holta napjáig élvezhesse.²³⁵ Sietett is vele Poroszországba új szerzeménye átvételére s a mint június 15-ikén Leistenauba jutott,²³⁶ az örgrófot is megkérte külön könyörgő levelében, hogy erről a birtokáról szóló örökösödési adománylevelét kiállítsa.²³⁷ Ezt iránta való jóindulatából, meg korábbi szóbeli ígérete szerint és a király kívánságára meg is tette, kijelentvén június 22-iki új diplomájában, — melylyel szemben a korábbiak érvénytelenekké váltak, — hogy birtokát felesége és gyermekei is öröklik. Köteles hűségükön kívül tartoznak azonban benne az augsburgi hitvallást követő tisztes papot tartani, az örgróf hadába pedig bárhová kívánná, két jól felszerelt lovast állítani. Ha pedig ő vagy utódai jószágukat el akarnák adni, az örgrófot és házát elővásárlási jog illeti.²³⁸

Megkönnyebbülve vette és helyezte levelesládájába Berzeviczy ezt a fontos okmányt, mely családja részére végleg biztosította legnagyobb s legkedvesebb birtokának zavartalan élvezését. Örömtől sugárzó arczczal vitte meg feleségének, ki éppen atyai birtokán, Woianowban nyaralt két fiával. Itt aztán július 4-ikén váratlan nagy látogatója akadt, Báthory András bíboros, vármiai püspöki koadjutor, a ki római útjából hazaérkezve, István király akaratából nevelőjével, a tanult Reszka Szaniszlóval bejárta leendő püspöksége főbb helyeit és Dirschauból menet betért az erdélyi kancellár udvarházába. Berzeviczy fényes ebédet rögtönzött előkelő vendége tiszteletére s utána maga is Danczkába utazott,²³⁹ hogy onnan újabb magyarországi követségére induljon.

²³⁵ Báthory István Krakóban kelt 1585 május 8-iki privilégiuma a varsói főlevéltár Metrices regni 131. k. 169. l.

²³⁶ Berzeviczy Leistenauból, 1585 június 17-én írt levele a königsbergi állami levéltár A. 5. osztályában.

²³⁷ Báthory István Niepołomiceben kelt 1585 május 29-iki adománylevelének 1596-iki

hiteles átirata a varsói főlevéltár Metrices regni 140. k. 258. l.

²³⁸ Hártára írt eredetije a leistenaui kastély levelesládájában, honnan hasonmásban közöljük.

²³⁹ Reszka naplóföljegyzése a krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kéziratai 2199. k. 63. l.

Ebből szeptember elején szerencsésen megtérve, előbb Krakóban időzött²⁴⁰ s onnan «házához» ment Prussziába, hol az egész őszt töltötte, tán az elsőt ily zavartalanul, a mióta Lengyelországba költözködött. Ám november közepén ismét magához hívatta a király Grodnóba.²⁴¹ A karácsonyi ünnepekre azonban hazakérezkedett és 1586 újévére starogardi udvarházában virradt fel.²⁴² De már február elején Königsbergbe indult, hogy előszóval is megköszönje hűbérurának iránta tanúsított kegyelmességét. Az örgróf kegyesen fogadta, mikor pedig látta, mennyire megtetszett neki egy Keresztély hercegtől szerzett festménye, Berzeviczynek ajándékozta.²⁴³ Innen február végén került ismét haza,²⁴⁴ de április elején már megint Döndangenben találjuk, gazdasági ügyeivel bíbelődve. Egy itt kelt kötelezvénye szívjóságáról is tanúságot tesz, a mennyiben ácsmesterséget folytató egyik alattvalójának ingyen engedett át Sauster nevű falujában két darab földet, azzal a kikötéssel, hogy bér helyett dondangeni birtokán dolgozzék, *a mikor hívni találják*, mesterségére azonban tanítsa ki saját fiát, ha pedig fia nem maradna, más becsületes embertársáét.²⁴⁵ Berzeviczy most egyúttal az iránti tiltakozásának is érvényt szerzett, hogy a pilteni kolostor átvételekor, a brandenburgi örgróf biztosai az ő saját, kiváltott részjóságait nehogy valamiképpen befoglalják a kolostor vagyonába.²⁴⁶ Ezt az átvételt most az tette szükségessé, hogy Magnus fejedelem 1583 tavaszán elhunyt és jogait Dánia — két esztendei alkudozás után — 1585 április 10-én a kronenburgi szerző-

²⁴⁰ Ellenjegyzése Báthory István király Krakóban, 1585 szeptember 8-án kelt oklevelében; a Kemény-féle Appendix Diplomatarii Transilvaniae 13. k. 48. l. (Erdélyi Nemz. Múzeum levéltára.)

²⁴¹ Thury Márton Grodnóból írt 1585 november 24-iki levele szerint; a pesti Sas IX. k. 147. l.

²⁴² Innen írt 1586 január 2-iki levele Danzig város levéltárában.

²⁴³ A Königsbergi állami levéltár id.

számadáskönyvei 13503. köt. 186. lapjáról. A képet 28 márkán szerezték 1586 február 10-én.

²⁴⁴ Visszautazásából, Friedlandból írt 1586 február 26-iki levele a Königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²⁴⁵ Berzeviczy Döndangenben, 1586 április 6-án kelt németnyelvű oklevele a mitauai levéltár id. ládjában.

²⁴⁶ Írásbeli tiltakozása körülbelül 1585 augusztus közepéről, ugyanott.

87. DONDANGEN RÉGI KÉPE.

désben 30.000 talléron átengedte Lengyelországnak,²⁴⁷ mely viszont ezt a pilteni tartományt a brandenburgi örgrófnak adta zálogul.

Kurlandi ügyei végeztével Berzeviczy Königsbergen át tért haza,²⁴⁸ de május elején újból Grodnóba kellett mennie,²⁴⁹ hol késő őszig állandóan a király oldalán foglalatoskodott erdélyi dolgai intézésében.²⁵⁰ Majdnem félesztendőt töltött mellette²⁵¹ s bár többször haza akart szaladni, István király soha sem bocsátotta el; mintha csak érezte volna, hogy sokáig már nem látja odaadó, hűséges emberét. Végre is peres dolgok hívták Starogardba, hol november közepén újra feltűnik. Halastava használatában gyűlt meg ugyanis a baja a szomszédos kulmi püspökkel, a ki azt állította, hogy fele a királyi területhez tartozik s így neki is van benne halászati joga. Örgrófi és királyi emberekből összeállott bizottságnak kellett volna december 4-én a vitás kérdést a helyszínén eldöntenie.²⁵² Berzeviczy ekkorra haza is sietett,²⁵³ de az ügy elhalasztódott. Ezen nem is igen búsult, mert legalább családja körében szórakozhatott, a mikor — tíz nap múlva — István király váratlan halálának híre mélységes bánatba döntötte.

Báthory Istvánt valósággal lopva érte a halál Grodnóvárában, 1586 december 12-ikén délután 5 órakor, alig haladván meg pár hónappal 53-ik esztendejét. Jámborul, keresztyénhez illően halt meg, a zsoltár e szavait énekelve: *Kezédre bízom, Uram lelkemet!* Halála okául mérgezést is rebesgettek az egykoruak,²⁵⁴ de ez csak szóbeszéd. Ám bizonyos, hogy utóbbi

²⁴⁷ Névtelen cikk Magnus fejedelemről, Dr. B. Boehne: Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde IV. évf. (Berlin, 1844.) 348 s. köv. l.

²⁴⁸ Itteni költségét ezúttal későn, csak 1586 május 30-án számolták el; a königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13503. köt. 260. l.

²⁴⁹ Ellenjegyzése Báthory István Grodnóban kelt 1586 május 12-iki adománylevelén; az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár *Czimereslevelek* osztályában.

²⁵⁰ Utolsó grodnói levele, 1586 augusz-

tus 31-éről; u. o. az Oklevelek törzsgyűjteményében.

²⁵¹ Így gondoljuk, mivel novemberig nincsen nyoma.

²⁵² Starogardból írt 1586 november 18-iki levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²⁵³ Leistenauból írt 1586 december 4-iki levele, ugyanott.

²⁵⁴ A közel egykorú Wielewicki János jezsuita «Historici diarii domus professae Societatis Jesu Cracoviensis» I. k. (Krakó, 1881.) 96. l.

88. A GRODNÓI KIRÁLYI KASTÉLY.

időben gyakran volt szívgörcse, minek következtében szervezete meggyengült és elvesztette ellenálló képességét, még kisebb bajokkal szemben is. Hisz most is alig egy hétig betegeskedett. Deczember 7-én még templomban volt és prédikációt hallgatott. A palotába visszatérve hideglelést s utána lázt kapott. A rákövetkező éjjel szélütés érte. A mint összeesett, arcát, fejét és fájós lábát erősen megsértette. Felocsudva maga felkelt ugyan a földről, de orvosai ágyba fektették és harmadnapra meghalt.²⁵⁵ Súlyosbítá esetét egy kiújult feltörése, mely vadászaton áthült és két olasz orvosának ügyetlen kezelése folytán valószínűleg vérmérgezést okozott. Felelősségük tudatában egyik a másikra háritotta a bajt s évekig elveszekedtek egymással röpiratokban.²⁵⁶ Ezek egyikében a megtámadott öreg Buccella Miklós még Berzeviczyt is tanuságul hívta annak bizonyítására, hogy a király rajta kívül más orvost nem bocsátott magához,²⁵⁷ annyira bízott benne s így ő halálában ártatlan.

István király különben maga sem hitte, hogy hosszú életű legyen. A tavaszkor egy ízben azt mondta magáról, hogy nem fog tíz évnél tovább élni²⁵⁸ s a kegyetlen sors még egyet sem adott neki.

Szemeit hűséges kamarása, Wesselényi Ferencz fogta be. Az elmulás nehéz óráiban meg gyóntatója, a kiváló Laterna Márton jezsuita erősítette buzgó fohászkodásával. Zokogva siratta és keservét növelte az is, hogy a hirtelen beállott halál következtében a királyt nem részesithette az utolsó kenetben!

²⁵⁵ A halálos ágyánál állott P. Laterna Márton Grodnóból írt 1586 deczember 15-iki jelentése alapján; a «Fontes Rerum Transylvanicarum» sajtó alatti II. kötetében.

²⁵⁶ Ezek alapján gróf Kemény József írt István király haláláról Kurz id. Nachlese-je 63–78. l.

²⁵⁷ Nicolai Buccellae Patavini, archiatri

regii confutatio responsi Simonis Simonii Lucensis (Krakó, 1588.) 60. l.

²⁵⁸ Sapiaha Leó írja Grodnóból, 1586 április 23-án Radziwiłł Miklósnak, hogy a király ezt mondta neki: Non puto me enim decem annos vivere posse; Archivum domu Radziwiłłów (Krakó, 1885.) 181. l.

V.

UTOLSÓ ÉVEI.

MINT az árvaságra jutott gyermek, olyan apátlannak és gyámoltalannak érezte magát Berzeviczy Márton István király halálával. Hiszen majdnem másfél évtizedet töltött szolgálatában s mindenét: vagyonát és emelkedését is neki köszönhette. Röstelkedés nélkül kellett megvallania ezt magának, mert Báthory sohasem pazarolta érdemetlenre kegyeit. Bámulatos emberismeretre valló ügyességgel válogatta meg udvartartása és kormánya férfait, kik közt egymás mellett működött mindenféle vallású egy nagy cél: a közjó, de egyúttal a fejedelmi tekintély öregbülése érdekében; a mi e vallási vitáktól telített korban meglepő dolog volt. Nyitját mégis Báthory türelmessége vagy tán helyesebben a viszonyokkal számoló, csöndes resignatioja adja meg. Továbbá az, hogy híveit folyton növekedő és ismétlődő adományokkal tudta jutalmazni, lekenyerezni s munkakörének odaadó részeseivé tenni!

E kiváló ember kimultával, oszlopuk ledőltevel megingott a lengyelországi magyarok s vele Berzeviczy helyzete is. Kancellársága természetesen megszűnt s csupán azok a jövedelmei maradtak meg, melyeket élethossziglanra kapott volt a király útján új hazájától.

Ezt forgatta elméjében, mialatt bőrös kocsijában Varsó felé igyekezett, hogy a király haláláról bővebb hírt szerezzen s további élete folyását a változott körülményekhez szabja. Egyszerre érkezett az ország kincstartójával, de harmadnapra tovább ment a lengyel rendekkel Grodnóba, hol királyát kiterítve viszontlátta. Régi szokás szerint a rendek és tanácsurak háromnapos gyűlésen beszélték meg a szükséges teendőket s bontották

fel az elhunyt király végrendeletét. Ám Berzeviczynek három napnál több dolga akadt, a míg a király udvartartása magyarjainak dolgát rendezte, az erdélyi ügyek iratait összeszedte s a szomorú eseményeket magyar futárok útján az erdélyi fejedelmi udvarral is közölte. Így csak 1587 közepén indulhatott vissza¹ családjához Leistenauba,² hogy onnan pár nap múlva starogardi udvarházába siessen. Innen köszönte meg hálatelt szavakkal Danczka város tanácsának, hogy követei őt, távollétében a csak imént lefolyt graudenzi gyűlésen ellene elhangzott rágalommal szemben megvédték.³ Nem is annyira rágalmak voltak ezek, mint inkább időről-időre feltörő kifakadások az idegenek dédelgetése miatt, a mi a benszülöttek önérzetét s gyakran jogos érdekeit sértette. Hiszen a február elején összeült varsói országgyűlésen is hasonló eset történt. A mint t. i. a poroszországi követek véleményét is kikérték, ezek tiltakozást terjesztettek elő, kijelentvén, hogy sérelmeik lévén, nem akarnak részt venni a királyválasztási tárgyalásokban. Első sérelmük az volt, hogy a méltóságok *nem-porosz* származású embereknek adattak s a vármiai püspökség egyenesen azt kéri, hogy Báthory András bíboros a koadjutorságtól fosztassék meg.⁴ Ez a tiltakozás a lengyel rendeknél is visszhangra talált, úgy hogy a végzésekbe bele is vették, hogy Báthory András hagyja el az országot, mert sem mint vármiai koadjutort, sem mint miechówi prépostot nem akarják többé tűrni, főleg mivel a kancellár, Zamoyski támogatja. De ezt a pontot később (világos, hogy patronusának közbevetésére) nem szavazták meg és kihagyták a hivatalos iratból.⁵

Báthorynak s a többi lengyelföldi magyaroknak nem is esett bajuk, de az István király halálával felszabadult szenvedély

¹ Sestenből írt 1587 január 18-iki levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

² Innen ír 1587 január 23-án; ugyanott.

³ Starogardból írt 1587 január 29-iki levele a danzigi állami levéltárban.

⁴ Ezt a tiltakozást 1587 február 12-én adták be; a róla szóló jelentés a bécsi állami levéltár *Polonica* osztályában.

⁵ Printz Dániel németbirodalmi követ 1587 február 28-iki és márczius 12-iki jelentései; ugyanott.

továbbra is nyíltan dühöngött ellenük. Így a nyáron, augusztus elején Varsóban megnyílt királyválasztó országgyűlésen is kifakadtak a magyarok ellen s Berzeviczy Mártont, Bekes Gáspárt és Wesselényi Ferenczet névszerint is jegyzőkönyvbe vették, mint a kik — idegenlétükre — annyi sok beneficiumot kaptak az országtól.⁶ Hogy ezeknek már indigenátusuk volt s így mint lengyel alattvalók épp oly számot tarthattak királyi ado-

89. DANCZKA.

mányokra, mint akár a született lengyelek, persze elhallgatták, mert hisz akkor a vádaskodásnak nem lett volna alapja!

Ezekben a tárgyalásokban Berzeviczy természetesen nem is vett részt, mert az anyagiakon kívül jóformán semmi érdeke nem fűzte már többé ez országhoz. Így majdnem közönyösen fogadta annak hírét is, hogy a lengyelek a svéd III. Zsigmondot választották királyukká, nemcsak politikai érdekből, hanem tán azért is, mivel anyja lengyel királyné volt.

A közügyekkel nem törődve, Berzeviczy most végre családjának, egyházának és magánügyeinek élhetett. Így pl. május

⁶ Ez az 1587 augusztus 14-iki ülésén történt; dr. August Sokołowski: Dyjary. 103. l. jusze sejmowe r. 1587 (Krakó, 1887.)

havában követ hordatott a leistenaus tempom újraépítéséhez,⁷ melyet távollétében buzgó lelkesze, Wiesner Mihály vezetett.⁸ Mert bizony most is sokat volt úton. Júniustól késő őszig majdnem állandóan Starogardban lakik, hagyatéki és a kapitánysághoz tartozó hasonló ügyeket tárgyalva,⁹ melyek után megfelelő díjat szedett. Csakhogy minél több dolgot adott neki hivatala és poroszországi jószágainak gondozása, annál kevesebbet töröndhetett távoli, dondangeni uradalmával, melynek — e miatt — jövedelme sem felelt meg várakozásának. Kapóra jött tehát Bülow Lewin brandenburgi tanácsúr ajánlkozása, hogy az egészet tőle megveszi. Mikor aztán a vásárban elvileg már megállapodtak, Berzeviczy ősszel még egyszer ellátogatott Dondangenbe, hogy ott lévő ingóságát, használható konvencziós tiszteivel együtt hazahozza. Valóságos feltűnést keltett, midőn tizenegy személyből álló kíséretével s tizenkét lovával a jól ismert «magyar kancellár» november elején megjelent Königsberg utcáin s két napot töltött az *Arany koronához* címzett vendéglőben.¹⁰

Megállapodásuk szerint aztán új esztendő elején (1588 január 25-ikén délelőtt) a vásárló felek a poroszországi Balga nevű helység közjegyzői irodájában találkoztak, hol Berzeviczy örökáron eladta a dondangeni uradalmat 11.000 lengyel forintért, melyet Bülow embere rögtön le is számolt garasokban,¹¹ mire a birtokleveleit egy *nyitott* ládában lakására küldte s egyúttal kicserélték adásvevési szerződéseiket.¹² Ezeket azonban — mint-hogy Bülow alattvalója volt — a brandenburgi örgrófnak is

7 Leistenausról 1587 május 14-én e tárgyban írt levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

8 Nevét Leistenauban írt 1587 január 23-iki levelében említi; ugyanott.

9 Innen írt 1587 június 14-iki, szeptember 13-iki és október 13-iki levele a danzigi állami levéltárban.

10 A königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13504. kötete 179. lapjának 1587 november 4-iki följegyzése. —

Hogy nagy kíséretével Dondangenből jött, abból következtetem, hogy eladásáról most tárgyalt s hogy ennyi emberrel sohasem járt!

11 Érdekes, hogy ez összeg kifizetésére 5892 drb 56-os lengyel garas, egy Prinzen-Thaler és 10 lengyel garas kellett.

12 Ennek fenti keletű pergamen-eredetije német nyelven kiállítva, a mitauai levéltár id. ládjában.

jóvá kellett hagynia, sőt érvényességéhez Berzeviczy feleségének, mint társbirtokosnak is hozzá kellett járulnia. Ez három hét múlva, február 20-ikán ment végbe a königsbergi kastélyban. De az ügyletről kiállított diploma erősen hangsúlyozza, hogy mivel Dondangen várát és uradalmát István király szerezte meg a kurlandi püspökségtől, gazdája a mindenkori lengyel királynak

90. BERZEVICZY MÁRTON EMLÉKTÁBLÁJA.

van alávetve s mást urául el nem ismer. Érdekes kikötése még a szerződésnek, hogy Berzeviczy megtartja magának a várban lévő négy ágyuját, a vevő pedig elvállalja az eladó minden terhét és függő kötelezettségét s ezek közt azt is, hogy nemes Schwabe Joachim két hajadon leányának, férjhezmenetelekor egyenkint 350-rigai márkát ad.¹³ Nem valami nagy jegypénz, ha látjuk, hogy az egész uradalom vételára rigai értékben 60.000 márkát tett ki.¹⁴

¹³ Az 1588 február 27-iki pergamen-
oklevélbe foglalt szerződés eredetije,
ugyanott.

¹⁴ Ezt az összeget találjuk róla a Klag-
mann Frigyes által kiadott «Kurländische
Güter-Chroniken» II. k. (Mitau, 1894.) 41. l.

A mint kitavaszkodott, Berzeviczy végre hozzáfoghatott a leistenauai templom építéséhez, minek emlékezetére szép czímeres tábláját is elhelyeztette a szentély előtti baloldali falába.¹⁵ Aztán elvégezvén tavaszi vetését, május közepén Berzeviczy Krakóba sietett, néhai István király temetésére. Ez háromnapos nagy ünnepséggel folyt le. A király kihűlt holttestével az ország-nagyok május 28-án érkeztek meg Grodnóból Lobzówba. Itt őrizték harmadnapig, a mikor fényes módon, tarka lovasok és délczeg főurak sokaságával, zászlók és lobogók lengő erdejével, különböző ruházatú barátok és világi papok nagy tömegével kísérték be Krakóba. Elöl a szenátorok, a királyi jelvényekkel. Utána a tizenkét selyemlepelrel és aranysujtással diszített lótól vont gyászkocsi haladt. Erről kétoldalt szalagok csüngtek alá, melyeket a királyi udvar emberei fogtak. A kocsi után Zsigmond király lépdelt, az idegen hatalmak követei kíséretében. Majd István király özvegye, Anna királyné jött, a két Báthory: Báthory András bíboros és Boldizsár karmaira támaszkodva. Ezután Wesselényi Ferencz következett lóháton, kivont karddal, nyomában egy gerelyvető ifjuval. A gyászmenetet végül a zenekar s a főurak és köznemesek fényes serege zárta be. Felérve a Wawel lankás oldalán a székesegyházba, a koporsót a templom közepére helyezték s reá a királyi jelvényeket. Itt az egyházi szertartást Powodowski Jeromos krakói kanonok végezte, mire régi szokás szerint letevén előbb a királyi jelvényeket a földre, kettétörték a gerelyt, megsemmisítették a király nagy és kis pecsétjét s utána levitték a holttestet a templom kriptájába. Másnap hét templomban tartottak egymásután gyászistentiszteletet, melyeken a király és királyné gyalog menve vett részt.¹⁶ Pár év múlva a székesegyházban aztán özvegye olasz mesterekkel

¹⁵ Az 1588-as évjelzésű czímeres emléképét saját felvételemről közlöm.

¹⁶ Egykorú följegyzés, Wielewicki id. jezsuita-krónikája I. k. 116–117. l. Hibás

tehát Gyulafi Lestár krónikásunk följegyzése, műve (Budapest, 1881.) 19. lapján, hogy István király temetése 1588 február 26-án volt!

91. BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL KIRÁLY SÍREMLÉKE.

diszes síremléket állíttatott István királynak, mely úgyszólván legszebb a templom valamennyi emlékműve közt.

A temetésen Báthory Zsigmond fejedelmet osztópáni Pernyeszi István udvarhelyi kapitány képviselte,¹⁷ habár eredetileg kismarjai Bocskay István mellé volt társul kinevezve. Utasításában meghagyták neki, hogy a temetés után István király minden ingó marháját, készpénzét, arany-ezüst mívét, meg írásait kikérje Wesselényi Ferencz kamarás segítségével és mindenben Zamoyski kancellárral értekezzenek.¹⁸ Az ő megbízásából mehetett aztán Berzeviczy a hagyaték Erdélyt illető részének összeírására, Grodnóba, hol július elején találjuk.¹⁹ Innen a hónap végére tért vissza leitenauai birtokára,²⁰ honnan augusztus első hetében osieki jószágát átvételére sietett,²¹ melyet kevéssel István király halála előtt kapott. Danczka város tanácsával is akadt egy kis elintézni valója, egy hajó dolgában, melyet az elhunyt király jóváhagyásával a város egyik polgárától szerzett.²² Majd újra elbúcsuzott Woianowban hagyott családjától, hogy a király kiadott hagyatékát bevigye Erdélybe.

Berzeviczy ez új követségében szeptember 22-én érkezett Kolozsvárra s ment onnan tovább Tordára.²³ Vele jött Gyulafi Lestár is, de a magukkal hozott ingóságok közül névszerint csupán arról a két hordónyi könyvről tudunk, a mit István király unokaöccsének, Báthory Zsigmondnak hagyományozott.²⁴ A mint ezt a többi marhával átadta, fordult is vissza Lengyelországba, bár nagyon szeretett volna Berzeviczére is ellátogatni, atyjafiai vigasztalására, kik közül tavaly Berzeviczy Márk és Tamás hunyt el.²⁵

¹⁷ Szamosközy István történeti maradványai IV. k. (Budapest, 1880.) 19. l.

¹⁸ Báthory Zsigmond Gyulafejevárt, 1588 április 23-án kelt utasítása az Országos Levéltár «Acta publica Transylvaniae» cz. kötete 185–187. l.

¹⁹ Berzeviczy Grodnóból írt 1588 július 2-iki levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²⁰ Innen írt 1588 július 26-iki levele, u. o.

²¹ Berzeviczy 1588 augusztus 7-iki le-

vele, a németül Moscheknek nevezett Osiekről; ugyanott.

²² Woianowról írt 1588 augusztus 11-iki levele a danzigi állami levéltárban.

²³ A kolozsvári sáfárgazda egykorú följegyzése; Kolozsvár ó-levéltárában.

²⁴ Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. (Budapest, 1888.) 342. l.

²⁵ A berzeviczei templomban lévő sír-irataikat emliti: A kassai százéves egyházmegye történeti névtára id. I. k. 431. l.

Hazaérve, Berzeviczynek első dolga most már az volt, hogy az új lengyel királytól birtokaira új adományt szerezzen. III. Zsigmondot a tél elején Lublinban érte utól e végett s kancelláriája rendben találván birtokleveleit, azokat készséggel megerősítette.²⁶ Ezzel Berzeviczy — a ki István király alatt olyan mozgalmas életet élt — jóformán teljesen visszavonult a közügyektől és boldogságát abban a kis körben való működésben kereste, melyet neki családja, gazdasága és egyháza nyújtott. Ez utóbbi dicsőségére 1589 tavaszán újra nekifogott a leistenaus templom építéséhez, melyre még jószágai adójának egy részét is elkérte az örgróftól.²⁷ Ez év őszén, október elején azonban mégis elment a porosz rendek thorni országgyűlésére, honnan osieki birtokára²⁸ vonult vissza. Itt meg Starogardon találjuk a következő években is leggyakrabban, hol a maga dolgában szorgoskodva, hol sógora, Woianowski Péter határigazítási ügyében tárgyalva Danczka város tanácsával.²⁹ Ez különben buzgó lutheránus voltáért is nagyrabecsülte Berzeviczyt, a ki hithűségének fényes példáját szolgáltatta 1590-ben, midőn Czarnkowski Szaniszló pomerelli püspöknek sikerült királyi határozattal a starogardi Mária-templomot ismét a katolikusok részére visszanyerni, de ő a starogardi protestáns nemességgel tiltakozott ellene s nem adta át, hanem ügyét országgyűlés elé vitte.³⁰

Magyar kortársai közül úgy látszik Wesselényi Ferenczczel állott legjobb viszonyban, mivel ez ismételten vallja ezerekre rúgó anyagi ügyeiben meghatalmazottjául.³¹ De dolgaitól ráért sárosi atyafiságával is levelezni. Így 1591 elején a felcseperedett Berzeviczy Jeremiásnak ír, abból az alkalomból, hogy Dobozy Mihálylyal egyetmást küldött neki; sőt ez az unokaöcscse nem-

²⁶ A Lublinban kelt 1588 november 5-iki oklevél a *Történelmi Társ* 1899. évf. 63–64. l.

²⁷ Leistenausból írt 1589 június 10-iki levele a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

²⁸ Innen írt 1589 október 8-iki levele; ugyanott.

²⁹ Ennek több levele, Berzeviczy vála-
szaival a danzigi állami levéltárban.

³⁰ Bernhard Stadie: *Geschichte der Stadt Stargard* (Pr. Stargard, 1864.) 113–114 l.

³¹ Így 1590 április 16-án, a varsói főlevéltár *Metrices regni* 135. k. 746. lapján és 1592 június 30-ról; ugyanott, a 137. k. 216. l.

sokára meg is látogatta leitenauai birtokán.³² Egy másik rokonától, Berthóty Kristóftól pedig atyafisága: a Berthótyak, Szinyeiek és Raszlavicziak színes címerrajzait kívánta, minthogy azokat saját koporsójára, a maga címere mellé akarta kifaragtatni.³³ Ez úgy értendő, hogy Berzeviczy befejezván a leitenauai templom építkezését, síremlékét is életében felállította benne.

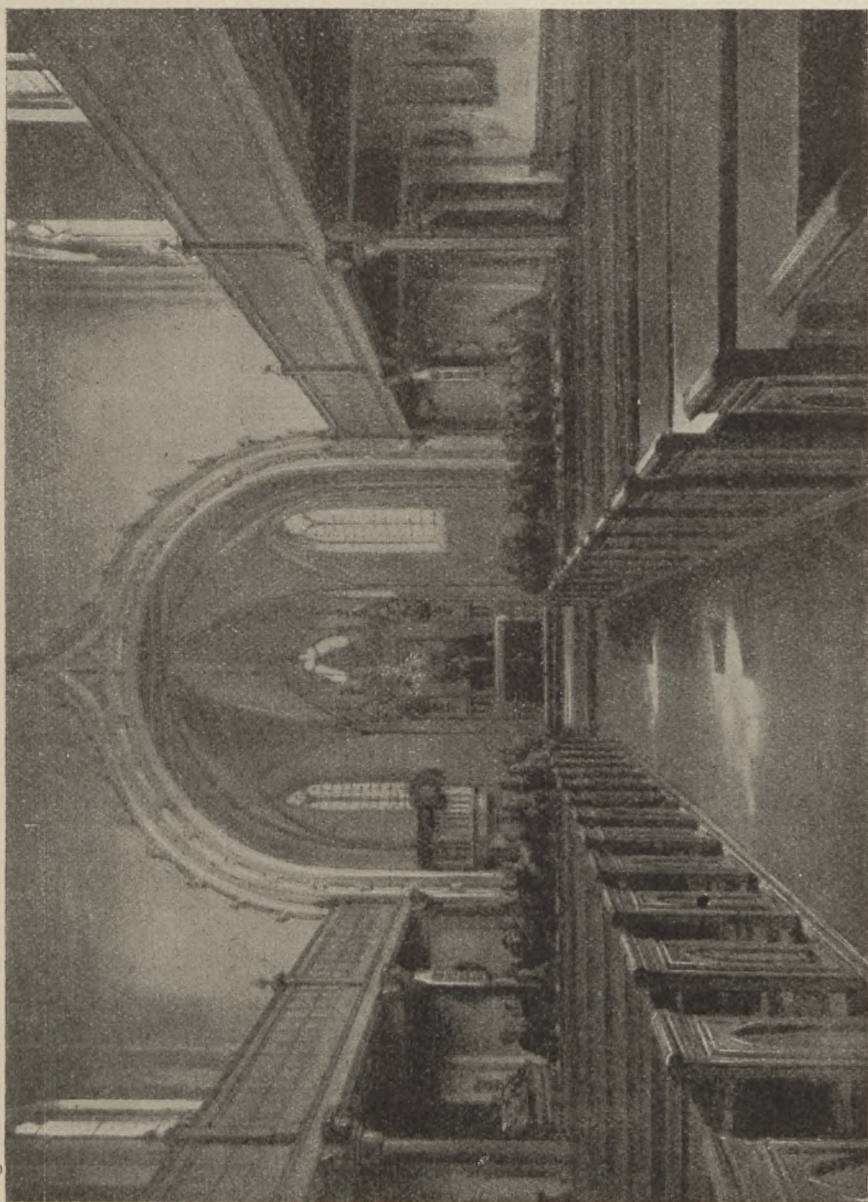
A templom maga a xiv. század közepéről való piros téglaeépítmény. Ezt bővítette ki Berzeviczy keleti felén egy kis kórus-sal s abban állíttatta fel 1593-ban síremlékét,³⁴ úgy a mint mi *rajzban helyreállított eredeti alakjában* bemutatjuk. Ezzel a párját ritkító nagyszerű síremléssel t. i. az a sehoggy sem menthető szégyenletes dolog történt, hogy midőn a lakosság megszaporodott száma következtében a templomot 1867-ben kibővítették, a síremlék *felső részét* leszedték róla, hogy fölibe karzatot rakhassanak s így az emlékmű most *két darabban* hever szemközt egymással a templom két oldalán, sötétben s ráadásul még a padokat is annyira elibe építették, hogy alig lehet hozzáférni.

A síremlék alsó részét egy (165 cm. széles) tojásdíszítésű rámaival körülvett piros márványtábla alkotja, melynek terjedelmes feliratában Berzeviczy egész élete történetét megörökítette. Utolsó sora szerint ezt a maga, felesége, két fia: János és Kristóf életében csináltatta 1593-ban; úgy hogy halála napját csak később vették reá. Ezt a *kenotafiumot* oldalt egy-egy jón-ízlésű oszlop díszíti, hátuk mögött kis fülkékkel. Fölöttük végig az emlék szélességében hadijelvényeket mutató faragott lécz, rajta puská, gerely, kopja, sisak, paizs, csákány, szablya, lándzsa, lovagkard, nyíl, tegez, zászló, magyar kard, vért, lovagkeztyű, rendes és római formájú trombita van. Közepén felhőkbe burkolt angyalfejes napkorong, Berzeviczy jelmondatával: CANDOR SUPERAT.

³² Látogatása idejét nem ismerjük, de Berzeviczy Márton 1592 október 10-iki levelében czéloz reá; másik 1592 február 27-iki leveléből meg az tűnik ki, hogy 1591-ben járt nála; a *Történelmi Társ* 1899. évf. 67. és 69. l.

³³ Berzeviczy Osiekből írt 1591 január 17-iki levele; ugyanott, 66. l.

³⁴ Heise: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen ix. füzet: Der Kreis Graudenz (Danzig, 1894.) 513. l.

92. A LEISTENAU EVANGÉLIKUS TEMPLOM BELSEJE.

Erre az alsó részre került a fekete márványból faragott és fehér márvány betétekkel díszített (197 cm. széles) szarkofág, rajta Berzeviczy alvó alakja, pánczélinges vértben, mellette sisakja és (110 cm. hosszú) kardja, mind fehér márványból. Két oldalt keretes táblákra Berzeviczy atyai és anyai nagyszülői nevét vésette, fölübük a Berzeviczyek meg Berthótyak czimerével, melyeket az emlék szerencsétlen kettéválasztásakor *cserélve* raktak fel. Végül középen van Berzeviczy fekvő alakja fölött (64 cm. átmérőjű) fekete rámba fogott fehér márványfaragású czimere, mit egy háromszögű fedélzet tetőz 1594-es felirattal, annak tanúságául, hogy a szép mű ekkor fejeződött be, még Berzeviczy életében.³⁵

A renaissance-stilű emlékmű kidolgozása művészi és olasz mesterre vall, a milyen ezidőben egész sor működött Lengyel- és Poroszország földjén. Nagyban hasonlít reá Berzeviczy szomszédja és barátjának, az 1595 elején elhunyt Kostka Péter kulmi püspöknek a kulmseei székesegyházban lévő síremléke.³⁶

Lelkében megnyugodva adott Berzeviczy Márton hálát Istennek, hogy a dicsőségére helyrehozott templom felszentelését megérhette és az élete folyását utódai okulására megörökítő díszes síremlékét is készen láthatta. Mert utóbbi időben sokat betegeskedett és életének egyetlen nagyobb cselekedete már csak az a kurlandi követsége volt, melyet hűbérura, György Frigyes örgróf kívánságára 1593 nyarán véghezvitt.

Ez a dolog következőképpen támadt és szakadt Berzeviczy nyakába.

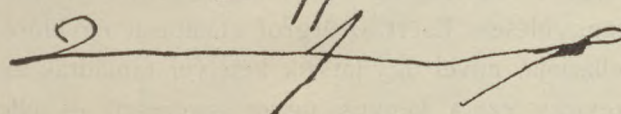
Ismeretes, hogy Báthory Boldizsár igen sokat tett III. Zsigmond király érdekében, hisz még fegyveresen is harczolt érette Miksa főherczeg ellen a bicsini csatában, melyben az osztrák ellenkirály Zamoyski fogságába került. Hősiességét a lengyel rendek azzal hálálták meg, hogy neki meg öcscsének, Báthory András bíborosnak *indigenátust* adtak. Ezzel Báthory Boldizsár

³⁵ Az emléket magam fényképeztem le 1902 augusztus 15-én és rajza most jelenik meg először.

³⁶ Heise véleménye, az id. Kunstdenkmäler v. thorni füzete 153. l.

is lengyel állampolgárrá vált s hogy a közben vármiai püspökségre jutott Báthory András közelében élhessen, 1592 tavaszán Kurlandban akart birtokot szerezni, hol egykor Berzeviczynek is jószága volt. E végből Zsigmond királyhoz fordult, a ki engedélyt adott neki arra, hogy a kurlandi püspökség területén fekvő Pilten várát és uradalmát megszerezhesse György Frigyes örgróftól. Ezt t. i. az örgróf Magnus fejedelem elhalálózásával

*Georgius Fridericus.
Marchio Brandenburgensis
Et dux Prussiae
Manupria Mon*

93. GYÖRGY FRIGYES BRANDENBURGI ÖRGRÓF ALÁÍRÁSA.

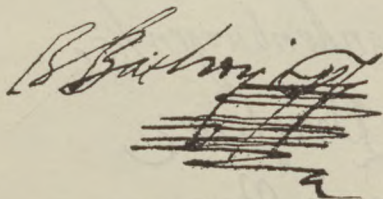
1585 tavaszán István királytól kapta zálogul 30,000 tallérban, de azzal a határozott kijelentéssel, hogy Berzeviczy dondangeni vára és uradalma nincsen beleértve.³⁷ Hogy aztán Báthory Boldizsár jóindulatát lássa, Zsigmond király levélben arra kérte az örgróft, hogy neki ezt a rá nézve tán terhes birtokot ugyanazon az áron engedje át, a mennyiben néhai István királytól nyerte volt. Az örgróf ridegen nem utasíthatta vissza a király kívánságát, sőt válaszában Báthory Boldizsár érdemeiről is elismerőleg szólt; de számadatokkal mutatta ki, hogy mivel a

³⁷ Báthory István király Krakóban, 1585 június 7-én kelt adománylevele Do- giel: Codex diplomaticus regni Poloniae. v. kötete Vilna, 1759.) 324–325. l.

vár javítására is sokat költött, neki az a birtok közel 40,000 tallérnyi összegében áll s így ennél kevesebbért nem adhatja zálogba.³⁸

A további alkudozást, illetve a tárgyalások folytatását Báthory András bíboros vállalta magára bátyja érdekében. Ez azonban nem vezetvén eredményre, az örgróf végre 1593 elején Berzeviczyt küldte a bíboroshoz, hogy előszóval intézze el vele a felmerült nehézségeket. Ezek kiváltképpen arra vonatkoztak, hogy Boldizsár — királyi engedményére hivatkozva — az eredeti zálogösszegnél többet nem akart fizetni érte, az

örgróf kancelláriája meg viszont beruházásainak megtérítését is kívánta.³⁹

94. BÁTHORY BOLDIZSÁR ALÁÍRÁSA.

Rossz választás volt ezt az ügyet Berzeviczyre bízni, mert a két Báthory-testvér megbízásából maga Berzeviczy képviselte

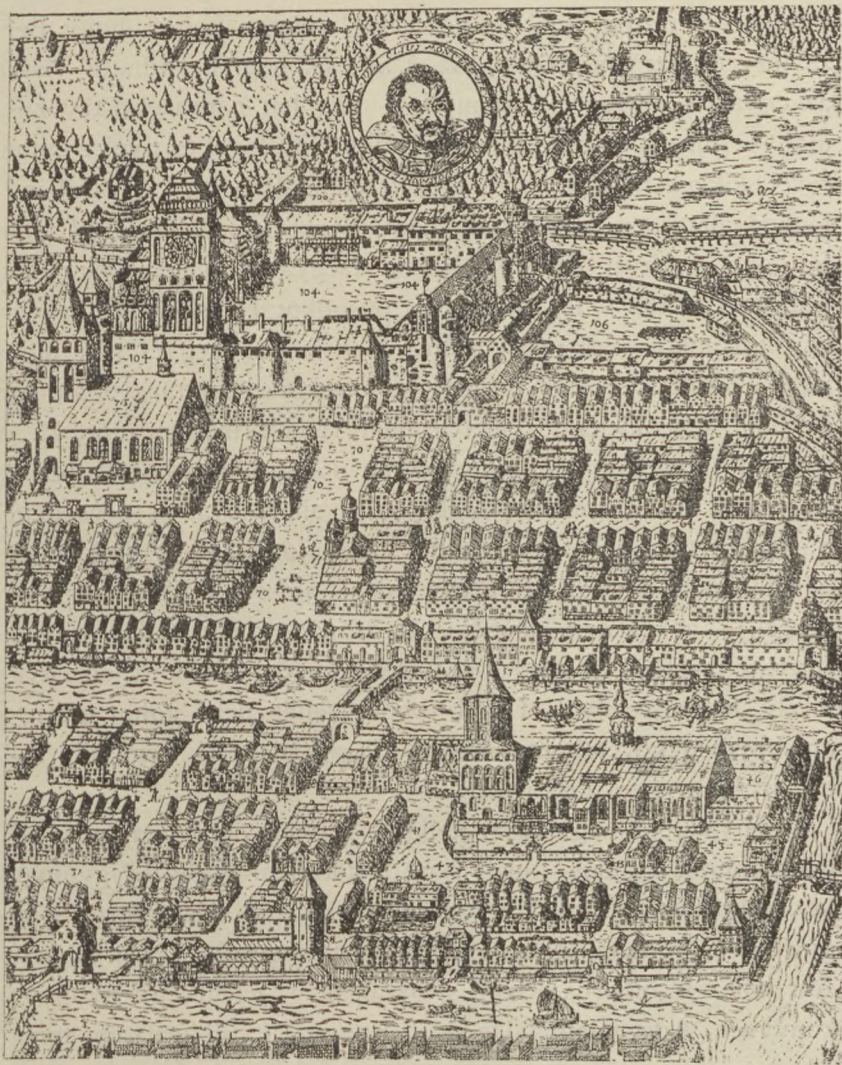
Boldizsár érdekét az örgróf követeivel szemben a múlt évi varsói országgyűlésen. Ezért az örgróf utasítását egyelőre félretette kancelláriája, mivel úgy látszik kételyei támadtak az iránt, hogy Berzeviczy ezt a kényes ügyet sikeresen és elfogulatlanul el tudja-e intézni,⁴⁰ épp mivel a Báthoryakkal jó barátságban élt s honfitársaival szemben kellő nyomatékkal nem léphetett fel. Ura rendelését azonban jó alattvalóhoz képest mégis csak parancsnak vette s június közepén 16 főnyi lovas kíséretével felkerekedvén, négy napot tárgyalt ez ügyben az örgróf königsbergi kancelláriájában.⁴¹ De mikor már hazaindult, hirtelen újabb nehézségek és megbeszélnivaló részletek támadtak, melyek Berzeviczy jelenlétét elmaradhatatlanná tették. Csakhogy

³⁸ Az örgróf III. Zsigmondnak : Onoedin, 1592 július 15-én; a königsbergi állami levéltár D. Kur- und Liefland. Piltén osztályában.

³⁹ György Frigyes bő utasítása Berzeviczyhez 1593 január 22-ről; ugyanott.

⁴⁰ Ez érzik ki György Frigyes örgróf 1593 május 3-iki pótutasítása soraiból; ugyanott.

⁴¹ Vagyis 1593 június 18–21 közt; a königsbergi állami levéltár id. számadáskönyvei 13507. kötete 318. l.

95. KÖNIGSBERG.

az örgróf tanácsosai zavarban voltak s nem tudták, milyen udvariassági formával fárasztják ismét vissza a magyar kanczellárt. Egy kis praktika útján végre is az örgrófné sajátkezű levelével kérték újból az udvarba,⁴² miután tudták, hogy Berzeviczy őt nagyon tiszteli. Az ő kérését nem utasíthatta vissza az udvarias «lovag», a ki most — alig hat napra első távozása után — újra Königsbergbe jut, ezúttal hat lóval és nyolcz emberével, kikkel három napot időzött ismét hűbérura udvarában.⁴³ Ez idő alatt azt határozták, hogy Berzeviczy keresse fel újból Báthory Andrást és személyesen tárgyaljon vele. Délnyugati irányban tartva tehát, a bíboros püspököt Heilsbergben, a vármiai püspökök régi nyári kastélyában találta meg és már július 7-én sikerült is írásbeli választ kapnia követsége tárgyában. Ám ez nem volt kielégítő, illetve nem remélt módon ütött ki. A bíboros ugyanis — jogosan — két dologra hivatkozott benne, hogy t. i. III. Zsigmond király saját aláírásával és pecsétjével megerősített s a lengyel rendek által jóváhagyott diplomában adományozta Báthory Boldizsárnak — jóformán hadi szolgálatai béréül — a kurlandi püspöki uradalmat 30,000 tallér váltságdíjért s másfelől az örgróf is ennyiben kapta annak idején István király kegyességéből. Ennél többet tehát nem adhat érte s amennyiben követelésétől három hónap alatt el nem áll, Boldizsár többé nem tart igényt reá.⁴⁴

Hivatalos meghívását teljesítve Berzeviczy majdnem egy hetet töltött a tudós főpap baráti körében. Napestig gyönyörködött párját ritkító könyvtárában, kézirati auctoraiban s tárgyalt vele irodalmi dolgokról. Mikor pedig július 11-én elbúcsúzott tőle, a bíboros «szoros barátsága» jeléül egy gyönyörű könyvvvel, Adrichomius Delphus Keresztély, «Theatrum terrae

⁴² Berzeviczy Braunsbergből írja 1593 június 27-én, hogy másnap Königsbergbe ér; a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

⁴³ Június 27–29-iki königsbergi ellátá-

sának elszámolása u. o. a 13507. kötete 318. l.

⁴⁴ Báthory András bíboros id. válasza, a königsbergi állami levéltár D. osztályában.

sanctae et biblicarum historiarum» cz. művének 1590-iki kölni ívrétű kiadásának diszkötésű példányával lepte meg.⁴⁵

Nyomatékos, határozott nyilatkozatán kívül Báthory Andrásnak sikerült egyúttal kijárnia jó emberei által a királyi udvarban, hogy az örgrófot végrehajtással fenyegették meg. Erre a königsbergi kancellária rögtön megszelidült és ámbár követelése jogos voltát továbbra is hangoztatta, kijelentette, hogy a kívánt birtokokat átengedi és Báthory Boldizsár mindössze 7000 forintot fizessen reá a zálogösszegezen felül, kiadásai kárpótlása-

*Mago don Martino de Berzevicz ad Andras sr E.
Crailsheim 11 July 1593 carta amicitiae regi
dacie danzigae Holsteyne
Nec metas nec tempora ferro
Andreas Crailsheim*

96. BÁTHORY ANDRÁS BIBOROS AJÁNLÓ SORAI.

képpen.⁴⁶ A biboros azonban most sem engedett jogából s nem törődve többet az örgróf szertelen izgágaságával, egyenesen a kurlandi herczeggel ütötte nyélbe az évek óta húzódó ügyet s ahhoz Zsigmond király jóváhagyását is megnyerte.⁴⁷

Mindez már Berzeviczyt nem érdekelte. Csendes szemlélődésben töltötte öregedő napjait majdnem állandóan osieki házában, mely úgy látszik kényelmesebb volt a leistenauinál. A várfallal körülvett városka nemcsak több biztonságot, hanem nyilván több szórakozást is nyújtott neki; a fal alatt elterülő halastava meg konyháját tette változatosabbá. Itt találjuk 1594 elején is.

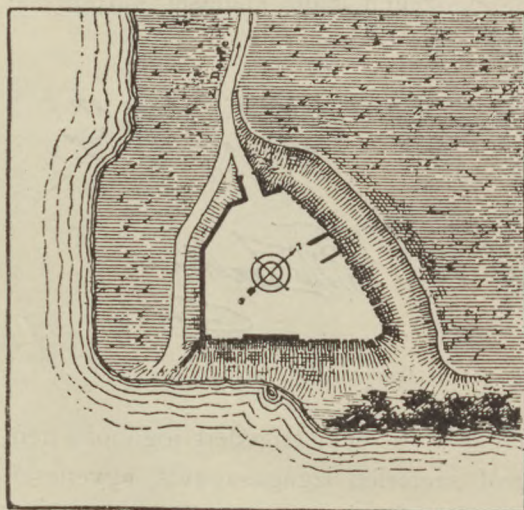
⁴⁵ Ebből közöljük Báthory András ajánló sorait, miután már 1905-ben kiadtam a Magyar Könyvszemlében, «Báthory András b. püspök könyvtára» cz. értekezésemben.

⁴⁶ György Frigyes örgróf válasza:

Crailsheim, 1593 augusztus 3; a königsbergi állami levéltár D. osztályában.

⁴⁷ Zsigmond válasza György Frigyesnek Danzigból, 1593 szeptember 9-én; ugyanott.

Olykor a honvág is erősebben megszállja, majd a honfibánat keserve, a mikor az 1592 óta jóformán pihenés nélkül tartó török-magyar háború eseményeiről valami hírt hall vagy olvas. Feltette hazáját, hogy olyan erőtlén oltalom következtében, a milyenben a királyi udvarból részesült, még nagyobb nyomorúságba ne essék, mint a milyen Tótország elvesztése volt.⁴⁸ De épp oly örömmel szemlélte, hogy «Isten ő szent Felsége megnyomorodott hazánkon megkönyörülván, az pogánnak dühös szándékait az elmúlteszten-dőben semmivé tette».

97. AZ OSIEKI VÁRROM ALAPRAJZA.

Ezért buzgó szavakban fohászkodik hozzá, hogy «legyen ő szent Felségének kegyessége rajta, adjon a kereszténységnek szívet, malasztot és az szeretetnek pajzsát, hogy az pogány megenyhíttessék és az által az ő szent neve magasztaltassék». Így szívszakadva leste, várta

az események fejlődését s az esetre, ha a hadakozás újra megindúlna kikeletre maga is egynéhány lovagot bocsátana ki «az szegény hazának szükségére», mert — úgymond — minden szeretetet fölülmul a hazaszeretet!⁴⁹ Küldött is maga költségén harmincz jól felszerelt lovast, kiket félesztendőre saját zsoldján bocsátott Tieffenbach Kristóf felsőmagyarországi kapitány rendelkezésére.⁵⁰ S mikor az utak valahogy a tavaszi esőzések

⁴⁸ Berzeviczy Osiek várából írt 1592 október 10-iki levelében; a *Történelmi Társ* 1899. évf. 69. l.

⁴⁹ Osiekből írt 1594 január 19-iki levele; ugyanott, 69. l.

⁵⁰ Kiküldésükre 1594 márczius 21-én kért tanácsot és engedélyt Zamoyski kanczellártól; a varsói gróf Zamoyski-leveltárban.

elmúltával megjavultak, augusztus havában maga is lement Berzeviczére, már csak azért is, hogy lássa, miként hozta rendbe udvarát Berzeviczy Jeremiás és javította ki házát és melléképületeit, kívánsága szerint.⁵¹ Persze most is akadt atyafiságában kiegyenlítésre váró peres ügy s azokat Márton higgadtan elintézte, közbenjárására a Berzeviczy-familia augusztus 29-én békelt meg Eperjesen az egész vármegye előtt.⁵²

98. BERZEVICZE.

Meddig ült Berzeviczy ezúttal szülőföldjén, nincs nyoma, csak november közepén tűnik ismét elő starogardi birtokán.⁵³ De atyafiságával megbeszélni való sok függő dolga maradt, mert 1595 márczius elején jóformán csak azért ment le Krakóba, hogy onnan «ha a szánút meg nem bomolna» rokonait meglátogassa. Ez a látogatása azonban «az gonosz útnak miatta»

⁵¹ Hogy ezek látására be akar menni Magyarországba, azt Berzeviczy fenti levelében mondja.

⁵² Kellemesi Mihály alispán saját szavai, az id. napon kelt hivatalos kiadványban;

a Berzeviczy-család kakaslomniczi levéltárában.

⁵³ Innen ír 1594 november 17-én egyik alattvalója ügyében; a danzigi állami levéltárban.

elmaradt s maga helyett nagyobbik fiának pedagogusát, egy váraljai fiút küldte Berzeviczére, külön megüzenvén, hogy valamelyik unokaöccse okvetetlenül jöjjön át vele hozzá Krakóba.⁵⁴

Átjöveteléig a lengyel királyi kancellárián intézte el újabb ügyeit. Így pl. megvette 5000 lengyel forinton egyik rokona, woianowi Dombrowski Felixnek a danczkai kerületben fekvő *Reksin* és *Jadathowo* falvakban lévő birtokrészeit, míg woianowi örökségére ugyancsak Berzeviczytól 1135 forintot kért kölcsön, hogy vele Magyarországra mehessen.⁵⁵ Ennél is fontosabb volt az a kedvezmény, melyet az országgyűléstől két hét múlva szerzett, hogy t. i. két kapitánysága területén minden elzálogosított részjóságot, malmot, jogot vagy szolgálmányt visszaválthasson pénzén, a mely valaha hozzájuk tartozott s azokat felesége is életfogytiglan élvezhesse.⁵⁶

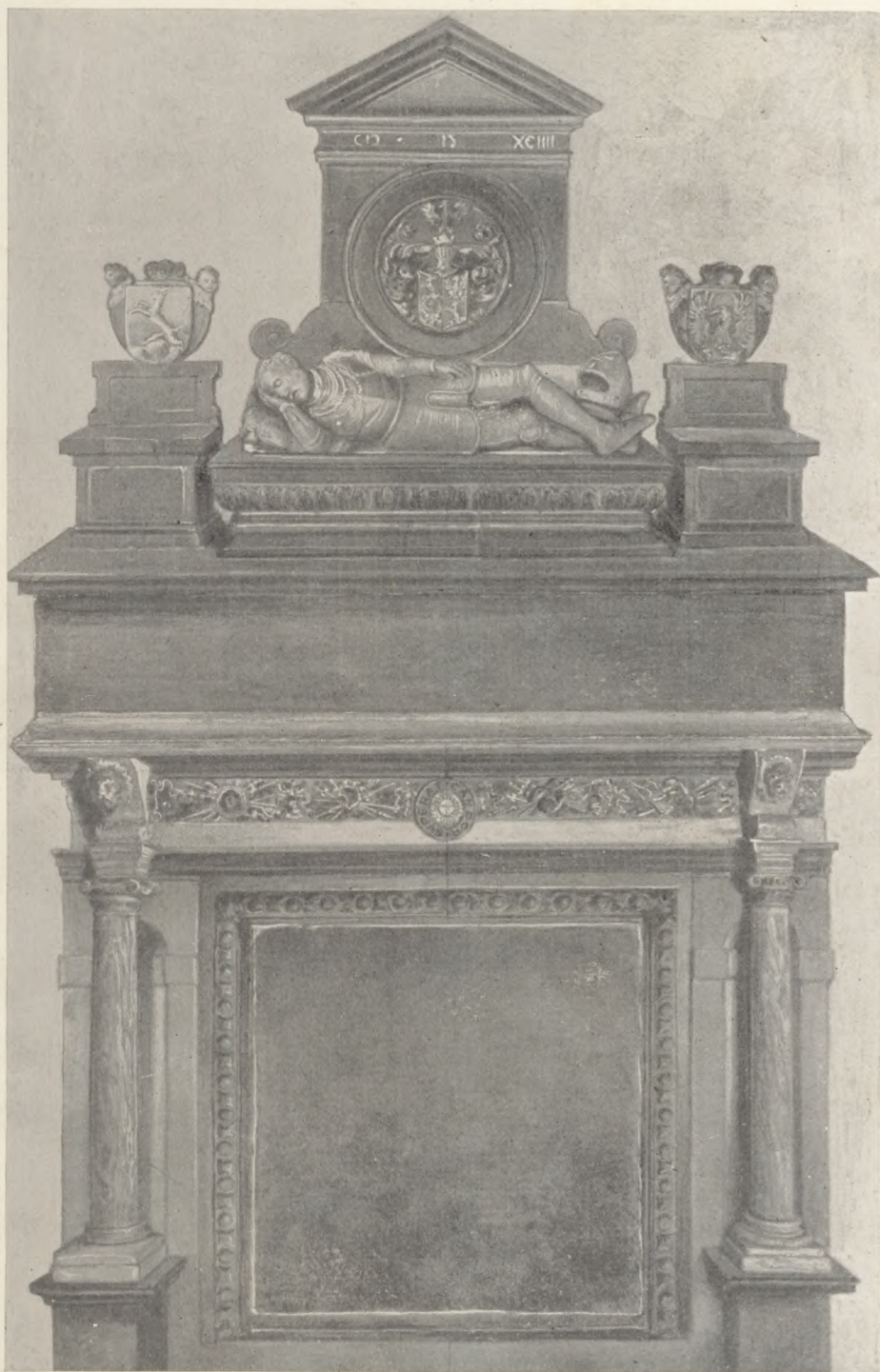
Berzeviczy boldogan ujságolta el a dolgot Gyulafi Lestárnak és Sennyei Pongrácznak, a török elleni harcz ügyében hónapok óta itt időző erdélyi követeknek, kikkel néhanapjan együtt ebédelt.⁵⁷ De maga részéről a királyi kegy e kedvezményét sem kellően ki nem használhatta, se nem élvezhette sokáig, mert mind többet betegeskedett és mintha végét érezte volna, mind kevesebbet törődött anyagi dolgaival. Jóformán már csak a multnak élt. Régi emlékein csüggött gondolataival s úgyszólván egyedül hazája sorsával foglalkozott. Érintkezést tart fenn e végett erdélyi és magyarországi barátaival s a mint valami jó hírt kap, igyekszik azt idegenekkel is közölni, mintha azokat is annyira érdekelné, mint őt, a magyar embert. Jól esett honfiszívének, hogy Báthory Zsigmond elszakadván a töröktől, 1595 elején egyességre lépett Rudolf magyar királylyal. Ennek zálogául nyerte az erdélyi fejedelem feleségül unokahugát, Mária

⁵⁴ Berzeviczy Krakóból, 1595 márczius 5-én írt két levele; a *Történelmi Tár* 1899. évf. 71–72. l.

⁵⁵ Zsigmond király hozzájárulása mindkét ügyről, Krakóból, 1595 márcz. 6-ról; a varsói főlevéltár *Metrices regni* 139. k. 63–65. l.

⁵⁶ Krakóból, 1595 márczius 20-ról; u. o. a 139. k. 118. l.

⁵⁷ Így pl. most is 1595 márczius 19-én; Gyulafi Lestár följegyzése, a *Történelmi Tár* 1893. évf. 130. l. és könyvalakú kiadása 26. l.

BERZEVICZY MÁRTON SÍREMLÉKE A LEISTENAI EVANGÉLIKUS TEMPLOMBAN.
 (Rajzban helyreállítva.)

Christiernát, kit édes anyja és Miksa főherczeg kísért be hazánkba, állítólag 6000 főnyi lovassal. Július 4-én érkeztek be Kassára s a mint onnan Berzeviczy hírére vette, áradozó örömmel írta meg Königsbergbe az örgrófnénak, azzal együtt, hogy már Zamoyski kancellár is készül a török ellen, sőt maga Miksa főherczeg is 2000 lovaszt ígért beküldeni Erdély védelmére, a miben Berzeviczy azonban — ismervén az udvar szánalmas lassuságát — nem igen bízott.⁵⁸

Ilyen dolgok izgatták és foglalkoztatták az események színhelyétől távolra jutott hazafit leitenauri udvarházában, melyben a nyarat töltötte. Őszire meg újra woianowi házába ment s ott intézkedik október közepén egy alattvalója érdekében, a mi *utolsó kezevonása*, mely ránkmaradt.⁵⁹ Majd ellátogatott leitenauri birtokára, számbavette termését, imádkozott templomában, melyben fáradt teste befogadására immár készen állott a szép *kenotafium* s azzal visszatért családjá körébe osièki házába, melyet annyira szeretett. Itt érte az 1596-ik esztendő pirkadó hajnala betegen, ágybanfekve. Nem is állt többet lábra. Napról-napra gyöngült és sem környezetének odaadó ápolása, sem a gyógytudomány nem tudott rajta segíteni. Így február 15-én váratlanul olyan rosszúl lett, hogy felesége hirtelenében Mathesius orvos után küldött be Danczkába, kiben ura nagyon bízott.⁶⁰ De bizony mire levelét a városházán beigtatták és a tanács engedélyével az orvos a reá várakozó kocsin kimehetett Osièkre, másnap, február 16-án — tán abban a pillanatban, melyben a várva-várt doktor megindulhatott — kiszenvedett.⁶¹

99. ZAMOYSKI JÁNOS ALÁÍRÁSA.

⁵⁸ Berzeviczy Márton Leitenauról, 1595 július 27-én írt levele nyomán; eredetije a königsbergi állami levéltár K. 6. osztályában.

⁵⁹ E Woianowról 1595 október 18-án

Danczka város tanácsához írt utolsó levele a danzigi városi levéltárban.

⁶⁰ Német levele erről a napról ugyanott.

⁶¹ Sirirata és özvegyének temetésre hívogató levele szerint.

Az ötvenhatodik életévét⁶² betöltött Berzeviczy Márton holttestét a vártemplom czintermében terítették ki. Mikor aztán özvegye fájdalmából kissé magához tért, márczius elején jó barátai tanácsára temetését április utolsó napjára határozták.⁶³ Azért ily későre, hogy a magyarországi atyafiak eljöhessenek. Úgy látszik el is jöttek s valószínűleg az ő kedvükért kellett a temetés napját két héttel, május 15-ikére elhalasztani. Ezen a

100. AZ OSIEKI VÁRFAL ROMJAI.

napon — tehát éppen három hónappal halála után — végbe is ment a temetés a leistenauai templomban,⁶⁴ a lengyel király, a rendek, a brandenburgi örgróf követei és Berzeviczy barátai jelenlétében, azzal a gyászpompával, mely egy *starosztát* megilletett és ezen a földön az evangélikus vallás szertartása szerint ezidőben szokásos volt!

⁶² Sirirata szerint: Vixit annos 57.

⁶³ Berzeviczy özvegyének Osiekről írt 1596 márczius 4-iki levele, a *Történelmi Tár* 1899. évf. 73. l.

⁶⁴ Az özvegy Berzeviczyné meghívó levele az örgrófhhoz Osiekről, 1596 április 16-ról, a königsbergi állami levéltár B. 2. osztályában.

VI.

UTÓDAINAK SORSA.

RAVATALÁT, Berzeviczy Márton özvegyén kívül három fia: János, Kristóf és András¹ állta körül. Anyjuk maga *kicsi, kiskorú* gyerekeknek nevezi őket temetésre hívogató levelében. Valóban azok is voltak, hiszen a legnagyobb sem lehetett tizenhat esztendősnél idősebb, az utolsó pedig negyedik évében járhatott.² Nevelésüket ekként édes anyjuk vezette. Ez a nevelés ilyenképpen német és lengyel volt, a mely két nyelvet jóformán az anyatejjel szívták magukba. Kaminszki, a szegény színérváraljai pedagógus így új gazdát kereshetett magának Berzeviczy Márton halála után, mert bizony fiai hamar elfelejtették a mi kevés magyart tudtak; magyar írásuk legalább egy sornyi sem maradt, magukat pedig nyíltan lengyeleknek írják s vallják. Annál szorgalmasabban tanultak egyéb nyelvet s mikor a két nagyobb testvér: János meg Kristóf a majnai akadémiába került, ünnepi verses latin dialogusukat 1603 tavaszán ki is nyomatták.³ Az irodalmat — atyjuk hajlamait örökölve — világiéletükben továbbra is szerették és pártfogolták, úgy hogy pl. Radziwiłł Miklós jeruzsálemi útleírása 1603-ban nekik ajánlva jelent meg.⁴ Ebből az is sejthető, hogy a két fiú — anyjuk vallásában nevelkedve — már előbb katolikus hitre tért; sőt 1605-ben, nem törődve adománylevelük határozott tilalmával — korlátlan

¹ Ilyen sorrendben találjuk őket az özvegy 1596 május 7-iki nyilatkozatában; a varsói főlevéltár *Metrices regni* 140. k. 172. l.

² Korát meghatározza az, hogy Berzeviczy ismertetett síremlékének 1593-ban készült feliratán csupán két bátyja neve fordul elő; tehát utána született.

³ Címe: *Carmen dialogicum scriptum*

Magyar Történeti Életrajzok 1911.

a generosis adolescentibus Joanne et Christophoro fratribus Berzewitzius Polonis... Geben in der Churfürstlichen Stadt Meyntz, den 19. Aprilis, im Jahr... 1603. (A pózeni Raczyński-könyvtár szíves közlése, egyetlen példányáról.)

⁴ Estreicher József lengyel bibliográfijából.

kegyúri jogot gyakorolva — katolikus istentiszteletet akartak meghonosítani a leistenaus templomban. Ebben ugyan a hűbérúr königsbergi kormánya megakadályozta őket,⁵ de később Berzeviczy János mégis keresztülvitte a dolgot.⁶ Kevesebb ellentállásra talált özvegy anyja az osieki és starogardi kapitányságok falvaiban, melyeknek templomait — mindjárt ura halála után — elfoglaltatta vagy a már katolikusokat szentképekkel és misemondó ruhákkal ajándékozta meg.⁷

A kis András úgy látszik e közben meghalt. Mikor azonban a másik két Berzeviczy-fiú már nem szorult anyai támogatásra, Berzeviczy Márton özvegye, tizenegy esztendei özvegység után 1607 őszén férjhez ment néhai ura utódjához, Stanislawski Boldizsár osieki kapitányhoz. Fiainak ekkor kiadta anyai örökségét, 14,007 forintot, a miről neki írást adtak, hogy soha miatta háborgatni nem fogják.⁸ Csakhogy anyjuk félesztendő múlva, 1608 tavaszán hirtelen elhalt s a két fiú kénytelen volt mostohaapjuknak a váltságdíjat visszafizetni. De mivel az, mint udvari kincstartó és sanoki meg starogardi kapitány jómódú s egyúttal jószívű ember volt, lemondott a feleségével kapott ingó és ingatlan vagyon felerészéről, a mi őt kulmi jog alapján törvényesen megillette.⁹

A két Berzeviczy-testvér ekként egyedüli ura lett atyjuk poroszországi birtokának. Ám pénzre volt szükségük, hogy a leistenaus elhanyagolt gazdaságot lábra állítsák és függő ügyeiket rendezzék. Ezért 1613 elején bementek Magyarországra, azzal a szándékkal, hogy ottani atyai örökségüket eladják. Rég nem látott lengyel rokonaikat a sárosiak szívesen fogadták, kivált mikor megtudták, mi járatban vannak. Tejben, vajban

⁵ A Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands XIII. k. (Braunschweig, 1901.) 67. l.

⁶ Egykorú följegyzés a Buszczyński-féle thorni Fontes VI—X. k. 786. l.

⁷ Számos erre vonatkozó 1597—98-iki följegyzés a Buszczyński-féle id. Fontes

I—III. k. (Thorn, 1897—99.) 294., 320., 336., 405., 419. és 431. l.

⁸ III. Zsigmond Krakóban 1607 október 5-én kelt jóváhagyó oklevele a varsói főlevéltár *Metrices regni* 152. k. 143—145. l.

⁹ A Krakóban kelt 1608 máj. 10-én folyt egyesség aktáit ld. ugyanott, a 471—79. l.

fürösztötték őket s mikor aztán megmutogatván apjuk ősi földjeit, megegyeztek árukban, elvitték őket a szepesi káptalanba, a mely akaratukat írásba foglalta. E szerint kijelentették, hogy nehéz dolog egyszerre két egymástól távoli ország polgárának lenni, s mivel Lengyelországból — a nagy távolság és rossz utak miatt — nem bírják itthoni atyai jószágait úgy, a mint kelene kezelni, mert kormányzásuk többbe kerülne annál, a mit jövedelmeznek, valamennyit örökáron eladják 4500 magyar forinton Berzeviczy Miklósnak s nemzetségük többi felsorolt tagjának, hogy azon a pénzen lengyelországi jószáguk szomszédságában vásároljanak maguknak és utódaiknak birtokot.¹⁰

Meg is tették, a kulmi tartományban vásárolván. Együttal felépítették a leistenau kastélyt, melyben maguk is születtek. Ez atyjuk idejében a templomtól keletre eső dombon földszintes s csak három keresztboltíves szobából állott, a mi a boltozott pinczével együtt ma is régi alakjában van meg. Erre húztak most emeletet s ezt bővíték ki köröskörül méteres kőfalakkal körülvett szobákkal, melyeknek emeleti részébe felvezető (homokkőből faragott) csigalépcsője, kívül a Berzeviczyek czímerével ma is épségben áll.¹¹ Most már csak feleség kellett a kényelmes szép kőházba és János liechanowi vicekapitány szerzett is nemsokára, elvevén 1616 tavaszán Kriska Dorottyát, a kívül 8000 lengyel forintnyi hozományt kapott.¹² Öcscse, Kristóf is szerepel ugyanekkor, évi ezer forintnyi járadékot szerezvén a lengyel kincstártól.¹³ De mivel nem akart családot alapítani, a következő 1617-ik évben birtokait (Czapielken, Stangenwalde, Sommerkau) némi kis pénz ellenében a jezsuitáknak ajándékozta,¹⁴ bangsini jószágát pedig két danczkai polgárnak adta el.¹⁵

¹⁰ Az 1613 február 24-én kelt eladási szerződés a *Történelmi Tár* 1899. évf. 74–77. l.

¹¹ Helyszíni 1902-iki jegyzeteim alapján.

¹² Berzeviczy János Liechanowban, 1616 márczius 1-én kelt házassági kötelezvénye a család kakaslovníczí levéltárában.

¹³ Irata a varsói főlevéltár Acta dona-

tionum grodu Warszawickiego 45. k. 2153. l.

¹⁴ X. Jankidejski: Utracone koscioły i kaplice w dyecezyi chełmińskiej 186. l. és Załęski: Jezuiici w Polsce nyomán.

¹⁵ Az 1617-iki két lengyel szerződés a danzigi állami levéltár Episcopus xxxvi. A. 5. fasc. 2. sz. alatt.

Ezzel teljesen nyoma is vész nevének és emlékének, melyet különben *Heischius* Zakariás danczkai preceptornak az ő támogatásával nyomtatott énekeskönyve is fenntart.¹⁶

Az egyedül maradt Berzeviczy János azonban sokáig túlélte s a távolság daczára minden évben váltott egy-két levelet sárosi atyjafiaival. Ezek is hol bort küldözgetnek, hol pedig kárpáti drágaköveket leánya, Marianna számára, sőt még fiúk átküldését is ígérték.¹⁷ Ám három év múlva, 1645 április 13-án ő is örökre behúnyta szemét a leistenaus kastélyban, melyből (augusztus 22-én) atyja síremléke mellé temették.¹⁸ Egy évre reá (1646 szeptember 6-án)¹⁹ leánya «anyja bánatos szívének egyetlen virága» is követte atyját a sírba, mire szép vörös atlaszruháját anyja a neuenburgi benczések kolostorának ajándékozta,²⁰ leistenaus templomukban pedig újra festette az oltárt.²¹ Hanem ura után több, mint 60,000 lengyel forintnyi adósság maradt hátra s mivel ennek rendezését a magyarországi atyafiak nélkül nem kívánta, levélben kérte őket, hogy jöjjenek át hozzá s vegyék át²² esetleg jószágát is.

Télire fordult az idő, mikor ez a levél Sárosba jutott s az atyafiságból Berzeviczy János és Zsigmond rá is szánták magukat az átmenetelre.²³ Csakhogy a kívánt pénzt sehogy sem bírták összerakni s így elmaradásukat 1647 január közepén országgyűléssel s a török becsapások miatti aggodalom emlegetésével leplezték ángyuknál.²⁴ Ez pedig váltig unszolta őket — még

¹⁶ Ez «Xenion chartaceum» címen Danzigban 1615-ben nyomatva jelent meg kótával; Estreicher: Bibliografia Polska VII. k. 84. l.

¹⁷ Berzeviczy János Berzeviczy Pálnak Lisznówról, (Leistenauból) 1642 január 2-ről; a család kakaslovníci levéltárában.

¹⁸ Özvegyének Lisznówról, 1645 április 18-án Berzeviczy Pálhoz írt temetésre hívogató levele, ugyanott.

¹⁹ Berzeviczy Jánosné Lisznówon, 1646 szeptember 7-én kelt levelében azt írja, hogy szeptember 5-én vette Berzeviczy Pál levelét s már is újabb szomorúság

érte leánya halálával, a miből arra következtetek, hogy halála szeptember 6-án történt.

²⁰ Egykorú följegyzés, az Archivum conventus Novensis 185. l.

²¹ A thorni id. Fontes VI—X. k. 785. l.

²² Idézett 1646-iki levele szerint.

²³ Szepesmegye közgyűlésének ajánlólevele számukra Lőcséről, 1646 december 12-ről; a család kakaslovníci levéltárában.

²⁴ Ennek Lisznówról írt 1647 január 30-iki levele Berzeviczy Bálinthoz és Pálhoz; ugyanott.

1648 őszén is — az átjövetelre, annyira szerette volna, hogy a jószág a Berzeviczyek kezén maradjon. De mivel hitelezői szorongatták és öthónapi haladéknál többet nem adtak neki,²⁵ Leistenau bizony dobra került, néhai Berzeviczy Márton többi birtokát meg kénytelen volt elzálogosítani. Így is szegényesen éldegélt, anyai rokonaihoz húzódva, Thorn városán túl 12 mérfölddel, Wardegován, várva a megváltó halált. Ámde ezután sem biztatta sokkal sárosi atyafiságát, mert — miként nekik megmagyarázta — a hagyatékából Berzeviczy Márton felesége rokonait, a Woianowokat illetve Woianowski Katalin hozománya; mivel fiai magtalanul halván el, a jog és jószág visszaszáll — kulmi jog szerint — eredeti forrására. Éppen így levonandó belőle Berzeviczy János özvegyének hozománya is, meg az érette elvállalt 13,000 forintnyi összeg.²⁶ Valamicske azonban mégis csak jutott a magyarországi rokonoknak.²⁷ Úgy látszik Berzeviczy János özvegye szerette meg őket s hagyta anyai részét is rájuk; legalább a század végén Berzeviczy János sáros-megyei táblai ülnök *Zsigmond* fia a thorni gimnáziumban tanult, hol emlékét nyomtatásban is megjelent négy *disputatio* tartotta fenn.²⁸

Ez egyúttal utolsó irodalmi nyoma a Berzeviczy-névnek lengyel és porosz földön, melybe azt 1576-ban a takarékos és gyűjtő Berzeviczy Márton Magyarországból átültette; ámbár lengyellé vált véreiből máig is él hírmondóul Nagylengyelországban.²⁹ Czímerük persze másnak díszleg Márton kedves leistenau kastélyában, melynek új gazdái — halálának éppen

²⁵ Özv. Berzeviczy Jánosné Lisznówóról, 1648 szeptember 21-én Berzeviczy Pálhoz; ugyanott.

²⁶ Berzeviczy Jánosné Wardegowoból írt 1653 május 23-iki (utolsó) levele; ugyanott.

²⁷ A fenti Wardegowo és Pjontkowa (nem Ploczek) tehát Berzeviczy Jánosné atyai birtokai voltak, nem a Berzeviczy Mártonéi, miként Berzeviczy Egyed (a *Századok* 1903. évf. 565. l.) gondolta.

²⁸ Ez 1699–1700-ban megjelent thorni nyomtatványok közül háromnak a címét megtaláljuk a Régi Magyar Könyvtár III. k. 4194., 4195. és 4206. számaiban; a negyediket azonban csupán Estreicher említi, a Bibliografia Polska XVII. k. 352. l.

²⁹ Dr. Divéky Adorján közlése Oppmann Artur varsói író nyomán és Berzeviczy Albert szíves értesítése, mely szerint maga ismerte Berzeviczy Ezekielt, egy lelkes lengyel hazafit.

századik évfordulóján — 1696-ban renoválták, míg mostani kinézését a XVIII. század elején nyerhette. De mind a mai napig megmaradtak régi bolthajtásos szobái, melyekben gyakori követéseinek fáradságát kipihente, ha olykor hazavetődött. S végigjárva rajtuk, meg síremléke faragásait nézve, magyar ember szíve elfogódva gondol reá, a ki mindezt maga szerezte és egyszerű íródeákból kancellárságig emelkedve egymás után három uralkodót szolgált végig tisztességgel, fájának mindenfelé becsületet szerezve, a merre csak külföldi bolyongása alatt életében megfordult!

101. BERZEVICZY-CZIMER.

FÜGGELÉK.

BERZEVICZY MÁRTON SÍRIRATA.

A síremlék alsó feliratos táblájának szövege.

D. O. M. S.

MARTINVS . DE . BERZEVICE . Baro . AVR . MIL . EQ . CHRISTOPHORI . F.
NICOLAI . nepos . Francisci . PRonep . Iacobi . abn . Joannis . Swarcz . DE . BERZEVICE .
Domini . arcis . Dvnaiecz . alias . Niedzicza . adnep . anno . A . nato . Christo . M . D . XXXVIII .
In . pago . haereditario . Berzevice . Terrae . sev . comitatus . Sarosien . ex . nobilissima .
et . antiquissima . Berzeviceior . Familia . multorum . cum . regni . VNgariae .
Senatorvm . Tvm . aliorvm . clarorvm . virorvm . Procreatrice . natvs . Pveritiam .
In . patria . adolescentiam . in . regiis . d . d . Ferdinandi . et . Maximiliani . imp . Rom .
Ac . regum . Vngariae . Ivventutem . in . academiis . primariis . Germaniae . Galliae .
et . Italiae . ad . virilem . vsque . aetatem . exegit . Patavio . anno . M . D . LXXII . A .
principe . tum . Transilvaniae . Stephano . Bathorio . evocatus . eodem . anno . ad .
Gregorium . XIII . Svmmvm . Pont . Romam . legatus . aur . mil . equestris . dignitate .
ab . eodem . ornatus . ex . itinere . eo . ad . cancellariatvm . Transilvaniae . evectus .
Post . discessum . ex . Polonia . Henrici . regis . ad . comitia . novo . regi . eligendo . Varsaviam .
Indicta . ad . regnum . pro . principe . suo . non . tam . ambiendum . quam . virtuti . eius . fato .
Iam . ante . destinatum . accipiendum . anno . LXXV . svpra . M . D . plenissimis . cum . mandatis
Orator . missus . rebus . ex . sententia . confectis . sequentis . anni . initio . ad . delatum .
regnum . principem . suum . Cracoviam . comitatus . fuit . a . quo . cum . et . in . regno .
Hoc . familiaq . regia . et . simul . in . magistratu . cancellarii . Transilvanici . omni
ratione . retineretur . comitiis . Torunen . regni . mag . duc . Lith . et . Prussiae
ordinum . auctoritate . eodem . anno . in . ius . civitatis . et . indigenatus . plenissimo
iure . receptus . et . maiorum . suorum . insigniis . regni . aquila . auctis . inter . patricias .
regni . Prussiaeq . gentes . ipse . posteritasq . eius . lecti . fuerunt . Qvo .
beneficio . invitatus . cum . sedem . fortunarum . suarum . in . Prussia . posuisset .
Itidemq . nobiliss . virginem . Catharinam . felicis . Dameravii . de . Voianovio
filiam . anno . M . D . LXXVIII . duxisset . non . modo . in . pace . sed . per . bella . etiam
Omnia . Moscovitica . perpetuo . comitatus . regem . fuit . Morte . Christophori .

Bathorii . principis . Transilvaniae . fratris . regis . in . Transilvaniam . a . rege .
 Missus . statum . impuberis . principis . Sigismundi . novo . electo . senatu . firmavit .
 Iura Saxonum . Transilvanensium . conscripsit . auxit . auctoritateq . regia
 Ad . posteritatem . transmisit . inveteratam . inter . caesarem . Rudolphum . et .
 Stephanum . regem . de . Szatmariense . Bathoriorum . haereditate . a . Caesarianis .
 Tempore . tumultus . Transilvanici . occupata . controversiam . binis . legationibus
 Ita . sustulit . ut . quae . antea . dubia . ac . suspecta . fuerat . firmissima . inter . principes
 amicitia . constitueretur . anno . tandem . M.D.LXXXVI . OPTimo . Max . rege . a
 Quo . paucis . ante . mortem . annis Starogardiensem . et . Ossecensem . in . Prussia
 Praefecturas . obtinuerat . orbatus . quemadmodum . maximam . partem . vitae .
 Fidum . et . individuum . comitem . se . ei . praestiterat . sic . idem . fati . lumen .
 in . eodem . regno . exspectans . Hoc . sibi suisq . monumentum . vivus . uxore .
 et . duobus . filiis . Ioanne . et . Christophoro . itidem . vivis . p . curavit . anno .
 Rest . sal . M.D.XC.III . aetatis . suae . LIV . Vixit . annis . LVII . Obiit . die . XVI .
 Mensis . Febr . Anno . M.D.XC.VI . Cvm ex Dei . benedictione . eternum... ET . FILIVM . AN .

A siremlék felső feliratos tábláinak szövege.

Baloldalt :

CATHARINAE . DE . Ber=
 tolt . Stanislai . filiae .
 Balthazaris . nep . Mar=
 tini . De . Berzevice .
 Matris .

Jobboldalt :

ANTIQA . Familiae .
 BERZEVICIAE . in=
 SIGNIA .

Alatta :

Potentiae . Merse . de .
 Szwinie . Matthiae .
 filiae . Martini . de .
 Berzevice . aviae
 Paternae .

Alatta :

HELENAE . De . Raszla=
 WICZA . Andreae . fi=
 LIAE . Martini . De . Ber=
 ZEVICE . AVIAE . MATER=
 NAE .

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

1.

BÁTHORY ISTVÁN LEVELE KÖVETEIHEZ: A CSÁSZÁRI
UDVARBAN LÉVŐ SULYOK IMRÉHEZ ÉS ZOMBORI LÁSZLOHOZ.

Gyulafejervár, 1574 július 16.

(A 85. lapon.)

Egregii nobis dilecti. Salutem et favorem. Ne véljétek valami feledetlenségnek avagy gondviseletlenségnek, hogy annyira késlettetjük az választételt, *mert jeles okai vadnak*; nem késünk immár vele, melyet bizonyos okokért kellett *eddig*¹ elhalasztanunk. Azonközbe mivel-hogy az kevés vártatást és haladékot könnyebben elszenvedhessétek, im küldtünk egy debreczeni embertül költségekre kelt száz forintot. De hogy megjelentsem az okát az késedelemnek, egy postát bocsáttunk Vásárhelyre az portára, mely mihént megjő, azonnal fel küldjük az választot. Vélem, hogy tizenötöd napnál tovább nem halad az dolog. Ez is légyen vigasztalástokra, hogy ott fenn való lételetekkel, mind nekünk, mind pedig az hazának és magatoknak szolgáltok. Azért patienter szenvedjétek az ott való ílést és késedelmet. Továbbá az debreczeniek mellett irtunk császárnak. Az dolgot pedig ugyan ő tülek megértitek bővebben. Azért az mi levelünket adjátok be² az kassai kamarásoknak informatiójával³ egyetembe ő Felségének és jó választért törekedjétek.

Kegyelmetek talált volt egy historiat, kit tizennyolcz talléron tartnak volt, az mint Tamás uram mond(á). Azért vegyétek meg én

¹ Ez és az előbbi *dült* betűkkel szedett szavak a fejedelem sajátkezü betoldásai.

² Utána ez a szó: *velek*, mit Báthory kihúzott.

³ Előbb így írta: *instructiojával*, a mit aztán a levélíró áthúzott.

nekem és egy Hieronymus Zanchust : *De tribus Elohim* etc. Isten tartson meg bennetek jó egészségbe.

Datum Albae Juliae, 16. Julii 1574.

Stephanno Bathorÿ
de Somlyó mpr.

Külczíme : Egregiis Emerico Sulyok protonotario, ac Ladislao Sombory directori causarum nostrarum et apud S[acram] Caesaream et Regiam Maiestatem etc. oratoribus nostris. Nobis sincere dilectis.

(Eredetije a M. N. Múzeumi levéltár törzsanyagában.)

2.

WESSELENYI FERENCZ BÁTHORY ISTVÁN LENGYEL
KIRÁLYTÓL NYERT BÁRÓI DIPLOMÁJA.

Riga, 1582 április 3.

(Melléklet a 152. laphoz.)

Nos Stephanus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Litvaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kiioviae, Volhiniae, Podlachiae, Livoniae etc. Princeps Transylvaniae. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos attentis et consideratis fidelitate et fidelium servitiorum meritis fidelis nobis sincere dilecti, generosi Francisci de Wisselyen, cubiculi praefecti ac consilarii nostri, capitanei Landsoronensis ac Lipniciensis, quae ipse ab adolescentia sua, indefesso animo, per plurimos annos, nostrae Maiestati cubiculi nostri ministeriis, tam in principatu Transsilvaniae, quam in hoc regno nostro Poloniae praestitit; etenim in Transsilvania bello contra Magnificum quondam Casparem Bekes de Kornýáth, tum temporis hostem publicum a nobis suscepto, non infelici conatu prima militaris disciplinae rudimenta iecit; hostem cum caeteris nostris militibus perlongum itineris spatium persequens, militares labores, magno animo perferens, adhaec nulla pericula exhorrescens, adeo, ut de sua indole praeclara, non contemnendam spem nobis faceret. Auxit porro eam spem de se nobis non mediocriter etiam hic in regno nostro

Poloniae, primum bello Gedanensi, quos armis nostris ad officium redegimus; deinde expeditionibus illis triennialibus contra Magnum Moscorum ducem gestis, in quibus magno studio, ac magna cum laude militiae gloriam aemulatus est; intra munitiones Ungaricas intrepido animo mandata nostra executus, interdum etiam non sine vitae suae periculo, inter milites nostros oppugnationi incumbens ac proinde ac talia merita sua clementia nostra testatiora redderentur, ornavimus eum cubiculi nostri praefectura. Iam vero pro uberiore gratiae nostrae regiae declaratione, eundem Franciscum de Wisselyen, haeredesque et posteritates ipsius universas, e coetu et numero nobilium eximentes, ex gratia nostra speciali, animo deliberato et potestatis regiae plenitudine, in numerum coetumque Baronum Ungariae et Transsilvaniae recepimus, aggregavimus et creavimus praefecimusque, volentes et praesentibus decernentes, ut idem Franciscus Wesseliény haeredesque et posteritates ipsius universae, a modo deinceps futuris semper temporibus, cera rubea quoad sigillum, ac omnibus illis gratiis, privilegiis, honoribus, immunitatibus, libertatibus, exemptionibus, quibus caeteri praefati regni Ungariae et Transsilvaniae barones, tam consuetudine antiqua, quam iure utuntur et fruuntur, tam intra, quam extra iudicia, aut alias ubivis, uti, frui et gaudere possint et valeant. Imo recepimus, aggregamus, annumeramus, creamusque et praeficimus, harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo in rebus Transsilvanicis utimur, est appensum vigore et testimonio litterarum. Datum per manus Magnifici, fidelis nobis sincere dilecti, Martini de Berzeuice, equitis, liberi baronis in Dondang, nostri per Transsilvaniam cancellarii, ac capitanei Starogardiensis, in arce nostra regia Rigensi, tertia die mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo quingentesimo octogesimo secundo regni vero nostri sexto.

Stephanus Rex mpr.

Martinus de Berzeuice
Cancellarius mpr.

(Eredetije a kolozsvári református kollégium Wesselényi-levelesládájában.)

3.

GYÖRGY FRIGYES BRANDENBURGI ÖRGRÓF ADOMÁNYLEVELE
LEISTENAUROL BERZEVICZY MÁRTON RÉSZERE.

Königsberg, 1585 június 22.

(Melléklet a 172. laphoz.)

Von Gottes Gnaden Wir Georg Friderich Markgraf zu Brandenburg in Preussen, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, auch in Schlesien zu Jägerndorf Herzog, Burggraf zu Nürnberg und Fürst zu Rügen. Bekennen hiemit diesem unserm offenen Briefe gegen Jedermeinlichen und wem es zu wissen vonnöthen. Als wir hiebevorn und im verschieenen Ein und achtzigisten Jahre, auf gnädige und freundliche *Intercession* und Vorbitte des Durchleuchtigen, Grossmächtigen Fürsten und Herrn, Herrn Stephani des Ersten Königs in Polen, unsers gnädigen und freundlichen lieben Herrn Schwagern, dem Edlen unserm besondern lieben und getreuen Martino von Berzevitz, Freiherrn auf Dondangen, und vorhöchgedachter Königlicher Maiestät in Polen vornehmen Rath und Cantzlern in Siebenbürgen, das Dorf und Vorwerk Leistenau, Hundert und zweinzigste halbe Huben innehaltende, in unserm Ambt Riesenburg gelegen, und Ihme im verschieenen Sieben und siebenzigsten Jahrs im Namen des Hochgebornen Fürsten unsers freundlichen blöeden lieben Vettern Sohn und Gevattern, Herrn Albrecht Friderichen Markgrafen zu Brandenburg und Herzogen in Preussen verschrieben worden, welches aber umb allerhand rechtmässiger und anderer mehr Ursachen willen billich nicht sein sollen, noch vielweniger Kraft oder Statt haben können. ∞ Derwegen dann diese Begnadigung nicht *ex praecedente obligatione*, sondern *ex praesente* beschehen und also die vorige Begnadigunge hierdurch *cassiret* und aufgehoben worden, aus sondern Gnaden und in Ansehung seiner underthänigen fleissigen Bitte, getreue, willige Dienste zu sein und seiner itzigen ehelichen Hausfrauen Lebtagen auf die uns zuvorn geleistete Eidespflicht, als der regierende Landsfürst gnädiglichen verliehen und verschrieben und er nun ferner underthänigiste, nützliche, willfährige Dienste, die

er auch nochmalen hinfüro wol thun kann, soll und will geleistet, Hochgedachte Ihre Königliche Maiestät auch aufs neue für ihne gnädiglichen und freundlichen *intercediret* und gebeten. ∞ So haben wir in Ansehung desselben und in Sonderheit auf solche Ihrer Königlichen Maiestät gnädigen und freundlichen Vorbitte, auf sein underthäniges fleissiges Bitten, aus sondern Gnaden gnädiglichen bewilligt, Ihme solch Dorf und Vorwerk Leistenau erblich zu Kölmischem Rechten zu verleihen und zu verschreiben. ∞ Thun auch solchs hiemit ^Tgegenwärtiglichen in Kraft dieses unsers Briefes, dergestalt und also, dass er seine Erben, Erbnehmen und Nachkömmlinge vorberührt Dorf und Vorwerk Leistenau mit allen Nutzungen, Zinsern, Einkünften, Geniessen und Zufällen, an Acker, Wiesen, Weiden, Felden, Wäldern, Fliessern, Mühlstätten, Seen und Brüchern, inmassen solches die von Drahe genossen und gebraucht, sammt den Gerichten gross und klein, binnen desselben Dorfes Grenzen, allein die Strassengerichte (die wir uns und unserer nachkommenden Herrschaft zu richten in allwege vorbehalten) ausgeschieden, zu sammt dem Kirchenlehen, doch dass sie dasselbe vermüge der Augsburgischen *Confession* und derselben Innehalt, auch dem *Corpori Doctrinae Pruthenicae* und *Formulae Concordiae* gemäss, mit reinen und der Lehre halben unverdächtigen Pfarrherrn bestellen und versehen, wie wir uns dann, do solches nicht gehörter Massen geschehen sollte, dasselbige selbst zu thun hiemit gänzlichen *reserviret* und vorbehalten haben wollen, erblich zu Cölmischem Rechten, ohne unser und sonsten meiniglichs Verhinderung oder Eintrag, dessen wir ihne vertreten und der *Eviction* halben hiemit gnädig versichert haben wollen, obgeschriebener Massen innen zu haben, zu besitzen, zu geniessen und zu gebrauchen. ∞ Umb welcher unser Belehnung und Begnadigung willen, soll vorgemelter Berzeuitius seine Erben, Erbnehmen und Nachkümmlinge uns, unseren Erben und nachkommender Herrschaften die schuldige Treu, welche sie vermög ihrer geleisten Eidespflicht jederzeit erzeigen, auch dergestalt im Werk erweisen sollen, dass do er oder sie etwas beschwerlichs und verdächtiges wider uns und unsere Regierung hören, vermerken und erfahren werden, es wäre gleich von weme es wollt, uns jedesmals dar-

für zu verwarnen, und dessen zu berichten, auch in allem demselben uns gar nichts zu verhalten verpflichtet und schuldig sein soll etc. Desgleichen auch mit zweien wohlgerüsten Pferden, Mannen und Harnisch zu allen Geschreien und Heerfahrten, wenn, wohin, wie oft und dick sie von uns, unsern Erben und nachkommender Herrschaft gefordert werden, zu dienen; daneben auch pflichtig und schuldig sein, sich unserer, auch unserer Lande und Leute Sachen treulich und fleissig anzunehmen und bei der Hochgedachten Königli[chen] Maiestät in Polen zum besten zu befördern. Auch wann er seinen wesentlichen Ansitz zu Leistenau haben wird, sich auf unser gnädigs Erfordern und Begehren in unsern Händeln am Königlichen Hofe in Verschickungen, auf unsern Kosten gehorsamlich und willig [gebrauchen] lassen. Do er auch, so wohl seine Erben und Nachkommen solch obgemelt Gut Leistenau zu verkaufen und in frembde Hände zukommen zu lassen willens, also soll solches uns und nachkommender Herrschaft vor allen andern zu Kauf aufgetragen [und angeboten] werden. ∞ Getreulich und ohne Gefärde. Zu Urkund haben wir vorbemeltem Berseuitio diese unsere gnädige Bewilli[gung] und Verschreibung mit unserer eigenen Hand unterschrieben und unterm anhängendem fürstlichen Insiegels, [so wir in Lehen und] dergleichen Sachen gebrauchen, versiegelt, wissentlich und mit Gnaden zustellen lassen. Geschehen und geben zu Königsberg, den zwen und zweinzigsten Junii, Nach Christi unsers einigen Erlösers und Seeligmachers Geburt Fünfzehen hundert und in dem fünf [und achzi]gsten Jahr.

Georgius Fridericus Dux Prussiae manu propria.

(Pergamenre írt eredetije a leistenau kastély levelesládájában; pontatlan hazai kiadása, egykorú másolatáról, a *Történelmi Tár* 1899. évf. 61/63. l.)

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Berzeviczy Márton jellemzése. — működése. — Vallásossága. — Családja. — Származása. — Tanulmányai. — ládi élete. — Hazafiassága. — Élet-Szereplése. — Gyarlóságai. — Írói rajzának forrásai. (3—10.)

I.

IFJÚSÁGA.

A Berzeviczyek ősi hazája Tirolban. — Bevándorlásuk. — Árpád-kori őseik. — Birtokviszonyaik Szepes és Sáros vármegyékben. — A család kiválóbb tagjai. — Közszerreplésük. — Hanyatlása Mátyás király korában. — Újra emelkedése a XVI. század derekán. — Berzeviczy Márton születése és gyermekévei. — Atyja, Kristóf élete és halála. — Gyermekei. — Márton hivataloskodása Nádasdy Tamás nádor udvarában, a honnan Bécsbe kerül a magyar királyi kanczelláriába. — I. Ferdinánd cseh királyi fogadtatása Prágában, melyen Berzeviczy is résztvett. — Utja a német római szentbirodalomban I. Ferdinánd kíséretében. — Visszatérése 1563 elején Innsbruckba s onnan az év nyarán Bécsbe. — Új címeres

levele 1559-ből, mire családjának másik ágából való atyjafiai is új nemeslevelet szereznek 1560-ban. — Márton új adománylevele örökölt jószágairól. — Egyezsége rokonával, Horváth János volt szepesi préposttal s a Frigyes-nemzetségbeliekkel. — Nádasdy Tamás nádor halála. — Miksa főherczeg cseh királylyá koronáztatásának ünnepe Prágában. — Római királylyá választatása Majnai Frankfurtban, a min Berzeviczy szintén résztvett. — Visszatérése Bécsbe s onnan Pozsonyba, hol Miksát 1563 szeptember 8-án a rendek királylyá koronázták. — Ennek nehézségei. — A koronázási ünnepek. — Az élelmiszerek árjegyzéke. — Berzeviczy familiárisává való kinevezése. (11—40.)

II.

KÜLFÖLDI TANULÁSA.

Berzeviczy otthoni atyafisága körében. — Búcsúzása ettől, megbécsi ismerőseitől. — Utazása Párison át Angolországba. — A londoni élet. — Erzsébet angol királyné szórakozása. — Gyönyörködése klaszrikus színelőadásokban. — Berzeviczy visszatérése Párisba. — A francia főváros nevezetességei. — A párisi egyetem s a jezsuiták főiskolája. — Tanulmányi viszonyok. — A protestantizmus terjedése. — Berzeviczy I. Ferdinánd halála alkalmából tartott párisi oratiója. — Tartalma és jelentősége. — Második kiadása. — Berzeviczy hazatérése Németországon át. — Találkozása

Forgách Ferencz váradi püspökkel, a kivel együtt 1568 tavaszán Paduába jut. — Beiratkozása az ottani egyetem jogi karába. — Paduai magyar tanulók élete. — Berzeviczyt az egyetem szindikusává választják. — Hivatalos útja Velenzébe. — Forgách távozása. — Berzeviczy magyar társai. — Egyiknek kellemetlen esete. — Berzeviczy utazása Rómába. — Barátkozása kiváló jogtudósokkal. — Levelezése protestáns írókkal. — Magyar tanuló-társai. — Otthonról vett rossz hírek miatt Berzeviczy hazatérni készül. Utolsó kegyeletes ténykedése Paduában. (41—66.)

III.

ERDÉLYI ÉVEI.

Berzeviczy visszatérése 1572 elején Bécsbe. — Liszthy János püspök és Verancsics Antal esztergomi érsek bizalmatlanul fogadják s így csalódottan Erdélybe indul. — Szerepe Báthory István fejedelem gyulafejevári udvarában. — Római küldetése. — Útja Bécsen át Rómába. — Audienciája XIII. Gergely pápánál. — Oratiója. — A pápai titkár felelete. — Berzeviczy magánkihallgatása a pápánál, a ki arany sarkantyús lovaggá tette. — A pápa jellemzése. — Berzeviczy utazása Sziciliáig és vissza fel Paduáig. — Hazatérése Báthory Istvánhoz, a kitől követsége jutalmul tanácsúri rangot kapott. — Betegeskedése. — Bekes Gáspár fölkelése és leveretése. — Berzeviczyből titkár lesz. — Hivatalos-

kodása. — Birtokszerzése Erdélyben. — Báthory István erdélyi körútja Berzeviczyvel. — Bekes Gáspár végleges leveretése a kerlőszentpáli csatában. — A büntető országgyűlés lefolyása. — Forgách távozása Erdélyből. — Báthory István törekvése a megürült lengyel királyi szék elnyeréséért. — E végett előbb Blandratát, majd Berzeviczyt küldi Lengyelországba, prokanczellárius címet adván neki. — Sikeres küldetése és visszatérése 1576 elején. — Miksa ellenkirály követei a gyulafejevári udvarban. — Eredménytelen küldetésük. — Báthory István távozása Erdélyből, magával vivén Berzeviczyt is. — A kivonulás előkészületei. — Tartózkodásuk Brassóban és kiutazásuk Moldova felé. (67—96.)

IV.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY ALATT.

Útjuk Krakóig. — István király koronáztatása. — Útja Varsóba s onnan Thorn városába. — Ünnepies bevonulása, kíséretében Berzeviczyvel. — Danczka ellentállása. — Berzeviczy tárgyalása Danczka város követeivel. — Fegyverszünet és békés kiegyezés. — Berzeviczy lengyel polgárjogot nyer a thorni országgyűlésen. — Hűbértokot akar szerezni Albert Frigyes brandenburgi őrgróftól, kit e végett königsbergi udvarában felkeres. — Berzeviczy erdélyi küldetése. — Törökországi útja. — Konstantinápoly. — A császári udvar és szolgái. — Berzeviczy titkos előadása. — Visszatérése Erdélyen át Varsóba. — Sikeres követsége jutalmul István király kancellári rangra emeli. — Ujabb königsbergi útja, mely most sikeres volt, mert megkapta a kívánt leistenaus birtokot. — Berzeviczy levelezése tudósokkal. — Házasodása. — Feleségének családja. — Esküvője 1578 őszén a Danczka melletti Woianowban. — A lakodalmára kiadott krakói verses alkalmi irat tartalma. — Berzeviczy útja Krakóba, a hová berzeviczei jószága ügyében áthivatta unokatestvéreit. — További élete István király oldalán. — Königsbergi követsége. — István király oroszországi hadjárata, melyben Berzeviczy is végig résztvesz. — Erdélyi vitézek szerepe a hadjáratban. — Berzeviczy újabb adománya István királytól 1580 elején. — Irodalmi levelezése. — István király második oroszországi hadjárata. — Berzeviczy újabb követsége a königsbergi udvarban. — Erdélyiek sze-

replése a hadjáratban, melyben Berzeviczy is résztvevén, hűséges szolgálata jutalmul két falut kapott, miután a starogardi kapitányságot is elnyerte. — Anyagi ügyei. — Báthory Kristóf fejedelem halála hírének hatása István királyra, 1581 június 9-én. — Utódja, a kis-korú Zsigmond udvarának és ügyeinek rendezésére Berzeviczyt küldi Erdélybe. — Sikeres küldetése. — Kölcsönpénzt szerez a szászoktól: Nagyszebenben és Brassóban, a hol velük alkudozik. — Az 1579 őszén Erdélybe telepített jezsuiták helyzete. — Berzeviczy visszatérése a felsőmagyarországi postaúton István királyhoz, kitől jutalmul Dondangen vára és uradalma megvételére nyer engedélyt. — A békével végződött 1581-iki harmadik oroszországi hadjárat lefolyása. — Pskóws a többi várak ostroma. — Berzeviczy Rigában 1582 tavaszán, a honnan Dondangenbe ment uradalmának átvételére. — Wesselényi Ferencz bárói diplomája, melyre nemsokára Berzeviczy is bárói címet kapott dondangeni birtoka révén István királytól. — Kancellári ténykedésének két nevezetes eseménye 1583 elején: a kolozsvári jezsuita-szeminárium alapítólevele és a szászok törvénykönyvének átvizsgálása. — Az erdélyi *hármastanács* szervezése. — Berzeviczy irodalmi levelezése. — Az ú. n. *szatmári ügy* feltűnése, melynek elintézésére István király Berzeviczyt küldte Kassára. — Tárgyalása a császári követekkel. — Békítő szerepe családjában Berzeviczén. — P. Possevino Antal jezsuita Berze-

viczy támogatására Kassára érkezik, hol a tárgyalásokat 1584 elejéig folytatták. — Visszatérve Berzeviczy István királyt Grodnóban találta, de követsége tárgyi eredményével elégedetlennek mutatkozott. — Berzeviczy újabb königsbergi útja és leitenauai birtokügye. — A lengyelek irigykedése a birtokhoz jutott lengyelországi magyarokra. — A szatmári ügy sikeres

befejezése 1585 nyarán Kassán és Nagybányán. — Berzeviczy érdeme és emlékérmé. — Jutalma István királytól. — Ujabb adománylevele leitenauai birtokáról. — Königsbergi és dondangeni útja. — Birtokügyei. — Félesztendei tartózkodása István király oldalán Grodnó várában. — A király utolsó betegeskedése és halála, szemtanúk leírása szerint. (97—178.)

V.

UTOLSÓ ÉVEI.

István király halálának hatása Berzeviczyre és lengyelországi magyar társaira. — A lengyelek nyílt ellenszenvé birtoklásaik miatt. Megszűnő kancellársága, Berzeviczy most már családjának és egyházának él. — Anyagi ügyei. Dondangeni uradalmának eladása. — A leitenauai templom átalakítása. — Berzeviczy István király temetésén Krakóban. — A leitenauai templomban magának állított egyszerű síremlék ismertetése. — Berzeviczy újabb königsbergi követsége György Frigyes őrgróf, illetve Báthory Bol-

dizsár kurlandi birtokügye érdekében 1593 nyarán. — Látogatása Báthory András bíboros, vármiai püspöknél. — Ennek önérzetes felépése. — Barátsága Berzeviczy iránt. — Csendes élete osieki házában. — Harmincz lovast küld a kitört magyarországi török hadjárat támogatására. — Hazautazása Berzeviczére. — További élete Lengyelországban. — Ujabb jószágyszerzései. — Érdeklődése a távoli erdélyi ügyek iránt. — Betegeskedése. — Hirtelen halála és temetése. (179—200.)

VI.

UTÓDAINAK SORSA.

Berzeviczy két fiának neveltetése. — Irói hajlamuk. — Munkáik. — Berzeviczy özvegyének férjhezmenése és halála 1608-ban. — A két Berzeviczy-fiú látogatása Berzeviczén, hol atyai birtokrészüket atyafiságuknak eladták. — A leitenauai kastély felépítése. —

Berzeviczy János házasodása. — Halála 1645-ben. — Hátrahagyott adóssága miatt a leitenauai birtok újra kerül és János özvegye Thorn körüli rokonaihoz jut. — A Berzeviczy-név utolsó irodalmi nyoma lengyelföldön. — Berzeviczy Márton emlékezete. (200—206.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Berzeviczy Márton arc- képe	1	thory István lengyel ki- rálytól nyert bárói diplo- mája	153
2. I. Ferdinánd császár és király kettős felség- pecsétje	33	6. György Frigyes branden- burgi örgróf adomány- levele Berzeviczy Márton részére	173
3. Berzeviczy Márton párisi oratiójának címlapja....	53	7. Berzeviczy Márton sír- emléke a leitenai evan- gélikus templomban	199
4. Połock ostroma, jobb ol- dalt a magyarok táborával	129		
5. Wesselényi Ferencz Bá-			

A szövegbe nyomott képek.

1. Címlap	1	20. I. Ferdinánd király	34
2. Fejléc Báthory István ki- rály 1584-iki okleveléről ..	3	21. Majnai Frankfurt	35
3. Záródísz 1584-ből	10	22. Pozsony	37
4. Berzeviczy Márton 1565-iki párisi oratiójának fejléce	11	23. I. Miksa király	39
5. Berzeviczy Henrik gyűrű- pecsétje	13	24. Sir William Cecille.....	44
6. A kakaslomniczi templom és Berzeviczy-kastély....	14	25. A londoni Tower	45
7. Berzeviczy Péter sírköve..	16	26. A Louvre Párisban	47
8. Berzevicze	17	27. I. Ferdinánd király	52
9. Berzeviczy Kristóf gyűrű- pecsétje	18	28. Forgách Ferencz aláírása	54
10. A berzeviczei templom déli kapuja	19	29. Berzeviczy Márton páduai beiratkozása	55
11. A berzeviczei templom-to- rony	21	30. A páduai egyetem	57
12. Nádasdy Tamás aláírása	22	31. Berzeviczy Márton szindi- kusi olasz aláírása	58
13. Prága, a Hradsinnal	25	32. A velencei San Marco- templom belseje	59
14. Passau	26	33. Constantinus diadalíve Ró- mában	63
15. Oláh Miklós érsek	27	34. Berzeviczy Henrik gyűrű- pecsétje	66
16. Berzeviczy Márton címer- képe	28	35. Liszthy János aláírása ..	68
17. Szélrajz a Berzeviczyek 1560-iki címeres leveléről	29	36. Varancsics Antal érsek alá- írása	70
18. A berzeviczei Berzeviczyek 1560-iki címerképe.....	30	37. Bécs	71
19. Berzeviczy György aláírása	33	38. Báthory István erdélyi fe- jedelem aláírása	72
		39. Berzeviczy Márton római oratiója.....	75
		40. XIII. Gergely pápa	79

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
41. A római Szent Szabina- templom belseje	81	69. Starogard	137
42. Berzeviczy Márton tanács- úri aláírása	82	70. Az erdélyi kormánytanács pecsétlése	141
43. Kolozsvár	83	71. Nagyszeben	142
44. Berzeviczy Márton titkári aláírása	84	72. Szántó (Arator) István alá- írása	144
45. Báthory István fejedelem levele	85	73. Báthory István aláírása ..	145
46. Bekes Gáspár aláírása ..	88	74. Magnus fejedelem emlék- érme	146
47. Berzeviczy Márton pecsétje	89	75. Psków Báthory István ostroma idején	149
48. Berzeviczy Márton pro- kancellári aláírása	92	76. Riga	151
49. Blandrata György aláírása	93	77. Berzeviczy Márton bárói aláírása	153
50. A krakói Wawel	99	78. Báthory István királyi alá- írása	155
51. Berzeviczy Márton másod- dik pecsétje	103	79. Kassa város pecsétje	159
52. Báthory István lengyel király	105	80. Kassa	160
53. Albert Frigyes branden- burgi őrgróf	107	81. Szatmár	163
54. Kovacsóczy Farkas alá- írása	109	82. II. Rudolf császár, király	165
55. Báthory Kristóf fejedelem aláírása	110	83. Possevino Antal aláírása	166
56. Konstantinápoly	111	84. György Frigyes branden- burgi őrgróf	167
57. Bukarest	112	85. Bolognetti Albert püspök aláírása	171
58. Berzeviczy Márton kancel- lári aláírása	116	86. Berzeviczy Márton emlék- érme	172
59. Berzeviczy Márton címe- res emléktáblája	119	87. Dondangen régi képe	175
60. XVI. századi lakodalmas menet	120	88. A grodnói királyi kastély..	177
61. XVI. századi nászlakoma	121	89. Danczka	181
62. A Berzeviczy Márton la- kodalmára kiadott «Epi- thalamia» címlapja	123	90. Berzeviczy Márton emlék- táblája	183
63. Albert Frigyes őrgróf cí- mere	126	91. Báthory István lengyel ki- rály síremléke	185
64. IV. Iván cár	128	92. A leitenauai evangélikus templom belseje	189
65. A varsói királyi palota ..	130	93. György Frigyes branden- burgi őrgróf aláírása	191
66. Brutus János Mihály alá- írása	131	94. Báthory Boldizsár aláírása	192
67. A königsbergi palota és a Kneiphof	133	95. Königsberg	193
68. Báthory István király gyű- rűpecsétje	134	96. Báthory András biboros ajánló sorai	195
		97. Az osieki várrom alaprajza	196
		98. Berzevicze	197
		99. Zamoyski János aláírása	199
		100. Az osieki várfal romjai ..	200
		101. Berzeviczy-czímer	206

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPMELLÉKLETEK:

1. *Berzeviczy Márton arczképét* (1. l.) Dörre Tivadar rajzolta 1585-iki emlékérméről, melynek ismertetését a szövegképeké között közöljük.

2. *I. Ferdinánd császár és király kettős felségpecsétjét* (33. l.) a Berzeviczyek Bécsben, 1560 április 10-ikén kiállított címeresleveléről mutatjuk be kicsinyítve; eredetije a Berzeviczy-családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett berzeviczei levéltárában. *Körirata arczképes felén kezdődőleg*: FERDINANDVS . DE[I] . CL[EMENTIA] . ELECTVS . ROM[ANORVM] . IMP[ERATOR] . SEMPER . AVGVSTVS . AC . GERMAN[IAE] . HVNGARI[A]E . BOEM[IAE] . DALM[ATIAE] . CROAT[IAE] . SCLAVON[IAE] . RAM[A]E . SERVI[A]E . GAL[ITIAE] . BOSN[A]E . LODOMERI[A]E . CVMAN[IAE] . BVLGARI[A]EQ[VE] (*hátlapján folytatólag*) REX . ETC . INFANS . HISPAN[IAE] . ARCHID[VX] . AVSTR[IAE] . DVX . BVRGVN[DIAE] . MARCHIO . MORAVI[A]E . ETC . DVX . SLESI[A]E . WIRTEBERGI . ETC . COMES . HABSP[VRGI] . FLAND[RIAE] . TIROLIS . ETC.

3. *Berzeviczy Márton párisi oratiojának címlapja* (53. l.) s a hátán lévő hozzáíntézett latin üdvözlő vers hasonmását e ritka műnek a bécsi udvari könyvtárban őrzött példányáról mutatjuk be.

4. *Połock ostroma, jobb oldalt a magyarok táborával* (129. l.) egykorú római rézmetszetéről kicsinyítve. Itt-ott hibás metszésű szövegének olvasása a következő: Obsidio et expugnatio munitissimis arcis Polocensis per Serenissimum Stephanum Poloniae regem. | Obsessa 11. Augusti, capta 29. eiusdem anno 1579. | Deliniavit in ipsis castris S. Pachorowia. | *Alól*: Polotia ex duabus arcibus superiore ac sclopetariorum oppidoque Zapolota constans ita situ loci | propugnaculis ac imprimis bombardarum apparatu pulvere globis commeatu militum praesidio munita et instructa, ut merito non solum Moschoviae, sed totius septemtrionis firmissum propugnaculum | existimaretur, obsessa a Serenissimo Poloniae rege Stephano 11. Augusti et Moschis strenue defendentibus erepta 29. eiusdem. Anno Domini 1579. | Ionnes Baptista de Cavalleriis, Romae typis aeneis incidebat. Anno Domini 1580.

5. *Wesselényi Ferencz Báthory István lengyel királytól nyert bárói diplomáját* (153. l.) kicsinyítve közöljük a kolozsvári református főgimnázium Wesselényi-levelesládájában őrzött díszes pergamen-eredetijéről. Olvasását lásd a Hasonmások szövegében.

6. *György Frigyes brandenburgi őrgróf adománylevele Berzeviczy Márton részére* (173. l.) szintén kicsinyített alakban jelenik meg, a leitenau kastély levelesládájában őrzött pergamen-eredetijéről, melynek fényképét tulajdonosa: Hauptmann Schulemann Rittergutsbesitzer készítette el munkánk számára. Olvasását a Hasonmások szövegében közöljük.

7. *Berzeviczy Márton síremléke a leitenau evangélikus templomban* (199. l.) úgy, a mint 1867-ig állott, a mikor barbár módon kettévágták, illetve felső részét a templom baloldali felében állították fel. Szerző 1902-iki fölvétele s az ő kezdeményezésére a Szépművészeti Múzeum igazgatósága által 1909-ben rendelt fényképe alapján rajzolta Richter Aladár.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

1. *A címnap a Berzeviczy Márton erdélyi kancellári ellenjegyzésével létrejött és Brassóban, 1583-ban megjelent «Statuta: Oder eygen Landtrecht» című munka címnapjának hű másolata, az Erdélyi Nemzeti Múzeumi könyvtár R. M. K. 1555. számú példányáról.*

2. *Fejléc Báthory István király 1584-iki okleveléről* (3. l.) kicsinyítve. Maga a Grodnóban kiállított díszes pergamen-oklevél annyira rothadt állapotban jutott a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára *Oklevélgyűjteménye* 19-ik dobozába, hogy keltének évén kívül csupán napja olvasható: sexta mensis... és tartalmából is csak annyi, hogy Bornemisza Györgyre és társaira vonatkozik. Az eredetileg aranynyal kihúzott díszítést számunkra K. Sebestyén József másolta.

3. *Záródísz 1584-ből* (10. l.) a fenti oklevélről, eredeti nagyságban.

4. *Berzeviczy Márton 1565-iki párisi oratóiójának fejléce* (11. l.) a bécsi udvari könyvtár példányáról.

5. *Berzeviczy Henrik gyűrűpecsétje* (13. l.) fia, Berzeviczy Péter Budán, 1425 szeptember 7-én kelt okleveléről; a Magyar heraldikai és genealogiai társaság szíveségéből kapott kliséről.

6. *A kakaslomniczi templom és Berzeviczy-kastély* (14. l.). Czéhula Ferencz késmárki fényképésznek Berzeviczy Alberttől kapott fényképfölvételéről átdolgozta K. Sebestyén József.

7. *Berzeviczy Péter sírköve* (16. l.) Szalay Gábor fényképfölvételéről nagyítva. A berzeviczei templom e legrégibb síremlékének felirata: Sepultura . magnifici | viri . domini . Petri . Hermani . de . Brezouice | tavernicorum . regaliū . magistri . nec | non . comitis . Scepusiensis . ac . suorum .

8. *Berzevicze* (17. l.) Szalay Gábor fényképfölvételéről.

9. *Berzeviczy Kristóf gyűrűpecsétje* (18. l.) 1550 január havi végrendeletéről, a Berzeviczy-család kakaslomniczi ágának a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött levéltárából. Rajzolta K. Sebestyén József.

10. *A berzeviczei templom déli kapuja* (19. l.) Myskovszky Viktor 1885-iki színes rajzáról kicsinyítve, a Műemlékek Országos Bizottsága rajzgyűjteményéből, a Bizottság szíves engedélyével. Megjegyezzük azonban, hogy ez a rajz túlságosan stilizált s az ábrázolt kapu természetben nem látszik ilyen épnek és újnak.

11. *A berzeviczei templomtorony* (21. l.) Berzeviczy Albert fénykép-gyűjteményéből.
12. *Nádasdy Tamás aláírása* (22. l.) 1543 ápril 22-iki leveléről.
Olvasása : Idem Thomas Nádasdy manu propria .
13. *Prága, a Hradsinna* (25. l.) régi metszet után.
14. *Passau* (26. l.). Egykoru metszetről.
15. *Oláh Miklós érsek* (27. l.) fametszetű arcsképe, régebbi metsze-tünkről.
16. *Berzeviczy Márton címerképe* (28. l.) 1559-ből, a Magyar heraldikai és genealogiai társaság szívességéből kapott kliséről.
17. *Széldrajz a Berzeviczyek 1560-iki címeres leveléről* (19. l.) Erede-tije a Berzeviczy-család berzeviczei ágának a Magyar Nemzeti Múzeum-ban őrzött levéltárában.
18. *A berzeviczei Berzeviczyek 1560-iki címerképe* (30 l.) a Magyar heraldikai és genealogiai társaság szívességéből kapott kliséről.
19. *Berzeviczy György aláírása* (33. l.) Berzeviczén, 1560 szeptember 25-én írt leveléről, Lőcse város levéltára XVI. 17. csomójában. *Olvasása* : Georgius Brzozoviczy.
20. *I. Ferdinánd király* (34.l.) fametszetű képe. *Kőirata* : Ferdinandvs : Electus : Romanorum : Imperator : Germaniae : Hvngariae : Bohemiae : etcaetera : rex : archidux : Avstriae.
21. *Majnai Frankfurt* (35. l.) régebbi metszetünkről.
22. *Pozsony* (37. l.) régebbi metszetünkről.
23. *I. Miksa király* (39. l.) régebbi metszetünkről. *Felirata* : Maximilianus . II . Romanorum . Imperator.
24. *Sir William Cecille* (44. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szívességéből kapott kliséről.
25. *A londoni Tower* (45. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szívességéből kapott kliséről.
26. *A Louvre Párisban* (47. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. kliséjével.
27. *I. Ferdinánd király* (52. l.) régebbi metszetünkről. *Felirata* : Ferdinandvs . Romanorum . Imperator.
28. *Forgách Ferencz aláírása* (54. l.) 1572 április 1-ről, régi klisénről.
Olvasása : Franciscus Forgach de Gimes mpr.
29. *Berzeviczy Márton paduai beiratkozása* (55. l.) a páduai egyetemi könyvtár kéziratai 459. kötete 141. lapjáról. *Olvasása* : Martinus Berzeviceus Hungarus die 21. Maii 1568.
30. *A paduai egyetem* (57. l.) képe egy XVII. századi metszetéről vett régebbi klisénről.
31. *Berzeviczy Márton szindikusi olasz aláírása* (58. l.) a paduai egyetemi könyvtár kéziratai 11. kötete 251. lapjáról, Berzeviczy Paduában kelt 1568 november 1-iki leveléről. *Olvasása* : Martino Berzeviceio syndico mpr.
32. *A velencei San Marco-templom belseje* (59. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szívességéből kapott kliséről.
33. *Constantinus diadalíve Rómában* (63. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. kliséjéről.
34. *Berzeviczy Henrik gyűrűpecsétje* (66. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi

levéltár törzsanyagában őrzött és Berzeviczén, 1567 július 13-ikán kelt leveléről rajzolta K. Sebestyén József.

35. *Liszthy János aláírása* (68. l.) 1569 január 6-iki leveléről. *Olvasása*: Ioannes Listhius Electus Wesprimiensis etc. mpr.

36. *Verancsics Antal érsek aláírása* (70. l.) régebbi metszetünkről. *Olvasása*: Antonius Verantius archiepiscopus et locumtenens etc. Manu-propria.

37. *Bécs* (71. l.) XVII. századi rézmetszetről készült.

38. *Báthory István erdélyi fejedelem aláírása* (72. l.) régebbi klisével. *Olvasása*: Deditissimus amicus Stephanus Bathory de Somlyó mpr.

39. *Berzeviczy Márton római oratioja* (74. l.) Egykorú római nyomtatvány, az 1573-ban megjelent »Orationes pro regibus et principibus obedienciam praestantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum« cz. gyűjtemény 18. leveléről; a római vatikáni Barberini-könyvtár V. VII. 103. kötetének 15. darabja.

40. *XIII. Gergely pápa* (79. l.) Hulsius F. egykorú rézmetszetéről.

41. *A római Szent Szabina-templom belseje* (81. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szívésségéből kapott kliséről.

42. *Berzeviczy Márton tanácsúri aláírása* (82. l.) Gyulafejevárt, 1573 június 21-én kelt leveléről, a római vatikáni titkos levéltárban. *Olvasása*: Martinus Berzeviceius Eques et consiliarius Illustrissimi principis Transilvaniae.

43. *Kolozsvár* (83. l.) 1666-iki rézmetszetről vett régebbi klisénről.

44. *Berzeviczy Márton titkári aláírása* (84. l.) 1575 október 1-én kelt oklevélről. *Olvasása*: Martinus Berzeviceius secretarius et consiliarius mpr.

45. *Báthory István fejedelem levele* (85. l.). Olvasását lásd a Hasonmások szövege között.

46. *Bekes Gáspár aláírása* (88. l.) 1574 május 27-iki leveléről vétetett. *Olvasása*: Bekes Gáspár mpr.

47. *Berzeviczy Márton pecsétje* (89. l.) Gyulafejevárt, 1575 február 22-én kelt s a nagyszebeni városi levéltár 866. sz. a. őrzött eredetijéről rajzolta K. Sebestyén József. *Körirata*: MARTINUS BERZEVICEIUS EQUES.

48. *Berzeviczy Márton prokanczellári aláírása* (92. l.) mint ellenjegyzőé, Báthory István vál. lengyel király Brassóban kelt 1576 márczius 15-iki oklevelén; az Erdélyi Nemzeti Múzeum Mike Sándor gyűjteményében. *Olvasása*: Martinus Berzeviceius procancellarius mpr.

49. *Blandrata György aláírása* (93. l.) 1575 november 20-iki leveléről vett régebbi kliséről. *Olvasása*: Georgius Blandrata doctor et legatus.

50. *A krakói Wawel* (99. l.) az 1618-iki színes rézmetszetről Cserna Károly által készített rajz reproductiója.

51. *Berzeviczy Márton második pecsétje* (103. l.) Marienburgban, 1576 szeptember 24-én írt leveléről; rajzolta K. Sebestyén József. Eredetije a königsbergi állami levéltár B. 2. jelzésű Polen, Geistliche und weltliche Grossen osztályában. A kezdőbetük megfejtése: MARTINUS BERZEVICEIUS EQUES.

52. *Báthory István lengyel király* (105. l.) a Történelmi Arczképcsarnok gyűjteményében lévő egykorú hollandi rézmetszetről.

53. *Albert Frigyes brandenburgi őrgróf* (107. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szivességéből kapott kliséről.

54. *Kovacsóczy Farkas* (109. l.) *aláírása*, mint ellenjegyzőé, Báthory István királynak a Prusecz melletti táborban, 1577 augusztus 6-án kelt okleveléről; az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Gyulay-Kuun levéltárából. *Olvasása*: Volffgangus Kovachoczy mpr.

55. *Báthory Kristóf fejedelem aláírása* (110. l.) 1578 április 26-iki okleveléről vétetett. *Olvasása*: Christophorus Báthory de Somlyó mpr.

56. *Konstantinápoly* (111. l.) a nürnbergi Koppmayr Jakab 1685-iki rézmetszetéről készült.

57. *Bukurest* (112. l.) XVII. századi képéről vett régebbi kliséről.

58. *Berzeviczy Márton kancellári aláírása* (116. l.) 1584 február 24-iki okleveléről vétetett. *Olvasása*: Martinus de Berzevice Cancellarius mpr.

59. *Berzeviczy Márton címeres emléktáblája* (119. l.) Szmrecsányi Jenő daróczi kastélyában lévő 1579-iki lengyel feliratú eredeti festményéről rajzolta Szalay Gábor. Címerképei közül a félholdas Berzeviczy feleségéé: Dameraui Woianowi Kataliné, kettő Berzeviczy Mártoné, míg a többiekét nem tudjuk meghatározni.

60. *Utazás a XVI. században* (120. l.). A verses Fortunatus első ismert kiadásából.

61. *XVI. századi lakoma* (121. l.) ugyanonnan.

62. *A Berzeviczy Márton lakodalmára kiadott »Epithalamia« című lapja* (123. l.). A Krakóban 1578-ban megjelent alkalmi nyomtatvány egyetlen példánya gróf Tarnowski Zdzisław dzikóvi könyvtárában.

63. *Albert Frigyes őrgróf címere* (126. l.) 1578-ból, a Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen VII. kötete 367. lapján közölt rézmetszetű képéről.

64. *IV. Iván császár* (128. l.) Rovinsky «Portraits authentiques des Tzars Jean III, Basil son fils et Jean IV. le terrible» cz. munkája egykorú fametszetéről.

65. *A varsói királyi palota* (130. l.) régebbi kliséről.

66. *Brutus János Mihály aláírása* (131. l.) 1580 márczius 8-ikán Krakóban kelt nyugtájáról, a varsói kincstári levéltár eredetijéről.

67. *A königsbergi palota és a Kneiphof* (133. l.) 1557-iki festményről, melynek fénynyomata megjelent az id. keletporoszországi Bau- und Kunstdenkmäler VII. kötetéhez mellékelten.

68. *Báthory István király gyűrűpecsétje* (134. l.) Brześć várában, 1583 november 18-án kelt leveléről rajzolta K. Sebestyén József; eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára Mike Sándor-gyűjteményében.

69. *Starogard* (137. l.) újabb fölvétel után.

70. *Az erdélyi kormánytanács pecsétlése* (141. l.) a Magyar Nemzeti Múzeumi levéltár törzsanyagában őrzött 1581 június 28-iki levelükről rajzolta K. Sebestyén József.

71. *Nagyszeben* (142. l.) 1668-iki rézmetszetéről készült régebbi klisékről.

72. *Szántó (Arator) István aláírása* (144. l.) Kolozsvárt, 1581 szept.

tember 21-én kelt leveléről, a római vatikáni könyvtár Vat. lat. 6180. kötete 110. l. *Olvasása*: Stephanus Arator Pannonius.

73. *Iff. Báthory István aláírása* (145. l.) a varsói gróf Zamoyski-levéltárban talált eredeti leveléről. *Olvasása*: Stephanus Bathori de Somlyó.

74. *Magnus fejedelem emlékérmé* (146. l.) 1563-ból. *Előlapjának körirata*: MAG[NVS] . D[EI] + G[RATIA] + EP[ISCOPV]S + OSILIAE + CVRO-[NIAE]. ET + RE[GIAE] + H[ERES] + NOR[VEGIAE] + *Hátlapjának körirata*: NE ☿ DERELIN — QUAS ☿ ME ☿ DOM[INVS] — AN[NO] — 63. *Czímerének heraldikai leírása*: Négyelt kerek paizs. Szívpaizsában az oldenburgi gerendák. Középpaizsának négyelt részei: 1. Norvég leopárd. 2. Dán leopárdos oroszlánok. 3. Holsteini csalánlevél, stormani hattyú. — Hátsó paizsa szintén négyelt: 1—4 az oeseli sas. 2—3 egy Agnus Dei, keresztjéről lelógó zászlóval, Piltén végett, alól két egymásra rakott kereszt, Reval végett. A középső sisakon: Norvég oroszlán, jobb oldalán a holsteini 9 lobogó, baloldalán 3 pávatollas nyél, Schleswig végett. Dr. B. Koehne: Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde IV. évf. (Berlin, 1844.) 357. lapján, az érem rézmetszete a IV. tábla 1. rajzáról.

75. *Psków Báthory István ostroma idején* (148. l.) Wasilew I. I. «Archeologicseszkiy ukazatiel goroda Pskowa» című Szentpéterváron, 1898-ban megjelent műve könyomatáról kicsinyítve.

76. *Riga* (151. l.) újabb fölvételről. Baloldalról indulva látjuk rajta: a régi szerzetes-kastélyt, a Jakab-templom, a dóm s a Péter-templom tornyait. (Mettig Károly rigai tanár szivességéből.)

77. *Berzeviczy Márton bárói aláírása* (153. l.) 1584 április 13-ikán Starogardban kelt német leveléről, a danzigi állami levéltár Abtheilung LIII. Schieblade 90. Packet f. jelzése alatt őrzött eredetijéről. *Olvasása*: Martin von Berzewicz Freiherr auf Dondang, der Königlichen Maiestät Siebenbürgischer Canzler mpr.

78. *Báthory István király aláírása* (155. l.) Varsóban kelt 1581 március 18-iki címeresleveléről, az Erdélyi Nemzeti Múzeum gróf Bánffy-levéltárában. *Olvasása*: Stephanus Rex mpr.

79. *Kassa város pecsétje* (159. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. szivességéből kapott klisével nyomtatott. *Körirata*: S[ANCTA]. ELISABET ☿ SIGILLVM . CIVIVM . DE . CASSA .

80. *Kassa* (160. l.) 1686-iki rézmetszetről.

81. *Szatmár* (163. l.) XVII. századi olasz metszetéről készült régebbi kliséjéről.

82. *II. Rudolf császár, király* (165. l.) az Athenaeum nyomdai r.-t. XVII. századi olasz metszetéről készült kliséjével.

83. *Possevino Antal aláírása* (166. l.) Kassáról 1583 november 1-én írt leveléről, a római vatikáni titkos levéltár «Nunziatura di Germania» 94. kötete 398. lapján. *Olvasása*: Antonio Possevino.

84. *György Frigyes brandenburgi örgróf* (167. l.) id. Kranach Lukács festményéről készült fénynyomata Ehrenberg Hermann: Die Kunst am Hofe der Herzöge von Preussen (Lipcse, 1899.) 83. lapmellékletén.

85. *Bolognetti Albert püspök aláírása* (171. l.) 1582 május 2-ikán kelt leveléről, a vármiai káptalan frauenburgi levéltára Ab. 4. kötete 63. sz. a.

sörzött leveléről. *Olvasása*: Albertus Bolognetus Episcopus Massanensis.

86. *Berzeviczy Márton emlékérmé* (172. l.) 1585-ből. A Magyar Nemzeti Múzeum éremtára eredetijéről. *Körirata*: MARTINUS . DE . BERZEVICE . BARO . AETATIS . XLVII . Irodalmunkban ismertette Hampel József az «Archaeologiai Értesítő» 1897. évf. 348—350. l. Hátlapján egy napkorong, Berzeviczy ismert jeligéjével: CANDOR SUPERAT, de annyira kopott, hogy bemutatnunk lehetetlen.

87. *Dondangen régi képe* (175. l.) a Mitauban lévő Kurländisches Provinzial-Museum 1814-iki színezett kiadatlan rajzáról fényképezettette számunkra Stavenhagen Oszkár kurlandi történetíró.

88. *A grodnói királyi kastély* (177. l.) Zünth Máté 1568-iki nürnbergi rézmetszetéről vett részlet.

89. *Danczka* (181. l.) Merian 1645-iki rézmetszetéről készült.

90. *Berzeviczy Márton emléktáblája* (183. l.) a leitenai evangélikus templom falába erősített eredetijéről fényképezte szerző 1902-ben. *Körirata*: MARTINVS . DE . BERZEVICE . BARO . MDLXXXVIII .

91. *Báthory István lengyel király síremléke* (185. l.) a krakói székes-egyházban, Krieger fényképéről. A síremléket készítette Santi Gucci 1595-ben a király özvegye megbízásából. *Feliratos táblájának szövege*: D . O . M . | STEPHANO BATHOREO REGI POLONIAE | PACIS BELLIQ[UE] ARTIBVS MAGNO | IVSTO PIO FOELICI VICTORI | LIVONIAE POLOTIAEQ[UE] DE MOSCHO VINDICI | ANNA IAGIELLONIA REG[INA] POLONIAE | PRAESTANTISS[IMI] CONIVGI | M . F . C . MDXCV | OBIIT PRID[IE] IDVS DEC[EMBRIS] | MDLXXXVI | REGI ANNOS X . MENSIS VII . DIES XII . NATV LVI .

92. *A leitenai evangélikus templom belseje* (189. l.) szerző 1902-iki fényképéről, két oldalt a karzatok alatt Berzeviczy Márton két részre szakított nagyszerű síremlékével.

93. *György Frigyes brandenburgi örgróf aláírása* (191. l.) Berzeviczy Márton számára Königsbergen kiállított 1581 április 12-iki adományleveléről, a leitenai kastély levelesládájában; lefényképezte szerző számára tulajdonosa, Hauptmann Schulemann, Rittergutsbesitzer. *Olvasása*: Georgius Fridericus marchio Brandenburgensis et dux Prussiae manu propria.

94. *Báthory Boldizsár aláírása* (192. l.) Lónán írt 1592 július 1-én kelt leveléről. *Olvasása*: Balthasar Báthory.

95. *Königsberg* (193. l.) Bering-féle 1613-iki rézmetszetről, az örgrófi kastélylyal s a város egy részével. A kép élén látható arczkép körirata: Princeps Dominus Johannes Sigismundus electus dux Prussiae, Iuli Clivi, Montis regalis etc.

96. *Báthory András bíboros ajánló sorai* (195. l.) Delphus Keresztély «Theatrum terrae sanctae et biblicarum historiarum» című művének 1590-iki kölni kiadása első táblájáról, az Erdélyi Nemzeti Múzeumi könyvtár tulajdonáról. *Olvasása*: Magnifico domino Martino de Berzevice etc. etc. Andreas Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis Bathoreus 11. Iulii 1593 arctae amicitiae ergo dedit donavitque. Helspergae. Nec metas, nec tempora pono Andreas Cardinalis Bathoreus mpr.

97. *Az osieki várrom alaprajza* (196. l.) Heise : die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreussen III. füzet (Danzig, 1885.) 191. lapjáról reprodukálva.

98. *Berzevicze* (197. l.) Szalay Gábor fényképéről.

99. *Zamoyski János aláírása* (199. l.) a római vatikáni titkos levéltár egyik leveléről. *Olvasása* : Joannes Zamoyski Regni Poloniae cancellarius mpr.

100. *Az osieki vár fal romjai* (200. l.) mai alakjában, szerző számára fényképezte Czaplewski Domokos osieki kántor.

101. *Berzeviczy-czímer* (206. l.) Berzeviczy Albert berzeviczei nemesi kúriája falában lévő eredetijéről fényképezte Szalay Gábor és rajzolta K. Sebestyén József. A címert körülfogó köráma felirata köröskörül : ARMA GENEROSI AC MAGNANIMI DOMINI DOMINI ANDREAE BERZEVICI VICECOMITIS COMITATVS SAROSIENSIS ET SUORVM . ANNO 1619.

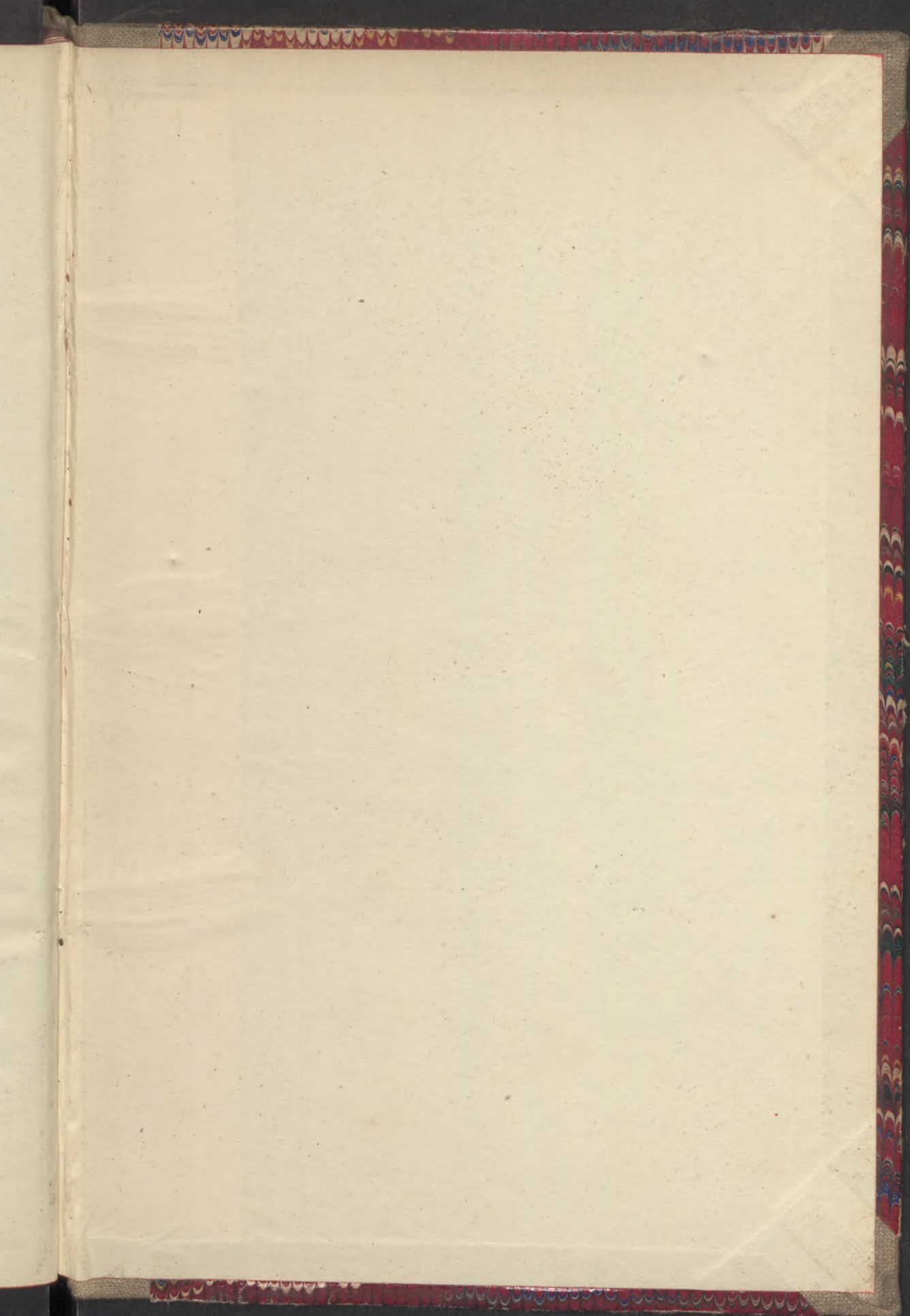
A Bevezetés S kezdőbetűje (3. l.) a lengyel sassal Báthory István lengyel király Varsóban kelt 1578 márczius 2-iki ama pergamen-okleveléről való, melyben Berzeviczy Márton számára Leistenauról szóló német adománylevelét átírja. Eredetije a leistenaui kastély levelesládájában. Míg I. fejezetünk I kezdőbetűjét (a 11. lapon) Berzeviczy Márton 1565-iki párisi oratóijából reprodukáltuk.

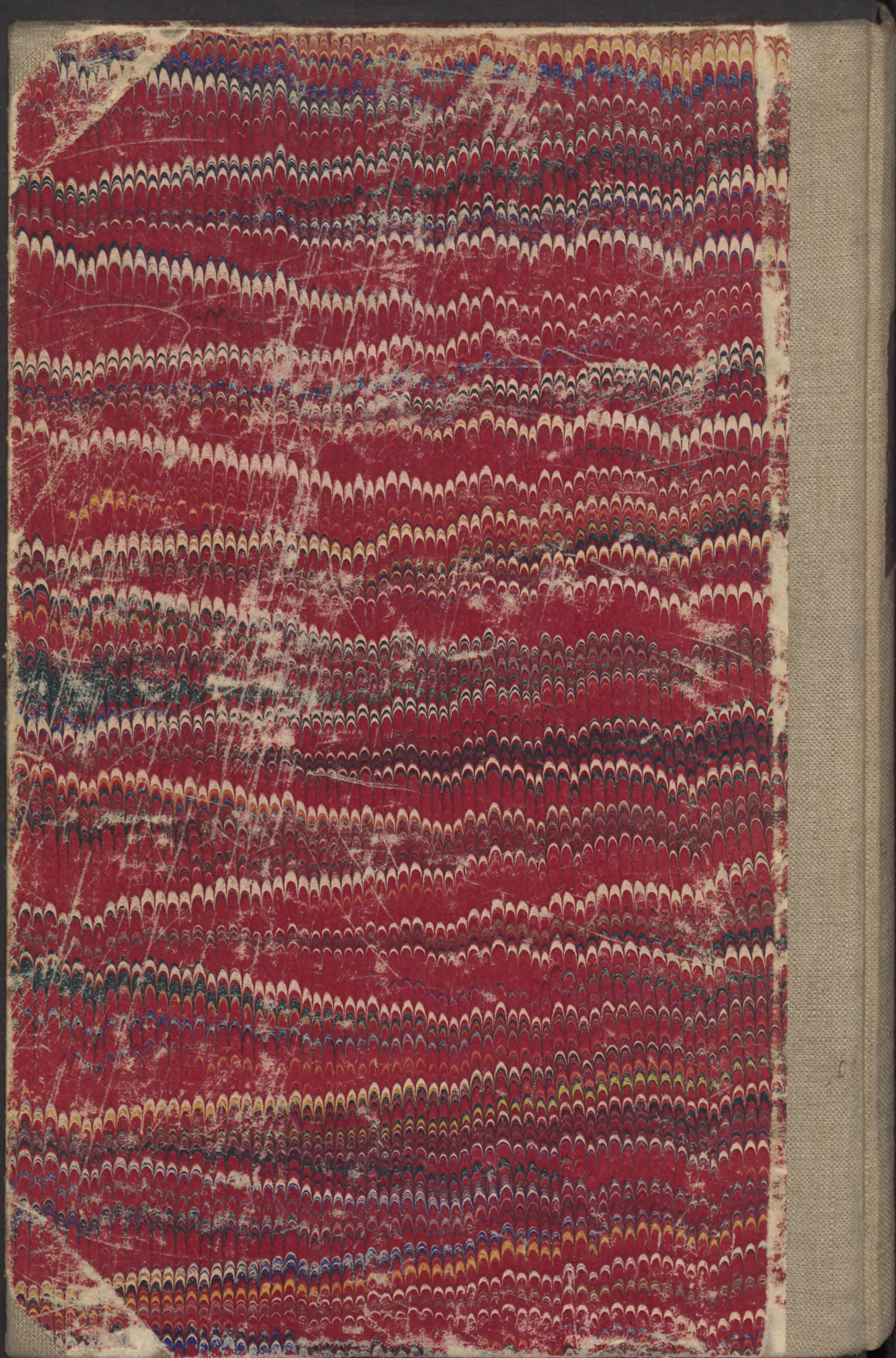
Bemutatott képeink dúczaí id. *Weinwurm* Antal budapesti czinkográfiai műintézetében készültek.

24/

180

T. E.

VERESS.

GERŽEVICZY

MÁRTON